

wielewaal

tweemaandelijks tijdschrift
juli 2001 jaargang 67
afgiftekantoor antwerpen x

natuurbeleving - natuurstudie - natuurbehoud

**De Wielewaal,
natuurvereniging, vzw**

Meer dan 60 plaatselijke afdelingen
verspreid in het Vlaamse en het
Brusselse Gewest
Doelstellingen: natuurbeleving,
natuurstudie, natuurbehoud

Samenwerking

De Wielewaal hecht veel belang aan
samenwerking met andere
natuurverenigingen en aan overleg
met overheidsinstellingen.

Natuurbehoud

De vereniging beheert 2000 ha
natuur en koopt jaarlijks zowat
150 ha reservaatgronden.

Steun

U kan ons steunen, niet enkel door
uw lidmaatschap, maar ook door
giften, die fiscaal aftrekbaar zijn
vanaf 1000 F.

Nalatenschappen en legaten

U kan onze inspanning voor het
natuurbehoud daadwerkelijk
steunen door een nalatenschap of
legaat. Door dergelijke
begunstigingen kon De Wielewaal
reeds herhaaldelijk waardevolle
natuurgebieden verwerven.
Indien U dergelijke steun zou
overwegen kan U een notaris
raadplegen of inlichtingen vragen op
ons secretariaat (vragen naar Joris
Braquené, tel. 014/47 29 52)

Als lid ontvangt U

- zes maal per jaar Wielewaal,
boordevol natuurinformatie
- op aanvraag: vier maal per jaar
Oriolus, het tijdschrift voor de
gevoerde vogelkijker

Administratie:

De Wielewaal vzw
Graatakker 11 - 2300 Turnhout
Open van dinsdag tot en met
zaterdag tijdens de kantooruren
tel. 014/47 29 50 - fax 014/47 29 51
gemeentekrediet 096-2218078-97

Redactie-adres: Gie Luyts,
Zilverberkstraat 13, 2300 Turnhout

Lidmaatschap:

België 706 F of 17,5 EURO
andere landen: 1.150 F of 29 EURO

pr n o d y s e

117
Stap je mee in de boot?

118
Wat ruist er in het grasland?

120
Meten is weten:
wateranalyses als basis voor natuurbeheer

124
De Vlaamse broedvogelatlas: wat levert al die
arbeid op?

126
'Massacres' op voortplantingsplaatsen van
Bruine kikker en Gewone pad

129
Voor u gesprokkeld

Midden
Het Zuidelijk Eiland

135
Mossen ten huize Van Spaendonk

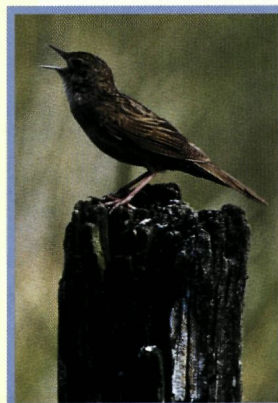
141
Activiteitenkalender

148
Verenigingsberichten

150
Van Aalscholver tot Zeis

151
Goed om te weten

152
Boekbespreking

Sprinkhaanzanger
(foto: Marcel Vos)

Hubert Lohman

De Blauwborst zingt in het voorjaar uit volle, blauwe borst

Frans Verstraeten

De Glassnijder... hoe vliegende draakjes nog altijd zeldzaam zijn

P. Roose

De Struikheide op z'n paa(r)sbest op het einde van de zomer

Hugo Wilcox

De Heikikker kikkert op... op de heide

Frank Adriaenssen

De Grote Modderkruiper... mooier dan zijn naam laat vermoeden

Life-project

Vijvercomplex Midden-Limburg Het verleden als toekomst !?

Waterrijke natuur dankzij en ondanks de mens

Het Vijvercomplex van Midden-Limburg, ... logischerwijze vormen de vijvers het handelsmerk van dit grootste aaneengesloten vijvergebied (2000ha) van België. De meeste vijvers zijn echter door menselijke activiteit ontstaan: ze werden aangelegd of ontstonden na het uitdiepen van vennen voor de ontginning van turf en ijzererts. Een doordacht systeem van serie-schakeling volgens het verval, zorgt ervoor dat ze gemakkelijk van water voorzien kunnen worden.

De in cultuur name dateert uit de Middeleeuwen. Lange tijd was viskweek een nevenactiviteit tot Antoon Bijns er in 1865 zijn broodwinning van maakte. De toen nog artisanale werkwijze bracht een grote biologische rijkdom met zich mee. De rietvelden, moerassen en voedselarme wateren herbergden tal van dieren- en plantensoorten.

Na 1970 drong intensivering zich net als in de landbouw op, en verwerden vele vijvers tot badkuipen met steile en verstevigde oevers zonder begroeiing. Samen met een sterk toegenomen waterverontreiniging zorgde dit voor een dramatische afname onder de flora en fauna, tot het verdwijnen van de Roerdomp toe. Jammer, want eens vormde het Vijvercomplex van Midden-Limburg hét kerngebied van de Vlaamse populatie van deze reigerachtige vogel.

Hubert Lahaen

Door zijn mysterieuze verschijning en dito roep, die doet denken aan een misthoorn of een loeiende stier in de verte, is de

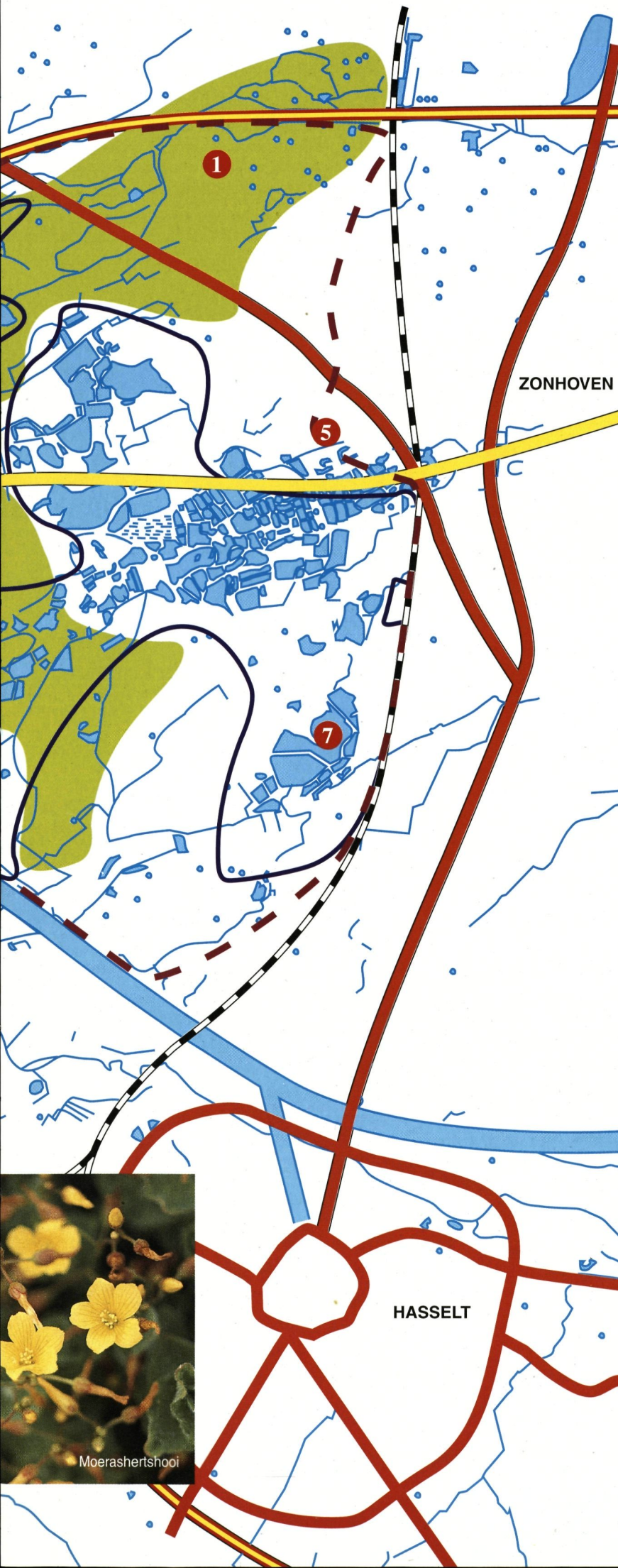
Roerdomp voor natuurbeschermers het 'paradepaardje' van het rietmoeras. Daarnaast behoort deze vogel tot de prioritair te beschermen soorten in Europa. Herstel van het leefgebied voor de Roerdomp heeft dus niet alleen een hoge werkelijke waarde, maar tevens een niet te onderschatten symbolische waarde.

Hugo Wilcox

Wouwaapje

Tom Verschraegen

- 1 De Geelberg wordt gekenmerkt door een moerassige zone met aansluitend graslanden en bossen.
- 2 Vogelsanck omvat naast een parkgedeelte een vrij omvangrijk bos en de grootste vijver uit het gebied.
- 3 Terlaemen en Bolderberg vormen een gevarieerd gebied van zeer natte tot zeer droge voedselarme terreinen.
- 4 De Waterlozen vertoont nog belangrijke elementen van het kleinschalig agrarische landschap.
- 5 Wijvenheide en Ter Donk herbergen de meeste vijvers naast wat moeras en enige moerasbosjes.
- 6 Kolberg laat zich karakteriseren door vijvers, bos en enige kwetsbare moeras- en hooilandzones.
- 7 De Platwijers zijn enkele grote vijvers afgewisseld met agrarisch landschap en bos.

Tom Verschraegen

Drijvende waterweegbree

Bescherming op velerlei niveau's

De hoge en gevarieerde natuurwaarden en potenties van het Vijvercomplex worden reeds jaar en dag onderkend via allerlei beschermingsinitiatieven.

Op nationaal niveau werd de omgeving van Terlaemen al in 1940 aangewezen als beschermd landschap. Het beschermde gebied omvat een variatie aan vijvers, moerassen, bossen, heiden en weiden op en rond de Bolderberg. Deze "berg" is een zogenaamde getuigenheuvel, die dankzij zijn harde ijzerzandsteen de tand des tijds heeft doorstaan en opvallend boven het omliggende gebied uitsteekt.

In de jaren '70 kreeg het Vijvercomplex een overwegend groene bestemming op het gewestplan. Naar alle waarschijnlijkheid zal het bovendien als een grote eenheid natuur opgenomen worden in het nieuwe Vlaams Ecologisch Netwerk.

Bovendien is het volledige gebied sinds eind de jaren '80 aangeduid als Vogelrichtlijngebied en werden grote delen ervan voorgesteld als Habitatrichtlijngebied, wat het Europees belang van dit gebied benadrukt.

Tenslotte werd recent de stap gezet om het gebied voor te dragen als wetland met internationaal belang volgens de bepalingen uit de Conventie van Ramsar van 1971. Daarmee zullen de kwaliteiten van dit waterrijke gebied ook op wereldniveau ten volle erkend worden.

Moerashertshooi

Een herstelproject met Europese steun

In 1997 koos WWF-Belgium het herstel van het broed- en foerageerhabitat van de Roerdomp als uitgangspunt voor een Life-project in dit gebied. De beekvalleits en de belangrijke bos-, heide- en weidebiotopen, die met de vijvers en moerassen verweven zijn, en eveneens bijzondere broedvogels herbergen, werden daarbij niet uit het oog verloren.

Kraakeend

Alvorens aan de slag te gaan, zijn met behulp van een aangepast computerprogramma enkele herstelsenario's voor het rietland in het Vijvercomplex nagegaan. Daaruit blijkt dat het gebied nog steeds potenties heeft voor de Roerdomp.

Bovendien zal een uitbreiding van de roerdomppopulatie in het Vijvercomplex een positieve invloed uitoefenen op het voorkomen van de soort in omringende moerasgebieden uit België en Nederland. Toch zal het niet eenvoudig zijn om de roerdomppopulatie uit het verleden terug in al z'n glorie te herstellen. Er is nog veel werk aan de winkel ... en zelfs meer dan we dachten.

Om de kansen te benutten is samenspraak met de voornaamste andere gebruikers noodzakelijk. Dit is geen evidente opgave, maar verdient onze specifieke aandacht als het toekomstperspectief een duurzame instandhouding is van de rijke natuur- en cultuurwaarden in deze brok Europees natuurlijk erfgoed.

Natuurlijk blijven louter administratieve beschermingen onvoldoende als ze geen verlengstuk krijgen op het terrein. Daarom ijveren natuurverenigingen al bijna een halve eeuw

voor de oprichting van rustgebieden in het Vijvercomplex. In 1958 resulteerde dit onder impuls van De Wielewaal vzw in de oprichting van vijf Ornithologische Studiecentra. Deze OSC's werden ingesteld met een vrijwillig engagement van de grootste terreineigenaren uit het gebied. Helaas verwaterde de situatie waardoor de verenigingen en intussen ook de overheid overschakelden op het veiligstellen van natuurterreinen door aankoop en opname in echte natuurreservaten.

Dit Life-project kan gezien worden als een belangrijke bijdrage om het Vijvercomplex ook daadwerkelijk te beschermen. Dialoog met de voornaamste andere eigenaars en gebruikers van het gebied zal niet-temin belangrijk blijven.

Samenwerking en complementariteit

Voor het Life-project 'Aanzet tot het ecologisch herstel van het Vijvercomplex van Midden-Limburg' is WWF-Belgium een samenwerkingsverband aangegaan

met drie erkende terreinverwervende natuurbehoudsorganisaties: De Wielewaal vzw, de Belgische Natuur- en Vogelreservaten vzw en de Stichting Limburgs Landschap vzw. Daarnaast geniet het project ook ondersteuning van de provincie Limburg en is het complementair aan activiteiten van het Vlaams Gewest.

Life

Het Life-fonds werd door de Europese Commissie in het leven geroepen om voorbeeldprojecten voor de bescherming van het leefmilieu en het behoud en het herstel van de natuur in Europa financieel te ondersteunen. Het sluit aan bij twee Europese 'natuurbeschermingswetten': de Habitatrichtlijn uit 1992 tot het behoud van typische natuurlijke leefgebieden, dieren en planten en de Vogelrichtlijn uit 1979 ter bescherming van vogels en hun leefgebieden. De grootste uitdaging van deze Europese regelgeving is de integratie van alle

beschermde natuurgebieden in een internationaal netwerk met de naam "Natura 2000".

Wil U nog meer uitleg over het Life-project dan kan u steeds terecht bij:

WWF-Belgium vzw
Waterloosteenweg 608
1050 Brussel
02/ 340 09 99
www.wwf.be

De Wielewaal vzw
Graatakker 11
2300 Turnhout
014/ 47 29 50

Natuurreservaten vzw
Koninklijke Sint-Mariastraat 105
1030 Brussel
02/ 245 43 00

Stichting Limburgs
Landschap vzw
Dekenstraat 39
3550 Heusden-Zolder
011/ 53 02 50

Provinciaal
Natuurcentrum
Domein Bokrijk
3600 Genk
011/ 26 54 50

Stap je mee in de boot?

Zomerweer... terrasjesweer. Wat is er zaliger dan na beheerswerken, een vergadering, een excursie of een gewone werkdag in de schaduw van een linde de warme zomerzon met een frisse pint door te spoelen? Ja, ik weet nog iets beters: dit doen samen met een paar goede vrienden. Is het jou trouwens al opgevallen dat het gesprek binnen die vaste vriendenkring heel dikwijls dezelfde onderwerpen aansnijdt of vanuit dezelfde filosofie is opgezet? Dit komt misschien wel de kwaliteit van het gesprek ten goede, maar zeker niet de originaliteit. Daarom is het ook niet slecht van af en toe eens het gesprek aan te knopen met het tafeltje naast je, met iemand totaal nieuw. Nieuwe mensen brengen dikwijls nieuwe ideeën aan. Ideeën die soms even verfrissend kunnen zijn als de daarnet vermelde pint.

Een vereniging heeft, net als onze geest, steeds nood aan nieuwe ideeën. Anders verstart en vergrijsst men al gauw in stereotypen. De nieuwe natuurvereniging, die begin 2002 van start gaat, wil dit doen met nieuwe, verfrissende ideeën. De uitgangspunten die zijn er reeds en ze zijn innoverend. Voorts zullen nieuwe ideeën er zeker ook komen doordat mensen vanuit twee verschillende verenigingsculturen samen iets nieuws maken. Het licht wordt nog steeds verwekt door de botsing van ideeën. En waarom zouden we die ook niet van buitenaf laten komen?

We willen daarom van bij het begin aan iedereen de kans bieden om zich in de nieuwe vereniging te engageren. Ik zie sommigen de idee zo al wegwuiven met de argumentaties: "ik heb geen kennis genoeg", "ik heb onvoldoende ervaring", enzovoort... Nonsens! Het feit dat je van buitenaf komt, je de zaken soms heel onbevooroordeeld kan bekijken en zeker op een andere manier tegen de dingen aankijkt, het zijn allemaal redenen om te spreken van een verrijking. En de rest, die kennis en ervaring,... die komen er wel later vanzelf bij.

Wie zich actief vanuit een brede visie voor de natuur wil inzetten, is dus van harte welkom op de Lokale Algemene Vergaderingen (LAV's) die de afdelingen van de nieuwe vereniging de komende maanden in elke regio organiseren. Of je nu zeer concreet de handen uit de mouwen wil steken, iets mee wil organiseren, ondersteunend of inhoudelijk werk wil leveren, er van in het begin tegenaan vliegen of even alles rustig bekijken om je passende stekje binnen het geheel te zoeken, we zouden het, als je je geroepen voelt, in elk geval fijn vinden dat je de eerste stap durft zetten.

Wanneer wordt deze LAV georganiseerd en waar grijpt ze plaats? Je kan het lezen in dit Wielewaalnummer of, als jouw regio er nu nog niet bij is, in het septembernummer. De afdelingen zullen natuurlijk ook nog zelf hun LAV aankondigen in hun afdelingstijdschrift of sommigen via een brief. Hou het in de gaten en zorg dat je er bij bent.

Ik schrijf dit voorwoordje in de aanloop naar de belangrijke Algemene Vergadering (AV) van 23 juni. Terwijl jij deze tekst nu leest, is deze AV reeds voorbij en is misschien de kogel reeds door de kerk. Is de nieuwe vereniging reeds gevormd? Zijn de statuten reeds goedgekeurd? Of heeft men gevraagd om het voorstel nog even bij te schaven? Vraag het maar eens na bij de mensen van de lokale afdeling. Zoniet lees je er meer over in het septembernummer. Dat de nieuwe vereniging er moet komen, daar is zowat iedereen het over eens, evenals dat we hierbij niet over één nacht ijs moeten gaan.

Er is in functie van lokale herverkaveling de opvolging van de inhoudelijke afspraken omtrent de fusie en het nalezen en bijschaven van de nieuwe ontwerpstatuten in elk geval de voorbije maanden een massa werk verzet door de mensen in de afdelingen. Ik wil deze mensen, los van het resultaat op de voorbije AV, in elk geval reeds van harte danken voor hun sterk gewaardeerde bijdrage aan deze cruciale fase in het vormingsproces van onze nieuwe entiteit. Ik wens hen en jou in elk geval een leuk terrasje met de schaduwrijke linde en uiteraard de frisse pint met de vrienden toe.

Wouter Mertens

Voorzitter De Wielewaal, Natuurvereniging vzw

Sprinkhanen: wat ruist er in

NOBBY THYS

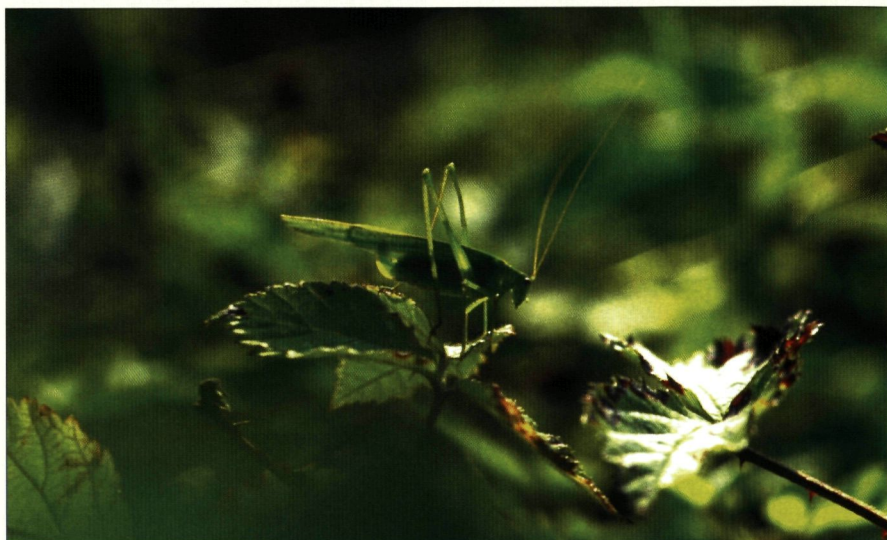
Naast de dagvlinders en libellen zijn de sprinkhanen opvallende vertegenwoordigers van de insectenwereld.

Deze drie insectengroepen hebben met elkaar gemeen dat het relatief grote en soms zeer kleurrijke diertjes zijn die (overwegend) overdag actief zijn. Bovendien kunnen we ze 's zomers op vele plaatsen ontmoeten en hebben ze allen een Nederlandse naam.

We herkennen de sprinkhanen gemakkelijk omwille van hun tot springpoten ontwikkelde achterpoten. De achterpoten zijn 4 tot 5 maal groter dan de overige poten en bezitten grote dijnen die de springspieren herbergen.

Wereldwijd komen 20.000 soorten sprinkhanen voor, maar in Vlaanderen moeten we het stellen met 39 soorten sprinkhanen en krekels. Uit de recente rode lijst (bestelcode ONGEUR0194; 200 F) blijkt dat 5 soorten in Vlaanderen reeds uitgestorven zijn! De drie Vlaamse krekelsoorten vallen buiten het bestek van dit artikel, maar komen – evenals de kakkerlakken en oorwormen – aan bod tijdens de sprinkhanencursus.

Het Wielewaal-onderzoek leverde de eerste vindplaatsen van het kwetsbare Zanddoortje (= Duindoortje) voor de provincie Antwerpen op!

De Sikkelsprinkhaan – onmiskenbaar door de achterelevleugels die veel langer zijn dan de voorvleugels – is één van de best vliegende (sabel)sprinkhanen. Deze zuidelijke soort werd pas in 1994 in Vlaanderen waargenomen en breidt zich sindsdien sterk uit.

GELUID

Een interessante eigenschap van sprinkhanen is het striduleren. Zo wordt het tsjirpen van sprinkhanen genoemd. Terwijl bij de meeste insecten de vijfjes gebruik maken van geurstoffen (feromonen) om de mannetjes te lokken is het bij sprinkhanen zo dat de mannetjes geluid maken. Door middel van dit soortspecifieke geluid geven de mannetjes te kennen dat ze paringsbereid zijn. Zo zijn het enkel de volwassen sprinkhanen die striduleren. Volwassen

sprinkhanen vinden we reeds vanaf begin juni, maar toch vooral tussen begin juli en eind september. De meeste soorten zijn echte zonnekloppers en vele soorten zingen uitsluitend bij zonnig weer.

SOORTEN SPRINKHANEN EN HUN LEVENSWIJZE

In Vlaanderen komen momenteel nog 17 soorten veldsprinkhanen, 4 soorten doornsprinkhanen en 13 soorten sabelsprinkhanen voor.

De **sabelsprinkhanen** worden gekenmerkt door de lange sprieten, die steeds langer dan het lichaam zijn. De vijfjes herkennen we gemakkelijk aan de sabelvormige legboor aan het achterlijf-suiteinde. Deze legboor is volstrekt ongevaarlijk en wordt enkel gebruikt om eitjes te leggen in de grond, een stengel, een blad, ... De kaken van sprinkhanen kunnen wel gebruikt worden om zich te verdedigen. Enkel de grotere soorten zoals de Grote groene sabelsprinkhaan zijn in staat om door de menselijke huid te bijten. Sabelsprinkhanen voeden zich zowel met plantaardig als dierlijk voedsel.

Een bijzonderheid bij sabelsprinkhanen is dat de gehoororganen zich in de voorschouven bevinden!

Bij de veld- en doornsprinkhanen zijn de sprieten korter dan het lichaam.

het grasland?

Op warme zomerdagen hoor je ze met z'n allen tsjirpen en springen ze voor je voeten weg als je door een grasland wandelt. Hoewel sprinkhanen niet onbekend zijn voor de meeste mensen, ontbreekt meestal toch een meer diepgaande kennis over deze intrigerende insecten. Dit artikel wil alvast een tip van de sluier oplichten. Wie de smaak te pakken krijgt, kan zich inschrijven voor een sprinkhanencursus van NME-De Wielewaal.

Doornsprinkhanen zijn gemakkelijk te herkennen aan het halsschild. Dit begint zoals alle insectenhalsschilden net achter de kop, maar het bijzondere is dat het halsschild het volledige achterlijf bedekt. Van bovenaan bekeken lijkt het diertje dus slecht uit twee delen te bestaan.

Doornsprinkhanen zijn slechts 1 à 1,5 cm grote, bruin gekleurde sprinkhaantjes die zich voeden met algen. Het zijn eerder onopvallende diertjes die voorkomen op open plekken in bossen, graslanden,... en op oevers.

Veldsprinkhanen bestaan er in allerlei kleuren van fluorescerend groen tot grijs. Hun lichaam bestaat van bovenaan bekeken duidelijk uit drie delen (kop, borststuk en achterlijf) én de antennes zijn korter dan het lichaam. Het gehoororgaan van veldsprinkhanen is zichtbaar als een half-cirkelvormige uitsparing op de zijkant van het achterlijf, vlak boven de basis van de achterpoten.

Veldsprinkhanen voeden zich met gras en andere planten.

DETERMINATIE

Om sprinkhanen van naderbij te bekijken neem je ze best vast bij het borststuk of bij de twee achterpoten tegelijk. Een loupe (ca 5 X) is een handig hulpmiddel om bepaalde kenmerken beter te kunnen zien.

Met de determinatietabel 'Sprinkhanen en krekels van België' van Hendrik Devriese (ONGEUR0032; 110 F) kunnen alle Belgische sprinkhanen (behalve de recent geïmmigreerde Zuidelijke boom-sprinkhaan) op naam gebracht worden. Het Duitse foto-boek 'Heuschrecken beobachten, bestimmen' van Bellmann (ONGEUR0012; 986 F) bevat prachtige kleurenfoto's van alle Midden-Europese sprinkhanen en is dus zeer geschikt om determinaties te controleren.

INVENTARISATIE EN MONITORING

Sprinkhanen zijn gemakkelijk te inventariseren en te monitoren aan de hand van slechts (één à) twee terreinbezoeken per jaar en zijn bovendien geschikt als bio-indicatoren (vooral met betrekking tot de vegetatiestructuur en de vochtigheid) voor graslanden, heides, ruigten,....

De kwetsbare Moerassprinkhaan is een typische soort voor vochtige graslanden, meestal met een opgaande vegetatie. De roepzang van de mannetjes is een fel tikkend geluid, dat lijkt op het tikken van vonkjes van schrikdraad of het snel afstrijken van een lucifer.

SPRINKHANENCURSUSSEN NME-De Wielewaal

T: theorie; P: praktijk
Cursusprijs meestal 400 F leden;
700 F niet-leden

Provincie Antwerpen

Wielewaalhuis, Graatakker 11, Turnhout
10/7 (T): 14u-17u; 17/7 (T): 14u-17u; 24/7 (P):
14u-17u; 31/7 (P): 9u-12u

Provincie Brabant

Destelheide, Destelheidestraat, Halle
20/6 (T): 9u30-12u30; 27/6 (T): 9u30-12u30;
25/7 (P): 14u-17u; 1/8 (P): 14u-17u

Provincie Brabant

i.s.m. Provincie Vlaams Brabant, J.N.M.,
Natuurreservaten vzw en BRAKONA
NME-centrum "Halve Maan" Diest (ingang via
Leopoldsvest)
Sprinkhanenweekend: 10/8 19u tot 12/8 17u30

Provincie Limburg

Bijen- en insectencentrum De Lieteberg,
Zuurbroekstraat 16, Zutendaal
12/6 (T): 9u30-12u30; 26/6 (T): 9u30-12u30;
22/7 (P): 14u-17u; 26/8 (P): 14u-17u

Provincie Limburg

Gemeentezaal "De Geer", Groenstraat, Eksel
10/7 (T): 9u-12u; 17/7 (T): 9u-12u; 24/7 (P): 9u-
12u; 31/7 (P): 14u-17u

Provincie Oost-Vlaanderen

Biologisch Centrum "De Elzenhoeve", A.
Catriestraat 183, Drongen (Gent)
12/7 (T): 9u-12u; 19/7 (T): 9u-12u; 26/7 (P): 9u-
12u; 2/8 (P): 14u-17u

Provincie West-Vlaanderen

Provinciaal domein Bulskampveld, Beernem
12/7 (T): 14u-17u; 19/7 (T): 14u-17u; 26/7 (P):
14u-17u; 2/8 (P): 9u-12u

Inschrijvingen en info:

Tinneke Thijs (014/47 29 55)

De resultaten van het Wielewaal-sprinkhanenonderzoek tijdens het najaar van 2000 in enkele Kempische reservaten zijn alvast veelbelovend: 22 soorten (65 % van de Vlaamse sprinkhanenfauna!) waaronder 12 rode lijst soorten! De Kustsprinkhaan en het Zanddoortje werden zelfs als nieuwe soorten voor de provincie Antwerpen ontdekt !!

OPROEP

Wie bereid is om sprinkhanen te inventariseren en/of monitoren in zijn reservaat of regio kan op het Wielewaal-secretariaat gratis de sprinkhaneninventarisatie en -monitorings-handleiding, tesamen met gestandaardiseerde invulformulieren aanvragen.

Voor de controle van determinaties en/of demonstraties op het terrein kan contact opgenomen worden met Nobby Thys (014/47 29 55; Nobby.Thys@wielewaal.be).

Meetpunt 8 met Duizenknoop-fonteinkruid.

1. EEN SCHETS : HET RESERVAAT EN ZIJN GESCHIEDENIS

De Hooyput is een kruimel, een restant van het voormalige en zeer omvangrijke heide- en hoogveengebied tussen Turnhout, Mol en een eind Nederland in. Op de Ferrariskaart staat de Hooyput aangeduid als een zeer moerassige zone. Mogelijk had het zelfs de allure van een behoorlijk groot ven.

Dan volgt een geschiedenis van ontginning, waarbij de heide plaats moest ruimen voor een landbouwlandschap. Een stukje van net iets minder dan tien hectares bleef hardnekkig weerstand bieden. Droogtrekken lukte niet, al blijven de sporen ervan duidelijk. Het hele terrein is doortrokken met ontwateringsgrachten. Maar het lukte dus niet en men liet het gebied tenslotte voor wat het was. Het verboste, diende tot niets en uiteindelijk, in 1991, kocht De Wiele-

waal het aan en werd het reservaat. Het werd tijd voor een beheersplan en heel veel en arbeidsintensief werk.

Tien jaar en onnoemelijk veel werk van een klein groepje vrijwilligers later staan we voor het reservaat, de dag voor onze metingen. Een portret.

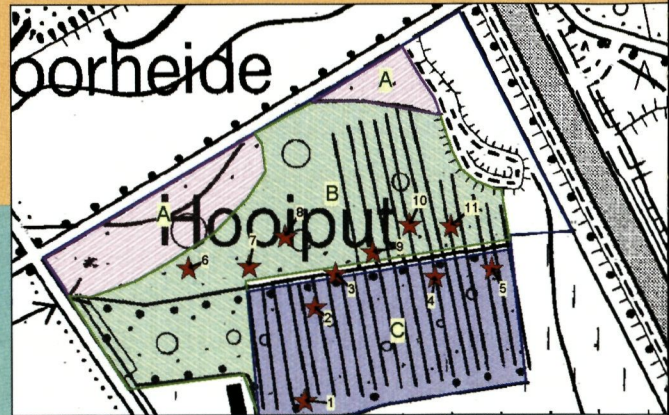
De Hooyput is de som van drie vormen: de delen, doorsneden door de duidelijk ijzerhoudende Biezenloop, die in het gebied ontspringt. Een klein deel in de noordwestelijke hoek ligt een stuk hoger, is een stuk droger. Droge heide is volop in ontwikkeling, na een verleden van een te sterke begrazing. Stukjes naakte bodem, op peil gehouden door kleinschalig plaggen, bieden heel wat kansen aan een hele reeks solitaire wespen en bijen. Enkele verspreide bomen, Zomereik en Ruwe berk, bieden een ruim gamma aan mycorrhizapaddestoelen. De overgang naar het lagere en

nattere deel is een stukje prachtig ontwikkelde heide met Struikheide, Dopheide, Kruiwilg, Liggende vleugeltjesbloem, enz.

De rest van het noordelijk deel is nat en verlost. Zomereik, beide soorten berk, Sporkehout, Wilde lijsterbes, Geoorde en Grauwe wilg (indicatoren van wat mineraalrijker bodem) vormen de boom- en struiklaag. In de kruidlaag domineert Pijpenstrootje, maar de zone biedt ook Dopheide, Snavelzegge, Veenpluis en pareltjes als Sterzegge en Kleine veenbes, een overblijfsel van het hoogveenverleden. Het laatste jaar zijn een aantal stroken ontbost, maar het is nog te vroeg om er de ontwikkeling te kunnen inschatten.

Ten zuiden van de Biezenloop is het grootste deel van het terrein ontbost. Een combinatie van maaien en begrazen heeft een zeer boeiende vegetatie

Meten is weten :

Ruim twee jaar ben ik conservator van het erkende Wielewaalreservaat De Hooyput in Arendonk (A). In die tijd leer je het terrein kennen. Je kijkt en doet ervaring op, zoekt de finesses. Je bouwt theorieën op over plantengemeenschappen en de invloed van bodem en waterhuishouding. Je zoekt naar een goede vorm van beheer. En ja, je merkt dat je wel goed zit. Het evolueert zoals je verwachtte en vooral hoopte, al is het nooit helemaal wat je als ideaalbeeld in je hoofd zitten hebt. Tot ... tot je op een blauwe zaterdag, ergens begin mei, beslist om eens wat wateranalyses uit te voeren. Extra - gegevens, weet je wel.

wateranalyses als basis voor natuurbeheer

opgeleverd. Dit deel maakt een snelle, maar voorbeeldige evolutie door naar een grazig geheel met veel veenmos- sen, waaronder het zeldzame *Sphagnum papillosum*, heel veel zeggen (Sterzegge, Blauwe zegge, Zwarte zegge, Zompzegge, Snavelzegge, enz.), Veenpluis, Beenbreek, Kleine en Ronde zonnedaauw, zeer veel Gevlekte orchis, Moerasviooltje en nog meer. Op de hogere en drogere delen is Borstelgras de uitschieter, in de afwateringsloten maken Wateraardbei en Kleine egelskop het mooie weer. Twee delen zijn enkele jaren geleden geplagd, maar de afwatering ervan is niet erg goed verzorgd en het water stagneert er dan ook.

Tenslotte is er nog de onmiddellijke omgeving, die niet onbelangrijk is. Vormende elementen zijn een landbouwgebied, een ruilverkaveling voorbij, en het kanaal. De invloed van de landbouw is op het eerste zicht beperkt. Rechtstreekse raakpunten zijn er enkel aan de zuidzijde. Het gaat er om matig bemeste weilanden, waar de aanwezigheid van heel veel Pinksterbloem veelbelovend is. Minstens even belangrijk is het kanaal Dessel - Schoten. Het grenst echt aan het gebied en het vermoeden bestond dat de ondergrondse insijpeling zorgt voor infiltratie van mineraal- en vooral kalkrijk water. Maar dat is al een hypothese, een interpretatie voor de metingen.

2. WATERKOFFERS EN VERMOEDENS

NME De Wielewaal beschikt sinds enkele maanden over zogenaamde 'waterkoffers'. Ze zijn in de eerste plaats bedoeld voor educatieve doeleinden. Aan schoolkinderen en andere doelgroepen wordt getoond dat water meer is dan iets om te drinken of je te wassen. Een uitgebreide set aan meettoestellen en strips, vaak van professionele kwaliteit, bieden de mogelijkheid om het water op van alles en nog wat te testen: temperatuur, pH-waarde, E.G.V. (elektrisch geleidingsvermogen), zuurstofbindend vermogen, hardheid van het water en de meting van een hele reeks chemische elementen en verbindingen (nitraat, ammonium, fosfaat, ijzer, enz.). De educatieve waarde van de koffers

Zicht op meetpunt 8.

was al bewezen, maar zat er niet meer in? Het idee was dat het ook zeer nuttige informatie kon opleveren voor het natuurbeheer. De Hooypuit werd het proefstuk.

Die keuze had zijn redenen. De Hooypuit is met zijn beperkte oppervlakte, zijn ligging tussen kanaal en ruilverkaveling, zijn zandige bodem en de duidelijk optredende kwel geen doorsnee reservaat. Het is een schitterend gebied om de verhouding tussen de kwelduivel verzuring (en vermisting) en de buffering te bestuderen. Als conservator ga je bouwen aan een theorie. De waterkoffer bood de mogelijkheid om die theorie te toetsen aan de harde realiteit van de meetgegevens.

3. DE METINGEN EN DE RESULTATEN

Laat het duidelijk zijn: de uitvoering van de metingen gebeurde niet onbevangen. In eerste instantie wilde ik mijn vermoedens, mijn theorie bevestigd zien. Daarbij was vooral het zuidelijke deel, het natte heischrale hooiland, het doel. Er werden vijf metingen uitgevoerd. Een eerste meting (punt 1) moest de invloed

van de bemesting meten. De metingen op punt 2 en 5 werden gedaan op de geplagde zones. De ene ligt ver van het kanaal, de andere vlakbij. Punt 3 situeerde zich in de Biezenloop en de meting op punt 4 werd uitgevoerd in één van de afwateringsgrachten, ongeveer in het midden van het hooiland. Tenslotte werd er één meting (punt 8) uitgevoerd aan de overzijde van de Biezenloop, in het beboste gedeelte op een stuk dat afgelopen winter gedeeltelijk was gekapt. Deze laatste meting was eerder bedoeld als een soort van controlemeting.

In het veld werden watertemperatuur en pH – waarde gemeten en er werd telkens een staal meegenomen. De stalen werden gebruikt om fosfaat, nitraat, ammonium, ijzer en hardheid van het water (calciumcarbonaat) te meten.

De resultaten van de eerste vijf metingen waren deels verrassend, deels bevestigend. Verrassend was dat de invloed van vermestende en verzurende stoffen in het water zeer klein was. Ammonium, nitraat en fosfaat komen enkel in zeer lage waarden voor, zelfs bij het meetpunt waar het overstromingspunt ligt van de landbouwgracht (punt 1). Be-

vestigend waren de metingen, die betrekking hadden op pH – waarde en buffercapaciteit. Vooral de twee plagplaatsen onderling en hun relatie tot de andere meetpunten was zeer interessant. De plagplaats, ver van het kanaal (punt 2), kreeg een pH – waarde 4.67 of zeer zuur, had een zeer zacht water (zeer mineraal- en kalkarm) en een lage waarde aan ijzer. De plagplaats, dicht bij het kanaal (punt 5), leverde deels andere resultaten op. De pH – waarde was 5.87 (matig zuur), het water was ook zeer zacht en de hoeveelheid ijzer lag iets hoger, maar de waarde bleef laag. De metingen op de punten 3 en 4 leverden veel neutraler water op met respectievelijke pH - waarden van 6.47 en 6.28, waarbij het water in de Biezenloop opviel door een ijzerwaarde die een stukje hoger lag en iets minder zacht water.

Wat vereenvoudigde chemie in een notendop : de natuur, die we kennen als een voortdurend zoeken naar even-

wicht, maakt gebruik van een hele reeks mineralen, die als bouwstoffen door alle levende wezens worden gebruikt. Nagenoeg al die stoffen vormen door hun onderlinge wisselwerking en in combinatie met lucht en water allerhande verbindingen, die het planten mogelijk maakt om ze op te nemen. Maar er is meer. Een aantal stoffen en hun verbindingen, zoals nitraat, ammoniumsulfaat, zwaveldioxide, enz. werken verzurend, terwijl andere (calciumcarbonaat, natrium, kalium, enz.) juist bufferend tegen die verzuring werken.

Zolang de natuur haar eigen gangetje kan gaan, is er niks aan de hand. Op plaatsen met mineraalrijke bodemtypes zoals klei, leem en zandleem houden de verzurende en de bufferende stoffen elkaar in evenwicht en is de pH – waarde neutraal (ongeveer 7), terwijl arme zandbodems met veel minder mineralen wat zuurder zijn. Het menselijke ingrijpen via industrie en bemesting (zwaveldioxide, stikstofoxiden, ammoniak)

heeft de balans echter zwaar verstoord. De hoeveelheid verzurende en vermes-tende stoffen is sterk toegenomen, terwijl de hoeveelheid bufferende stoffen gelijk gebleven is.

Vermesting is overal een probleem, verzuring speelt vooral op de zandgronden, waar de mineralenhoeveelheid van nature laag en de buffering slecht is. Dit heeft zware gevolgen voor de plantengroei.

Maar wat is nu de band met water ? De eerste vorm van water is regenwater. Dit is van nature vrij zuur en zeer arm aan mineralen (zeer zacht). Wanneer dat water in de bodem dringt, kan het beginnen aan een korte tot zeer lange reis, van enkele dagen tot tientallen jaren. Tijdens die reis neemt het mineralen op en wordt het basischer (minder zuur). Weliswaar afhankelijk van de duur van het verblijf en de samenstelling van de ondergrondse lagen wordt het water mineraalrijker en stijgt de pH – waarde. Wanneer dit grondwater als kwelwater aan de oppervlakte verschijnt, heeft het niet alleen een beslissende invloed op de plantengroei, maar biedt het ook een buffering tegen verzuring.

Wat zijn nu de conclusies uit de eerste vijf metingen ? Het water in het reservaat levert een redelijke pH – waarde op, die echter sterk gerelateerd is aan de relatieve invloed van de insijpeling van kalkrijk kwelwater vanuit het kanaal. Dat wordt duidelijk aangetoond door het verschil in zuurgraad tussen de twee plagplaatsen. Die invloed neemt echter snel af als de afstand tot het kanaal toeneemt. Verder is het water zwak tot zeer zwak gebufferd door de lage mineralenbalans, hoewel de hoeveelheid ijzer in de Biezenloop op iets meer mineralen wijst. Anderzijds schijnt de invloed van verrijkt landbouwwater klein tot zeer klein te zijn.

4. EEN VERRASSENDE VASTSTELLING EN NIEUWE METINGEN

Er bleef nog één meting. De pH – waarde in het veld was veelbelovend : 6.3. De stalen leverden echter zeer verrassende resultaten op. Het water was medium hard, terwijl de ijzerwaarde veel hoger lag dan op alle andere meetpunten. Het ging hier om kwelwater van een heel andere kwaliteit. Dat betekent meteen dat dit water veel beter gebufferd is dan aan de overzijde.

Dat moest leiden tot een extra reeks metingen in het noordelijke deel. Ook hier kwamen we tot boeiende resultaten. Ver van het kanaal liggen de pH – waarden zeer laag (4.41) en is het water zeer zacht, al zijn de ijzerwaarden er niet echt laag. Centraal ligt er een zone

Meetpunt 3: in de centrale Biezenloop.

Meetpunt 2:
stagnerend regenwater
zorgt voor verzuring
met Knolrus en Pitrus.

(punt 8, 9 en 10 in mindere mate) met een goede pH – waarde (6.1 tot 6.5), is het water medium hard en zijn de ijzerwaarden vrij hoog tot hoog. Tegen het kanaal (punt 11) is de pH – waarde hoog (6.58), maar de ijzerwaarde weer laag. De conclusie is duidelijk : centraal in de noordelijke zone vinden we een zone met zeer interessante kwel, die een goede natuurlijke buffering vormt tegen verzuring. Tegen het kanaal is die buffering ook goed, maar het gevolg van de invloed van het kanaal. Mogelijk onderdrukt de kanaalkwel hier de natuurlijke kwel. In het noordwestelijk deel (punt 6 en 7) vinden we dezelfde toestand als in het zuidelijke deel.

5. METEN IS WETEN : DE GEVOLGEN VOOR HET BEHEER

Het mag duidelijk zijn dat de metingen een aantal duidelijke resultaten hebben opgeleverd en dat dit consequenties heeft voor het beheer. We zetten ze op een rijtje :

- de waterafvoer van de plagplaatsen moet op korte termijn in orde gebracht worden. Het stagnerend regenwater heeft een sterk verzurend effect, zelfs tegen het kanaal, waar de buffering onvoldoende is. We zullen daarom drie van de vier zones op korte termijn open maken. De vierde zone kan blijven zoals ze is. Deze zure plagplaatsen zijn immers van belang omdat Tenger grasjuffer en Koraaljuffer, twee bedreigde en zuurminnende waterjuffers, deze plaatsen gebruiken om hun eieren af te zetten.
- de zone met het goede kwelwater aan de noordzijde is veel beter geschikt om een heischraal nat grasland te situeren dan de zone waar dat nu het geval is. We opteren dan ook voor het open maken van vijf tot zeven panden, waar een hooilandbeheer zal opgestart worden. Dit is toegestaan op basis van het beheersplan van het erkende reservaat.

- de afwateringsgrachten moeten zeker open blijven zodat het zure regenwater makkelijk kan afgevoerd worden. Daarbij moet vooral gelet worden op het evenwicht tussen afvoer van het regenwater en het behoud van de kweldruk. Samenhangend kan er gedacht worden aan een regelbare stuw op de Biezenloop, die het grondwater moet stuwen en de kweldruk kan verhogen. Dit moet dan gecombineerd worden met een versnelde afvoer van het regenwater door het openhouden van de afwateringsgrachten en het gericht spelen met de schutbalken. Dit laatste kan echter pas na een veel verdergaande studie.

Naast deze primaire conclusies zijn er nog een aantal andere en meer fundamentele conclusies. Het onderzoek leert vooral en nogmaals dat meten weten betekent. Hoewel de resultaten gerelativeerd moeten worden, zeker voor onstabiele factoren als nitraat, ammonium en fosfaat, blijkt duidelijk dat dergelijke metingen zeer belangrijke en beheersrelevante informatie kunnen opleveren. Deze informatie kan nog veel meer waarde krijgen als ze ook nog eens gekoppeld wordt aan een goed doordacht meetnet aan peilbuizen. Waterkwaliteit wordt dan verbonden met waterkwantiteit.

En eigenlijk is het wenselijk, noodzakelijk zelfs, dat dit alles nog verder gaat. Grondiger en wetenschappelijk beter onderbouwd onderzoek zou nog veel meer opleveren. Een echt ecohydrologisch onderzoek en een onderzoek op bodemstalen zou een beter en genuanceerder beeld opleveren. Jammer genoeg is dergelijk onderzoek duur, te duur om het op grote schaal in reservaten te laten uitvoeren.

6. HET VERHAAL OPENGETROKKEN

Initieel had dit onderzoek een dubbel doel. Ik rekende niet enkel op interes-

sante gegevens over mijn reservaat, ik hoopte ook dat de werkwijze bruikbaar zou zijn voor andere reservaten. En dat blijkt overduidelijk. De waterkoffers zijn meer dan educatief materiaal. Ze kunnen elke conservator grote diensten bewijzen. NME De Wielewaal en de dienst reservaten van de Wielewaal bieden dan ook elke conservator de mogelijkheid om gebruik te maken van de waterkoffers. Omdat we niet overal kunnen komen om te meten, zal NME De Wielewaal in de maanden september en oktober een aantal dagcursussen organiseren op zaterdagen met een stukje theorie en een aantal metingen in reservaten. Elders in dit nummer vind je de data. In het septembernummer vind je ook de praktische gegevens over de locaties. We kunnen deze cursussen enkel zeer warm aanbevelen.

Voor inlichtingen over deze cursus kan je het best terecht bij Joke Flour, NME De Wielewaal. Je kan haar bereiken op 014/47 29 55 of joke.flour@wielewaal.be

DANKWOORD

Bij deze wil ik ook nog een aantal mensen bedanken voor het kritisch nalezen van de tekst. Hun opmerkingen hebben deze tekst een behoorlijke meerwaarde gegeven. Het gaat om Kris Verheyen, Mark Smets, Koen Leysen, Olivier Heylen en Joke Flour. Deze laatste moet ik ook bedanken voor het enthousiast meehelpen bij de metingen en de testen.

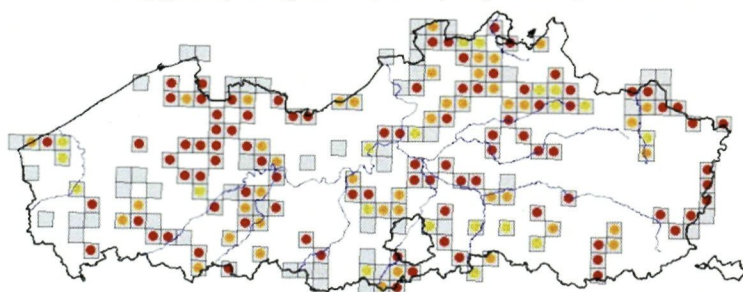
Jan Van den Berghe, De Wielewaal, dienst reservaten, 014/47 29 54
reservaten@wielewaal.be

Samenwerkingsverband
tussen het Instituut
voor Natuurbehoud,
Wielewaal,
Natuurreservaten,
Afdeling natuur, JNM,
Ankona, Likona en de
verschillende provincies

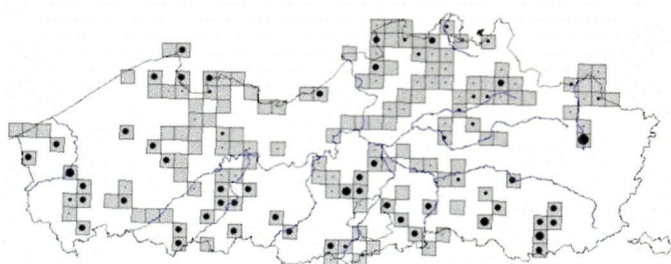
De Vlaamse broedvogelatlas: wat levert al die

Voorlopige verspreiding van de Sperwer (*Accipiter nisus*) in Vlaanderen

Hokken ingevoerd in de databank
 mogelijk broedend
 waarschijnlijk broedend
 zeker broedend

Verspreiding van de Veldleeuwerik (*Alauda arvensis*)

Legende

ingevoerd
 • 1 - 5 • 5 - 10 • 10 - 50 • 50 - 100 • 100 - 160

WAT VOORAFGING...

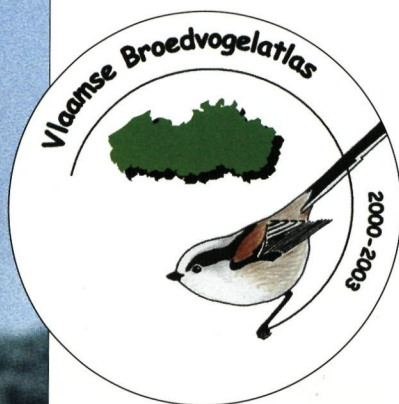
Met een duizendtal waren ze, de vrijwillige inventariseerders die vorig jaar, dikwijls voor dag en dauw en soms danig verkleumd het veld introkken gewapend met formulieren, handleidingen en verrekijker: het veldwerk voor de nieuwe Vlaamse broedvogelatlas was begonnen...

DE DAG VAN VANDAAG... EERSTE RESULTATEN!

We zijn ondertussen een jaar verder en nu, na het invoeren van de meeste van de gegevens, blijkt dat de noeste arbeid die werd geleverd reeds een pak aan onschatbare informatie heeft opgeleverd! 249 van de 645 te inventariseren atlas-hokken van 5x5 kilometer werden reeds aangepakt, ruim 1/3 dus. In ieder geval voldoende om voor enkele soorten al een min of meer duidelijke trend te signaleren. De hierna volgende soorten worden vergeleken met de vorige, Belgische, broedvogelatlas (Devillers, P. et al. 1988) die gebaseerd is op gegevens van zo'n 25 jaar geleden.

ROOFVOGELS NEMEN EEN HOGE VLUCHT...

Zo blijkt dat de meeste van de dagroofvogels het goed tot zeer goed doen, denken we hierbij vooral aan de opmars van Havik, Sperwer en Slechtvalk. Vooral de op-

Links: Bruine kiekendief, één van de winnaars
Onder: Geelgors, één van de verliezers
(foto's: Marcel Vos)

GLENN VERMEERSCH

arbeid op?

...mars van de Sperwer is opvallend. Zoals uit het voorlopige verspreidingskaartje mag blijken is deze soort opgepikt vanuit Limburg (enkele koppels ten tijde van de atlas van Devillers...) tot in West-Vlaanderen tot zelfs de kuststrook toe! Zelfs in stadsparken en minuscule bosjes kom je tegenwoordig broedende Sperwers tegen.

MAAR...

Het is echter niet allemaal rozengeur en maneschijn in de Vlaamse vogelwereld, sommige soorten doen het rondt

WIL JE MEER INFORMATIE?

Handleidingen, formulieren en alles wat je verder nog nodig hebt + informatie omtrent het voorbije seizoen kan je bekomen bij de aangehaalde contactpersoon of op de (steeds groeiende) website van het atlasproject : <http://www.instat.be/broedvogels/>

Wil je in de toekomst via e-mail op de hoogte worden gehouden van de vorderingen van het project, geef dan je e-mailadres in op het daarvoor bestemde formulier op de website! Op geregelde basis ontvang je dan een bericht met een stand van zaken, nieuwe verspreidingskaartjes enz...

slecht en als voorbeeld neem ik hier de 'gewone' Veldleeuwerik, maar ik had ook soorten als de Graspieper, het Paapje of de Geelgors kunnen nemen. De achteruitgang van de Veldleeuwerik is opvallend. Hoewel hij nog steeds wijd verspreid voorkomt, zijn de aantallen drastisch achteruit gegaan. Gebieden met hoge dichtheden aan Veldleeuweriken zijn schaars geworden in Vlaanderen! Zoals uit het kaartje met de aantallen blijkt worden hoge (?) aantallen **voorlopig** alleen nog gemeld uit enkele gebieden (in dit geval 5x5 km hokken...) in Zuidwest Vlaanderen, Vlaams Brabant en hier en daar in Limburg. In vergelijking met de vorige atlas (Devillers, 1988), toen ook al melding werd gemaakt van een terugval, lijkt het erop dat de aantallen van de soort met minstens 50% zijn achteruit gegaan!

De aangehaalde soorten zijn allemaal in min- of meerdere mate geassocieerd met ons landbouwareaal. De achteruitgang van al deze soorten is dramatisch te noemen, een verschijnsel dat ook in andere West-Europese landen wordt waargenomen (Tucker & Heath, 1994, Gates & Donald 2000). De intensivering van de landbouw (incl. maïscultuur) en de daarmee samenhangende schaalvergroting zou voor sommige soorten op termijn wel eens de doodsteek kunnen betekenen. Hiermee wordt een waarschuwing herhaald die ook al ten tijde van de vorige atlas naar voren trad en die nu dus sterk wordt bevestigd.

EN WAT BRENGT DE TOEKOMST?

Of het nu positieve dan wel negatieve trends naar voren brengt, het door de

talrijke vrijwilligers verrichte werk vormt een zeer belangrijk signaal naar de overheid toe en kan als dusdanig gebruikt worden in tal van natuurbeschermingsprojecten en kan er zelfs een extra stimulans toe zijn! Ook dit jaar weer zijn tal van vrijwilligers nog volop bezig met het inventariseren van een (hopelijk) grote reeks nieuwe atlashokken. We zitten op schema, nu moet de bevestiging volgen! Op naar de 460 afgewerkte hokken op het eind van dit jaar! Op die manier blijft een volledige afwerking tegen eind 2002 zeker mogelijk. We mogen in ieder geval niet met minder tevreden zijn!

LOSSE WAARNEMINGEN UITERAARD NOG STEEDS WELKOM!

Er zijn nogal wat mensen die zich wegens tijdsgebrek niet hebben opgegeven als vaste medewerker, maar die wel over flink wat gegevens beschikken over broedvogels in de eigen streek. Het zou jammer zijn moesten deze gegevens verloren gaan temeer daar de kans reëel is dat verschillende van deze gegevens misschien over het hoofd werden gezien door de vaste medewerkers, je kan nu eenmaal niet alles terugvinden in je 5x5 km-hok!

Daarom wordt in deze Wielewaal, door middel van een scheurblad, de mogelijkheid gegeven dergelijke 'losse waarnemingen' (gegevens over alle soorten broedvogels zijn welkom!) in te vullen en op te sturen naar: Glenn Vermeersch, Instituut voor Natuurbehoud, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel. Tel. 02/558 18 26.

Geraadpleegde bronnen:

- Devillers, P., Roggeman, W., Tricot, J., del Marmol, P., Kerwijn, C., Jacob, J-P. & Anselin, A. Eds. (1988) *Atlas van de Belgische broedvogels*, Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
- Gates, S. and Donald, P.F. (2000) Local extinction of British farmland birds and the prediction of further loss. *Journal of Applied Ecology*, 37, 806-820.
- Tucker, G.M. and Heath, M.F. (1994) *Birds in Europe: their conservation status*. Cambridge, U.K.: BirdLife International (BirdLife Conservation Series no. 3).

'Massacres' op voortplantingsplaatsen Bruine kikker (*Rana temporaria*) en

ROBERT JOORIS, KOEN VAN DEN BERGE EN JAN VAN UYTVANCK.

Het zal je maar overkomen ! Na een lange winterperiode, in volle voortplantingsperiode en tijdens het "liefdesspel" bij wijze van spreken de strot over gebeten te worden. Dat ondervonden tientallen kikkers en padden te Wetteren en Everbeek.

Half maart werden te Wetteren en op aanwijzen van Rudi Clinckspoor, conservator van het natuureservaat "d' Heide" te Wetteren tientallen Bruine kikkers dood aangetroffen in een ondiepe overstromingszone van het moeras. Het is bekend dat dergelijke drassige zones de voortplantingsplaatsen bij uitstek zijn voor de Bruine kikker.

Het water is hier nauwelijks 10 tot 40 cm diep waardoor het in de vroege voorjaarszon vlug opwarmt en de afgezette eieren en larven van de kikkers zich snel kunnen ontwikkelen (foto onder). Maar jammer voor de kikkers hebben hun paringsactiviteiten enkele predatoren gelokt.

De Blauwe reiger (*Ardea cinerea*) komt er met regelmaat zijn deel aan kikkers opeisen en aanvankelijk dachten we dat

hij in verband moest gebracht worden met de slachtingen.

Bij nader onderzoek bleek echter dat alle kikkers verzameld lagen in hoopjes op enkele afgezaagde stammen van populieren die boven het water uit steken. In de buik bevond zich een diepe beet en de ingewanden en een deel van het lichaam waren aangevreten. Lede-maten, kop en hals waren vrij gaaf en ook de onbevuchte eieren uit de eierstokken - waarvan de gelatine massa rond de eieren door contact met het water was gaan zwellen - bleven onaange-roerd (fig. 2).

Nauwelijks enkele kilometers daar vandaan een nagenoeg dezelfde vaststelling maar hier was de Gewone pad het slachtoffer. Alle padden aangevreten en in enkele hoopjes verzameld langs de oever van een veedrinkpoel (fig. 3).

Vrijwel in dezelfde periode ontdekten we te Everbeek honderden dode padden, ook hier op een tiental hoopjes gelegd rond een diep uitgegraven poel op een bronbeek. De padden vertoonden

Voortplantingsplaats van de Bruine kikker (*Rana temporaria*) in het natuureservaat "d' Heide" te Wetteren. Foto Robert Jooris.

DE SPECTACULAIRE TERUGKEER VAN DE SLECHTVALK IN DE LAGE LANDEN

DE SLECHTVALK, EEN STAALBLAUWE JAGER

De slechthvalk (*Falco peregrinus*) is een van de weinige grote roofvogels die zich uitsluitend met andere vogels voeden. Deze gevleugelde jager is niet enkel de snelste, maar ook één van de mooiste vogels uit onze avifauna. Met zijn gedrongen lichaamsbouw is hij een schitterend voorbeeld van een volmaakte aërodynamica en daardoor in staat om zowel op een minuscule mus als op een grote eend te jagen. De koptekening van de slechthvalk is fascinerend, met de typische baardstrepen. De snavel is kort en conisch, met aan de basis de duidelijk herkenbare valkentand. Opvallend is het vlekkenpatroon op de borst en buik. De vleugels zijn lang en smal en eindigen in een punt, de staart zelf is kort. De poten zijn naar verhouding groter en krachtiger, en ook mooier dan die van andere roofvogels. De lange, gespierde tenen eindigen in krachtige, scherpe klauwen.

▷ Fysisch is de slechtvalk een gebalde constructie, een vechtmachine die in alles is toegespitst op het vlug ontdekken van een prooi, het feilloos uitzetten van de eigen vlucht en de keuze van het moment om toe te slaan. Slechtvalken zijn ware grootmeesters in de zweef- en duikvlucht. Met de kenmerkende, veerkrachtige vleugelslagen stijgen ze naar aanzienlijke hoogten om dan met hun jachttechniek uit te pakken. Met tegen het lichaam aangedrukte vleugels laten ze zich als een levend projectiel op hun prooi vallen. Tijdens deze duikvluchten bereiken ze snelheden van meer dan 200 km per uur, een record in de dierenwereld. Net voor de valk de prooi bereikt, zal hij haar met zijn achterste klauwen een hevige slag toebrengen. Meteen daarna wordt de prooi uit de lucht geplukt om haar vervolgens te doden.

EEN ECHTE KOSMOPOLIET Slechtvalken zijn echte wereldburgers. Dankzij hun snelle vlucht en formidabele jachttechniek hebben ze kans gezien om onze hele planeet te koloniseren, met uitzondering van de ijsvlakten van Antarctica en Nieuw-Zeeland. Overal waar potentiële prooivogels op een min of meer open terrein voorkomen, kan de slechtvalk in leven blijven, van de arctische toendra's tot aan de begrenzingsen van de Afrikaanse woestijnen.

BIJNA VERDWENEN In de Middeleeuwen was de slechtvalk een talrijk voorkomende valk in België en Nederland. Het woord 'slecht' betekende toen alledaags, gewoon. Kort na 1950 begon het aantal slechtvalken in heel Noord- en West-Europa echter drastisch af te nemen. De slechtvalk werd het slachtoffer van eierenverzamelaars, valkeniers, jagers, ... maar vooral van het massale gebruik van

DDT in de landbouw. Dit zeer krachtige insecticide waarmee cultuurgewassen werden behandeld, kwam via de prooivogels in het lichaam van de slechtvalk terecht. Het gif veroorzaakte eerst onvruchtbaarheid en tenslotte de dood van de valken.

Door het verbod op het gebruik van de meest schadelijke pesticiden en wettelijke programma's voor de bescherming van al onze roofvogels, herstelde de populatie zich langzaam.

Zo nam midden de jaren tachtig het aantal slechtvalken dat vanuit het noorden bij ons overwintert opnieuw toe. Een duidelijke aanwijzing dat de Scandinavische populatie zich aan het herstellen was. Vanaf half maart tot eind april keren deze vogels terug naar hun noordelijke broedgebieden.

Ook uit Duitsland, Zwitserland en Frankrijk kwamen optimistische berichten. Door een permanente nestbewaking waren vogelbeschermers uit heel West-Europa erin geslaagd om jaarlijks zo'n 40 tot 50 jonge slechtvalken te laten uitvliegen.

NESTKASTEN IN BELGIË

Voor een luchtjager zoals de slechtvalk zijn hoge gebouwen of hoogspanningsmasten ideaal om het terrein af te speuren. Nestkasten tegen koeltorens en schouwen van elektriciteitscentrales zijn dan weer een goed alternatief voor de natuurlijke broedplaatsen op een rotswand. Op initiatief van het Fonds voor de Instandhouding van Roof-

vogels (FIR) en in samenwerking met Electrabel werd in 1994 gestart met het plaatsen van nestkasten tegen de schouwen en koeltorens van alle elektriciteitscentrales in België. Het eerste succesrijke broedgeval in 1996 in een nestkast tegen de koeltoren van de kerncentrale in Doel zorgde meteen voor het ornithologische hoogtepunt van het laatste decennium. Het was immers van 1958 geleden dat er

BROEDPLAATSEN

▷ nog een slechtvalk broedde in Vlaanderen. In 1997 kon Wallonië eveneens een feestje bouwen met een broedgeval in Seraing. Voor Wallonië het eerste broedgeval sinds 1968. In 1998 kreeg Wallonië er met Les Awirs, Tihange en Waulsort nog drie broedplaatsen bij. Vooral Waulsort was bijzonder: het ging om precies dezelfde rotswand als waar in de jaren zestig een van de laatste slechtvalkenpaartjes nestelde.

In 1999 steeg het aantal broedparen zelfs tot acht: vier in Vlaanderen (Doel, Gent-Rodenhuize, Kallo en Mol) en vier in Wallonië (Les Awirs, Seraing, Tihange en Waulsort) waardoor de communautaire score opnieuw in evenwicht kwam.

Ook in 2000 ging de gestage opmars van de slechtvalk verder. Tien broedparen, in Doel, Drogenbos, Freyr, Gent-Rodenhuize, Kallo, Les Awirs, Mol, Monceau, Seraing en Tihange, zorgden voor 29 jonge slechtvalken. Broedpogingen in Amercoeur, Genk-Langerlo en Ruien mislukten.

OOK IN NEDERLAND

Het succesverhaal van de slechtvalk in Nederland vertoont sterke gelijkenissen met de situatie in België. In 1990 vestigde een paartje slechtvalken zich in Maasbracht in Nederlands Limburg.

Er werd gebroed in een oud kraaiennest op een platform tegen de koeltoren van de plaatselijke elektriciteitscentrale. In 1991 broedde het paartje opnieuw in een oud kraaiennest, ditmaal op een hoogspanningsmast in de buurt van de centrale. Meteen na het uitvliegen trokken de vogels echter richting koeltoren. De inmiddels opgerichte Werkgroep Slechtvalk Nederland plaatste een nestkast op de koeltoren. Tot op heden werd er jaarlijks in deze nestkast gebroed. Dezelfde Werkgroep plaatste vervolgens op een tiental andere plaatsen in Nederland nestkasten op schouwen en koeltorens van elektriciteitscentrales en chemische bedrijven.

In 1996 kreeg Nederland een tweede broedpaar, opnieuw in Limburg, nabij Geleen. In 1997 volgde een derde paar, ditmaal op de centrale Gelderland in Nijmegen. In 1998 kwamen er opnieuw twee paartjes bij, een bij de Biesbosch in Noord-Brabant en een op een hoogspanningsmast in de buurt van Groningen. In 1999 steeg het aantal broedparen tot zes, met een nieuw paartje in de buurt van Dordrecht.

2000 was voor Nederland het voorlopige topjaar met nog maar eens een nieuw broedpaar, ditmaal in de Maasvlakte. Het paartje in Groningen had ▷

▷ ondertussen de broedplaats op de hoogspanningsmast geruild voor een nestkast op de koeltoren van de Eemscentrale.

De zeven broedparen zorgden voor 22 jonge slechtvalken.

2001: NIEUW RECORDJAAR VOOR DE SLECHTVALK

Ook dit jaar zet de opmars van de slechtvalk in de Lage Landen zich voort. Momenteel zijn in België niet minder dan 15 plaatsen bezet door een slechtvalkenpaartje. Nieuwe paartjes werden waargenomen in Schelle, Vilvoorde en Marche-les-Dames. Ook het Nederlandse Buggenum verwelkomde een nieuw paar.

Ondertussen werkt het FIR verder aan het plaatsen van nestkasten. Zo komen er onder meer nestkasten op diverse zendmasten, de schouw van een Antwerps chemiebedrijf, de toren van de Mechelse Sint-Romboutskathedraal en de toren van het hellend vlak van Ronquières.

België zal in 2001 het honderdste slechtvalkenjong vieren sinds de start van het project.

STRUGGLE FOR LIFE

Bij slechtvalken van de Midden- en West-Europese populatie start het broedseizoen eind februari. Het vrouwtje broedt ongeveer 40 dagen, zodat midden april een nieuwe generatie slechtvalkenkuikens wordt verwacht. Als de jongen ongeveer zes weken oud zijn, verlaten ze het nest. Daarna blijven de jonge vogels nog een drietal maanden in de omgeving van de broedplaats. Al die tijd worden zij beschermd door hun ouders en leren ze jagen. In volle vlucht laten de oudivogels een prooi vallen, zodat de jongen ze uit de lucht kunnen grijpen. Op die manier leren de jonge vogels de kunst om later zelf levende vogels te vangen.

Na deze oefenperiode verlaten de jongen het jachtgebied van hun ouders en gaan een zwervend bestaan leiden. Dan breekt echter de moeilijkste periode in het leven van de slechtvalk aan. Bijna de helft van de jonge vogels sterft immers gedurende hun eerste levensjaar. Eens die kaap omzeild, zullen ze volwassen worden en zich kunnen voortplanten.

Slechtvalken kunnen in de vrije natuur behoorlijk oud worden. Het record is in het bezit van een Zweedse valk die de leeftijd van 17 jaar en 4 maanden bereikte.

KLEUR

BEKENNEN

De meeste slechtvalken werden geringd door de Ringdienst van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. Elke vogel kreeg twee ringen: een metalen gemerkt met het adres van het Instituut, die de unieke identiteitskaart is, en een witte van PVC met een zwarte inscriptie. Over het gebruik van deze kleurencode maakte het FIR afspraken met de Werkgroep Slechtvalk Nederland en de Wandervalkenschutz uit Duitsland. Zo krijgen de vogels in Duitsland ringen aan hun poten met verschillende kleurencodes, en die in Nederland -uiteraard- een oranje ring. Het gebruik van kleurringen met duidelijk leesbare inscripties heeft vooral tot doel

om bij een latere veldwaarneming van een slechtvalk de herkomst van de vogel te kunnen bepalen. Dat is minder moeilijk dan het lijkt: slechtvalken zijn door hun jachttechniek immers afhankelijk van open, overzichtelijke gebieden, waar ze vaste zitposten gebruiken, dikwijls een hoogspanningsmast. In vergelijking met andere roofvogelsoorten zijn ze zodoende gemakkelijk op te sporen en te observeren. Met een telescoop en mits wat geduld, lukt het meestal wel om de kleur van de ring te bepalen. Bewust van het belang van het wetenschappelijke programma financierde Electrabel de aankoop van een krachtige telescoop geschikt voor het aflezen van de ringcode.

BIG BROTHER

Op diverse plaatsen wordt het intieme leven van de slechtvalken van nabij gevolgd. In Doel werden in februari 1998, op initiatief van het personeel van Electrabel kerncentrale Doel, twee camera's bij de nestkast geplaatst. Dag en nacht kijkt een camera in de nestkast, terwijl de andere een beeld geeft van de aanvlieplatformen naast de nestkast. Beide camera's en een microfoon zorgen tijdens het broedseizoen voor rechtstreekse natuurdocumentaires voor de bezoekers van het Doel Infocenter. Ook op de website van Electrabel

<http://www.electrabel.be/slechtvalken>

zijn dan actuele beelden te zien. Het Doel Infocenter is alle dagen open van 9u tot 17u (zondag tot 18u).

*Teksten: Erik De Keersmaecker, Jan van Dijk
Foto's: Guy Robbrecht*

Meer info over de slechtvalkenprojecten in België en Nederland:

- Fonds Instandhouding
Roofvogels (FIR):
Guy Robbrecht
Tel. + 32-52-30 10 36

- Werkgroep Slechtvalk
Nederland:
Jan van Dijk
Tel. + 31-38-465 70 50

Electrabel, leverancier van globale energieoplossingen op maat in België en Europa, richt haar sponsoringbeleid op twee domeinen: de maatschappelijke herintegratie van personen die, los van hun eigen wil (handicap, ziekte, ...), van het maatschappelijke weefsel zijn losgeraakt, evenals de bescherming en valorisatie van het leefmilieu. Het spreekt dus vanzelf dat Electrabel enthousiast reageerde op het voorstel van het FIR: met als resultaat de geboorte van 75 slechtvalkjes in de periode 1995-2000, voornamelijk op de sites

van de Electrabel-centrales. Sinds de verwerving van EPON (nu Electrabel Nederland) -de belangrijkste elektriciteitsproducent van Nederland- door Electrabel in 1999, verheugt de onderneming zich ook over de geboortes in de Nederlandse centrales. Tot vandaag sloegen daar 22 slechtvalken hun vleugels uit...

ELECTRABEL
Een en al energie voor u.

van

Gewone pad (*Bufo bufo*)

Links: Gedode Padden (*Bufo bufo*) rond veedrinkpoel te Wetteren. Foto Robert Jooris.

Onder: Op hoopjes verzamelde Bruine kikkers (*Rana temporaria*). Natuurreservaat "d' Heide" te Wetteren. Foto Robert Jooris.

een vrij kleine maar diepe beet in de buik- of borststreek en in mindere mate beten in de ledematen. Ze waren aanvankelijk vrij gaaf maar werden bij een controle enkele dagen later voor het merendeel aangevreten teruggevonden.

Vraag is nu wie de dader is van dergelijke slachtingen. De Blauwe reiger kan naar ons inziens niet in verdenking worden gesteld. Amfibieën staan wel op zijn menu maar de voor deze vogel relatief kleine prooidieren worden met een snelle voorwaartse stoot met de bek gegrepen en meteen doorgeslikt. Enkel grotere prooien zoals vissen worden na het vangen naar de oever van de waterpartij gebracht (Bauer & Glutz von Blotzheim, 1966; Bezzel, 1985). Het is ook niet bekend of deze vogels voedselvoorraden aanleggen tijdens het jagen. De Bruine rat (*Rattus norvegicus*) lust eveneens graag amfibieën en naast bruine kikkers werden Meerkikker (*Rana ridibunda*), Spaanse knoflookpad (*Pelobates cultripes*) en Ribbensalamander (*Pleurodeles waltl*) door ratten gedood en al dan

niet aangevreten teruggevonden (Becker, 1978). Maar de ratten vreten meestal ook de ledematen aan wat op bovenvermelde plaatsen nooit het geval was.

Alhoewel we geen rechtstreeks bewijs hebben wie de slachtingen onder de kikkers en padden zou veroorzaakt hebben, veronderstellen we dat de Bunzing (*Mustela putorius*) (fig. 4) hiervoor verantwoordelijk is geweest. Zowel in het reservaat "d' Heide" te Wetteren als rond de poel te Everbeek wordt deze marterachtige met regelmaat gesignaleerd. Ook literatuurgegevens wijzen in die richting. Amfibieën, nog meer dan kleine knaagdieren, zijn een lekkernij voor bunzings en vrijwel alle Europese anuren staan op hun menu (Wolsan, 1993). Dood gebeten padden en kikkers worden soms aangetroffen langs waterkanten en in het riet en hierbij blijven de

koppen onaangeroerd (Bang & Dahlstrøm, 1972). Dat de kop van de pad niet gegeten wordt zou volgens laatstgenoemde auteurs mogelijk in verband moeten gebracht worden met de aanwezigheid van gifklieren. Dit klopt echter niet in het geval van de kikkers. Het is ons ook niet bekend wat dit duidelijk gedrag van "overkill" bij de Bunzing rechtvaardigt. Bunzingen leggen in hun holen soms voorraden van prooidieren aan (Wolsan, 1993) maar of de op hoopjes gestapelde kikkers en padden in verband kunnen gebracht worden met een voedselvoorraad is onzeker, zeker met de lente in het verschiet. Mogelijks hebben de rondspringende kikkers en padden op de paaipplaats het gedrag van de bunzing zijn rooftemperament geactiveerd. In dit geval kan het gedrag van "overkill" vergeleken worden met dat van de Vos (*Vulpes vulpes*) of met de

Bunzing (*Mustela putorius*). Foto: H. Willocx.

Literatuur.

- Bang, P. & P. Dahlström, 1972.- *Elseviers Die-rensprengids. Sporen en kentekens van zoogdieren en vogels*: 150-151. Elsevier, Amsterdam, Brussel, 238 pp.
- Bauer, K.M. & U.N. Glutz von Blotzheim, 1966.- *Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 1. Gaviiformes - Phoenicopteriformes*: 320-321. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main, 483 pp.
- Becker, K., 1978. *Rattus norvegicus* (Berkenhout, 1769) - Wanderatte: 410. In *Handbuch der Säugetiere Europas*, J. Niethammer & F. Krapp (Hsbg.). *Netetiere I*, K. Becker et al. Aula Verlag, Wiesbaden, 476 pp.
- Bezzel, E., 1985.- *Kompendium der Vögel Mitteleuropas. Nonpasseriformes*: 86. Aula-Verlag, Wiesbaden, 792 pp.
- Stubbe, M., 1993.- *Martes foina* (Erxleben, 1777) - Steinmarter: 426-479. In *Handbuch der Säugetiere Europas*, J. Niethammer & F. Krapp (Hsbg.). *Raubsäuger (Teil I)*, M. Stubbe & F. Krapp (Hsbg.). Aula Verlag, Wiesbaden, 526 pp.
- Wandeler, A.I. & P. Lüp, 1993.- *Vulpes vulpes* (Linnaeus, 1758) - Rotfuchs: 139-193. In *Handbuch der Säugetiere Europas*, J. Niethammer & F. Krapp (Hsbg.). *Raubsäuger (Teil I)*, M. Stubbe & F. Krapp (Hsbg.). Aula Verlag, Wiesbaden, 526 pp.
- Wolsan, M., 1993.- *Mustela putorius* Linnaeus, 1758 - Waldiltis: 699-769. In *Handbuch der Säugetiere Europas*, J. Niethammer & F. Krapp (Hsbg.). *Raubsäuger (Teil II)*, M. Stubbe & F. Krapp (Hsbg.). Aula Verlag, Wiesbaden, 1213 pp.

Steenmarter (*Martes foina*) van wie bekend is dat "overkill" vooral plaats vindt wanneer potentiële prooidieren in groter aantal aanwezig zijn (Wandeler & Lüp, 1993; Stubbe, 1993).

Ook staat vast dat de Bunzing al zwemmend zijn prooi in het water heeft verschalkt om ze vervolgens op hoopjes te deponeren op meer droge plaatsen. De moeraszone van het natuurreservaat te Wetteren en de steile wanden van de diepe poel te Everbeek laten immers een terrestrisch foerageren van de marterachtige niet toe.

Robert Jooris, *Amfibieën- en Reptielenwerkgroep Hyla van De Wielewaal, Gemoedsveld 3, 9230 Wetteren*

Koen Van Den Berge, *Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer, Gaverstraat 4, 8500 Geraardsbergen*

Jan Van Uytvanck, *Instituut voor Natuurbehoud, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel.*

TE KOOP

Telelens Tamron 200-400 mm/5.7 voor Canon. Als nieuw, slechts 1 maand oud. Weg wegens dubbel gebruik. Nieuwprijs: 25.000 F. Vraagprijs: 19.000 F. Info op 059/30 65 54 of 0476/91 62 27, Johan Buckens

TE KOOP: verschillende vogelboeken

Lijst te verkrijgen bij De Smet Raymond, tel. 0495/83 08 18 of e-mail adres: Raydes@pandora.be, alsook verschillende jaargangen van De Wielewaal en Oriolus.

TE KOOP

OPTOLYTH TBS 80, objectief 30x, 1 jaar oud, als nieuw. Prijs overeen te komen. Tel. 059/32 03 54, 059/33 08 55

TE KOOP

- Telescoop Polarex (70 mm), perfecte staat. Prijs: 3.000 F
 - Verrekijker: 10 x 50 Ritter, perfecte staat. Prijs: 800 F
- Info: 0477/23 50 25 (G. Geeraerts)

NATUURFOTO TENTOONSTELLING OOST-AFRIKA

Auteur Johan Verbanck. Landschappen, vogels en grote beesten van de Oost-Afrikaanse savanne. Tea-room en Kunstgalerie 't Park in de Zwarte Nonnenstraat 15, 8630 Veurne. Open elke dag (behalve vrijdag) in juli en augustus. Alle foto's ingekaderd (40/60 cm) worden verkocht ten voordele van de nierpatiëntenvereniging Roeselare. Hartelijk welkom. J. Verbanck.

Voor u gesprokkeld

SAMENSTELLING: WALTER BELIS

Bronnen: *Hirundo*, 13 (2) '00 (internet), *Scottish Bird Report* 1998, 31 '00, *Charadrius*, 36 (3) '00, *Der Ornithologische Beobachter*, 97(2)(3)(4) '00, *Journal für Ornithologie*, 141 (4) '00, *Het Vogeljaar*, 48 (3)(6) '00, *Die Vogelwarte*, 39 (3) '00, *Ornithologische Mitteilungen*, 52 (11) '00, *Ibis*, 142 (3) '00, *Bird Study*, 47 (3) '00, *Aves Contact*, 36 (6) '00, *Wings*, 19 '00, *Scottish Bird news*, 59 '00, *Vogels*, 6 '00, *Animal Behavior*, 58 (5) '99, *Groupe d'Etudes Ornithologiques des côtes d'Armor* (e-mail), *Le Héron*, 33 (3) '00, *De Takkeling*, 8 (3) '00, *Limosa*, 73 (1) '00, *Le Courrier de la Nature*, 188 '00, *Aquila*, 105-106 '00, *Natuur*, 3(3) '00, *Broed- en ringresultaten Torenvalk 1988-2000 in regio Schelde-Leie* (e-mail), *Quaderni di Birdwatching*, 2 (4) '00, (Internet), *Sandgrouse*, 22 (2) '00 (Internet), *Canadian Journal of Zoology*, 78 (11) (12) '00, (Internet), *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 49 (1) '00 (Internet), *Dutch Birding*, 22 (1) '00, *Limburgse Vogels*, 11 (2) '00, *L'Ecologista*, 27 '00, *Te Manu*, 32 '00 (Internet), *Animal Behavior*, 60 (3) '00, *La feuille de liaison du Groupe Ornithologique du Roussillon*, 17 '00, *Aves Ichnusae*, 1 (1) '00, *LPO PACA Infos*, 11 '00, *Circulaire du Cora*, 51 '00, *Mens en Vogel*, 38 (4) '00, *Grasduinen*, februari '01, *Animal Behavior*, 61 (1) '01 (Internet), *Journal Für Ornithologie*, 142 (1) '01, *Bird Study*, 47 (2) '00.

• In Estland bevinden de foerageergebieden van Drieteen- (*Picoides tridactylus*), Zwarte (*Dryocopus martius*) en Witruigspecht (*Dendrocopos leucotos*) zich bijna uitsluitend in wouden. Kleine bonte (*Dendrocopos minor*), Middelste bonte (*Dendrocopos medius*) en Grijskop-specht (*Picus canus*) zoeken hun voedsel dan weer voornamelijk in tuinen en parken.

Groene (*Picus viridis*) en Grote bonte Specht (*Dendrocopos major*) werden zowel in tuinen, parken en wouden aangetroffen. Grote bonte, Zwarte en Drieteenspecht verkiezen coniferen, Middelste bonte, Grijskop- en Witruigspecht houden het bij loofbomen. Witrug- en Drieteenspecht vertonen een seizoensgebonden foerageergedrag: in de winter-

periode foerageert Witruigspecht op dood hout terwijl Drieteenspecht dan weer loofbomen verkiest. (*Hirundo*, 13 (2) '00)

• Een zachte winter in 1997-1998 zorgde ervoor dat grote delen van oost- en zuid-Schotland weer bevolkt werden door Roodborsttapuit (*Saxicola torquata*). Het leidde tevens tot belangrijke aantallen overwinterende Tjiftjafs (*Phylloscopus collybita*) en Zwartkoppen (*Sylvia atricapilla*). Terwijl Sneeuwgorzen (*Plectrophenax nivalis*) en Frater (*Carduelis flavirostris*) het meer dan behoorlijk deden, vooral in centraal- en zuid-Schotland, bleef Pestvogel (*Bombicilla garrulus*) afwezig. (*Scottish Bird Report* 1998, 31 '00)

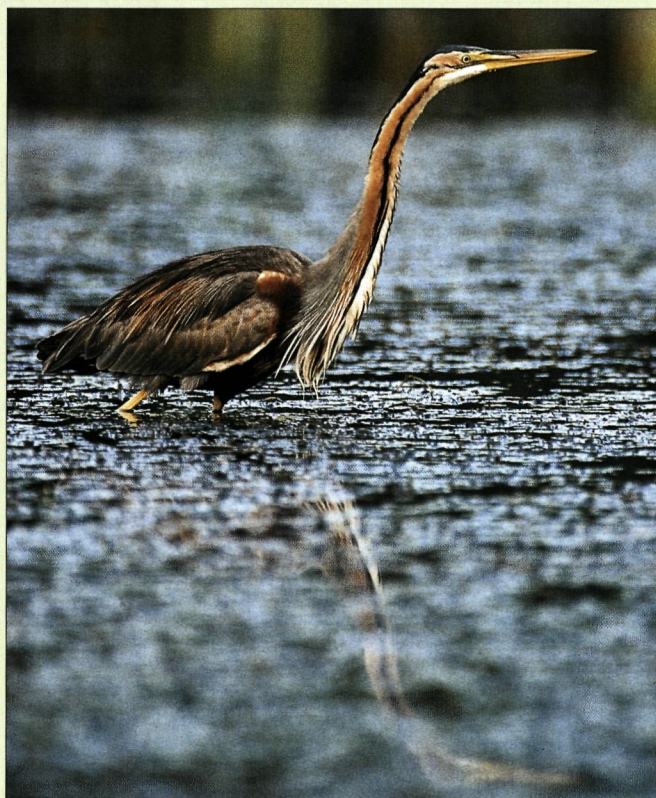
• In Neder-Oostenrijk worden vele Grote trappen (*Otis tarda*) het slachtoffer van hoogspanningskabels. Van 3 april 1996 tot 1 oktober 1999 werden vier slachtoffers van elektrocutie gevonden in het "Weinviertel". In 1998 volgen twee vliegvlugge jongen en in de winter van 1996-1997 verlieten 26 Grote trappen hun territorium maar negen keerden nooit terug. (*Egretta*, 43 (1) '00)

• Aan de Rijn bij Vorarlberg werd in 1998 een Rosse stekelstaart (*Oxyura jamaicensis*) genoteerd. Het gaat hier om de derde waarneming voor Oostenrijk. (*Egretta*, 43 (1) '00)

• Van 1992 tot 1999 werden niet uitgebroede eieren van Slechtvalken (*Falco peregrinus*) onderzocht op PCB's. Hoge concentraties werden opgetekend in de omgeving van Koblenz, Keulen, Düsseldorf en het midden en oosten van het Ruhrgebied. In het voormalige Oost-Duitsland ligt de vervuiling tot driemaal hoger. Hier treft men ook nog de sporen aan van het verspreide gebruik van DDT. (*Charadrius*, 36 (3) '00)

• Jonge Wespenspiegels (*Pernis apivorus*) vermijden tijdens de herfsttrek vaak de Straat van Gibraltar en de Bosporus en kiezen voor een directe oversteek van de Middellandse Zee. Oudere vogels halen voordeel uit een trek over land omdat ze energie besparen door op thermiek te vliegen. Jonge exemplaren vertrekken 2,5 tot 3 weken later, trekken vaak solitair en bereiken de overwinteringsgebieden eerder. De vleugelslag ligt bij jonge Wespenspiegels veel hoger. (*Der Ornithologische Beobachter*, 97 (3) '00)

• Broedgevallen van Sperwergrasmus (*Sylvia nisoria*) werden in het verleden in

Purperreiger

(foto: G. Mornie)

Zwitserland sporadisch opgemerkt. In een periode van tien jaren telde men 46 mannetjes en 13 geslaagde broedsels. Na 1987 steeg het aantal zingende mannetjes in Engadin van 0 tot 11 in enkele jaren maar vanaf 1992 ging het achteruit met de soort. In 1998 en 1999 werd geen enkel exemplaar meer waargenomen. (*Der Ornithologische Beobachter*, 97 (3) '00)

- Van 1964 tot 1998 werden 2811 Grauwe klauwieren (*Lanius collurio*) in Baden-Württemberg op vleugellengte en gewicht gecontroleerd. De gemiddelde vleugellengte nam bij beide geslachten af. Bij wijfjes werden de eerste verschillen vanaf 1991 opgetekend, bij mannetjes en volgroeide jongen vanaf 1995. Het lichaamsgewicht en de gewijzigde vleugellengte hadden geen invloed op het broedsucces of het aantal exemplaren dat terugkeerde uit de overwinteringsgebieden. (*Journal für Ornithologie*, 141 (4) '00)

- In Zwitserland werd een onderzoek verricht naar het lichaamsgewicht en de ruiperiode van zes lange afstandstrekken. Tuinfluiters (*Sylvia borin*) en Bonte vliegenvanger (*Ficedula hypoleuca*) ondernamen hun postjuvenile rui voor de migratie en namen in gewicht toe tijdens de trek. Rietzanger (*Acrocephalus schoenobaenus*) nam ook in gewicht toe, tankte niet bij vóór de Sahara en ruide voornamelijk in het overwinteringsgebied. Bonte Vliegenvanger vertoonde ongeveer hetzelfde gedrag. Deze soort hield geen pitstop vóór de Sahara en was genoodzaakt regelmatig halt te houden in de woestijn. (*Journal für Ornithologie*, 141 (4) '00)

- Van 1980 tot 1982 daalde het aantal Purperreigers (*Ardea purpurea*) in Nederland van 650 over 550 naar 510 paren. Een dieptepunt werd in 1991 bereikt met ongeveer 220 nesten. Daarna was er een lichte stijging. In 1996 telde men 315 nesten, in 1997 nog slechts 295, in

1998 weer 345 en in 1999 gelukkig 375. (*Het Vogeljaar*, 48 (3) '00)

- In 1999 was het honderd jaar geleden dat de Deense onderwijzer Hans Christian Cornelius Mortensen begon met het systematisch ringen van vogels. Dit werd in het najaar van 1999 herdacht met een wetenschappelijke conferentie. Onderwerpen die aan bod kwamen waren o.a. de geschiedenis van het ringwerk, vogeltrek, vang- en ringtechnieken, populatiedynamiek... U kunt de resultaten bevragen bij Ib Clausager, National Environmental Research Institute, Dept. Of Coastal Zone Ecology, Kalø, Grenjavej 12, DK-8410 Rønne, Denemarken. (*Die Vogelwarte*, 39 (3) '00)

- Uit diverse getuigenissen blijkt dat Draaihalzen (*Jynx torquilla*) in uiterste nood hun toevlucht zoeken tot huisjes-slakken als voedsel voor de jongen. Kalk als voedingsstof is zeker geen aanleiding want de schalen worden intact teruggevonden en in de spijsvertering werd er geen spoor van kalk aangetroffen. (*Ornithologische Mitteilungen*, 52 (11) '00)

- Rosse grutto's (*Limosa lapponica*), die in het noorden van Noorwegen of Siberië broeden zoeken het gezelschap op van agressieve soorten zoals Kleinste jager (*Stercorarius longicaudus*), vooral wanneer knaagdieren als Woelmuis en Lemming talrijk aanwezig zijn. Indien knaagdieren ontbreken wordt Kleinste jager een bedreiging voor de jonge Rosse grutto's en wordt dan weer de aanwezigheid van minder agressieve soorten als Regenwulp (*Numenius phaeopus*) en Zilverplevier (*Pluvialis squatarola*) op prijs gesteld. (*Ibis*, 142 (3) '00)

- Zwarte specht (*Dryocopus martius*) voedt zich in Noorwegen hoofdzakelijk met *Camponotus herculeanus*, één van de grootste Europese mieren. De spechten zoeken hun voedsel in boomstronken en –resten die na de houtkap blijven lig-

gen. Zelfs wanneer de sneeuw één meter hoog ligt blijven de spechten verder zoeken. Wanneer de sneeuwhoogte 1 meter overschrijdt zoeken zij de mieren in aangetaste, maar nog levende bomen of stellen ze zich tevreden met schorskevers. In deze barre weeromstandigheden breidt hun zoekareaal aanzienlijk uit. Des te hoger Zwarte Specht op de stam op zoek moet gaan, des te groter wordt de kans door een Havik (*Accipiter gentilis*) geslagen te worden. (*Ornis Fennica*, 77 (2) '00)

- In de ruiperiode, wanneer Grauwe ganzen (*Anser anser*) niet bij machte zijn weg te vliegen, vertoeven zij in een zone van circa 150 meter buiten de kust. Ondanks een ruim voedselaanbod verderop stellen ze zich tevreden met Gewoon kweldergras. Predatiegevaar is hier de enige verklaring. (*Bird Study*, 47 (3) '00)

- Op basis van de darm- en maaginhoud van 17 Witkoppeenden (*Oxyura leucocephala*), 25 Rosse stekelstaarten (*Oxyura jamaicensis*) en 26 hybriden werd hun dieet bestudeerd. Er werden resten teruggevonden van 27 families ongewervelden en minstens tien waterplanten. Dierlijk voedsel maakte het hoofdbestanddeel uit (73 %) gevolgd door bedektzadige planten en kreeftachtigen. Alle onderzochte eendensoorten hadden ongeveer hetzelfde dieet. (*Bird Study*, 47 (3) '00)

- Op 6 oktober 2000 werd voor de eerste maal in Wallonië (Achêne) een Kuifkoeke (*Clamator glandarius*) waargenomen. (*Aves Contact*, 36 (6) '00)

- Een juveniele Visarend (*Pandion haliaetus*), die voor de eerste maal de tocht vanuit Schotland naar Afrika ondernam, werd uitgerust met een radiozendertje. Hij koos resoluut voor de kortste weg, vertrok op 9 september, bereikte op 12 september de zuidkust van Ierland en overbrugde de 1008 km over de

Atlantische oceaan met een gedeeltelijk nachtelijke vlucht van 36 uren. Hij doorkruiste Gallicië en Portugal en arriveerde in Marokko op 1 oktober. De volgende dag zette hij zijn reis 512 km verder tot het Atlasgebergte. (*Wings*, 19 '00)

- Tien jaar geleden was Rode wouw (*Milvus milvus*) in Schotland volledig verdwenen. Dankzij een herintroductieplan kwamen 39 paren – waarvan ongeveer 30 in de Highlands – tot broeden en 84 jongen vlogen uit. Toch werden nogmaals twee jonge vrouwen het slachtoffer van rattengif. (*Scottish Bird News*, 59 '00)

- De Schotse Natural Environmental Research Council staat onder druk. Uit een genetisch onderzoek in de Highlands is gebleken dat de Schotse kruisbek (*Loxia scotica*) genetisch niet te onderscheiden is van Kruisbek (*Loxia curvirostra*) en Grote kruisbek (*Loxia pytyopsittacus*) en bovendien kruisen ze onderling. (*Scottish Bird News*, 59 '00)

- Lammergieren (*Gypaetus barbatus*) in diertuinen vertonen niet de prachtige kleuren van in het wild voorkomende exemplaren. Lange tijd werd aangenomen dat Lammergieren hun kleur opliepen tijdens het broeden op ijzeroxiderijke rotsen. Deze theorie houdt geen stand vermits andere soorten op eenzelfde ondergrond broeden zonder kleurwijziging te ondergaan. Gedurende meer dan 2000 uren werden Lammergieren in de Pyreneeën geobserveerd die voortdurend op rotsen pikten en zich eroverheen wreven. De vogels geven zichzelf een extra kleurtje, dat een statussymbool is voor oudere dieren. (*Vogels*, 6 '00 en *Animal Behavior*, 58 (5) '99)

- Uit een wintertelling van Zwartkopmeeuwen (*Larus melanocephalus*) aan de Franse Côtes d'Armor blijkt dat de soort fors is toegenomen. In de winter 1997-1998 telde men gemiddeld 333 overwintelaars, een jaar la-

ter slechts 300 en in de winter 1999-2000 maar liefst 382. (*Groupe d'Etudes Ornithologiques des Côtes d'Armor*)

- In 1999 spoelden 941 kadavers aan op de stranden van het Franse Nord – Pas-de-Calais, in 2000 slechts 535. In 1999 maakten *Alcidae* ruim 62,7 % van de slachtoffers uit tegenover 23,1 % in 1997 en 36,8 % in 1998. Vorig jaar maakten Zeekoet (*Uria aalge*) en Alk (*Alca torda*) 53,6 % van de slachtoffers uit. (*Le Héron*, 33 (3) '00)

- Op 3 februari 1999 werd in het Franse Nord – Pas-de-Calais een Temmincks strandloper (*Calidris temminckii*) opgemerkt. Het was de eerste winterwaarneming voor de regio en tevens de meest noordelijke voor Frankrijk. (*Le Héron*, 33 (3) '00)

- Nijlganzen (*Alopochen aegyptiacus*) zijn ware opportunisten, zowel wat betreft de keuze van de nestplaats als de start van de eileg. Omdat ze al vroeg met de eileg beginnen kunnen ze roofvogels lelijk parten spelen. Indien roofvogels er al in slagen Nijlganzen uit hun nest te verjagen blijft het probleem van de eieren. (*De Takkeling*, 8 (3) '00)

- Voor een onderzoek naar prooi-keuze van Boomvalken (*Falco subbuteo*) in Groningen van 1996 tot 2000 werden 333 prooien verzameld, verdeeld over 27 gewervelde soorten en minstens 6 insectensoorten. Vogels vormen het hoofdbestanddeel. Huis-mus (*Passer domesticus*) vertegenwoordigt 30 %, gevolgd door Boerenzwaluw (*Hirundo rustica*) (25 %). Ook Ringmus (*Passer montanus*), Huiszwaluw (*Delichon urbica*), Gele kwikstaart (*Motacilla flava*) en Graspieper (*Anthus pratensis*) werden regelmatig gepakt. (*De Takkeling*, 8 (3) '00)

- De zomerwaarnemingen tijdens het broedseizoen van Noordse pijlstormvogels

(*Puffinus puffinus*) aan de Nederlandse kust zijn helemaal niet zo uitzonderlijk. Het voorkomen van deze soort op de Zuidelijke Noordzee hangt samen met de voedselrijke zone langs de Britse Oostkust die zich uitstrekt tot het Friese Front ten westen van Texel. Vermoedelijk zijn het niet-broedende vogels die doorstoten tot de zuidelijke uitlopers van het gebied wanneer het voedselaanbod voor de Britse kust lager ligt. (*Limosa*, 73 (1) '00)

- In de gehele discussie rond de jacht in Frankrijk duikt nergens de vraag op naar de vervuiling door loodhagel. Nochtans komt jaarlijks in Europa 1000 tot 2000 ton lood in het milieu terecht. In de Verenigde Staten gaat het van 2400 tot 3000 ton. Bij watervogels nemen vooral duikeenden de hoogste concentraties in zich op. Aan het welbekende "lac du Grand Lieu" wordt elk jaar 2,6 à 6,5 ton lood verschooten. In de moerassen van de Dombes loopt dit op tot 2 ton gedurende 20 jachtdagen. De Camargue spant, helaas, in Europa de kroon. Op 1 m2 treft men er gemiddeld tot 200 loden kogeltjes aan, goed voor 23 gram. (*Le Courrier de la Nature*, 188 '00)

- Ook in Hongarije wordt kwistig met lood omgesprongen. Zo'n 200 à 250 ton loodhagel komen bij de jacht op waterwild en Fazant (*Phasianus colchicus*) in het milieu terecht. Bij ongeveer 31 % van Wilde eend (*Anas platyrhynchos*) en 5,7 % van Fazant werd loodvergiftiging vastgesteld. (*Aquila*, 105-106 '00)

- In twaalf jaar tijd werden in een honderdtal nestbakken 4260 jongen van Torenvalken (*Falco tinnunculus*) geboren en geringd. Hiervan zijn er 207 teruggemeld in allerlei omstandigheden: gecontroleerde terugvangsten, dood aangetroffen, verdronken in veedrinkpoel, verkeersslachtoffers, gekwetst, geschoten (4 gevallen gemeld uit Frankrijk),... NW-

ZO is duidelijk de zwakste trekrichting, maar de zee in het noordwesten is uiteraard een natuurlijke hindernis. De hoge toppen in de eerste helft van de jaren negentig zijn nu afgetopt en, alhoewel er nog altijd nestbakken vrij zijn, schijnt de populatie zich te stabiliseren. (*Broed- en ringresultaten Torenvalk 1988-2000 in regio Schelde-Leie*)

- Grote kanoet (*Calidris tenuirostris*) is wellicht één van de meest mysterieuze en bedreigde soorten van het West-Palearctisch gebied. Van 4 tot 7 mei 1998 werd nog een immatuur exemplaar (tweede kalenderjaar) waargenomen, gefotografeerd en vastgelegd op video in Groot-Britannië. In Europa maakt u het meeste kans op een waarneming in Hongarije, Bulgarije, Griekenland en Italië. Elders in Marokko, Tunesië, Iran en Turkije. (*Quarderni di Birdwatching*, 2 (4) '00)

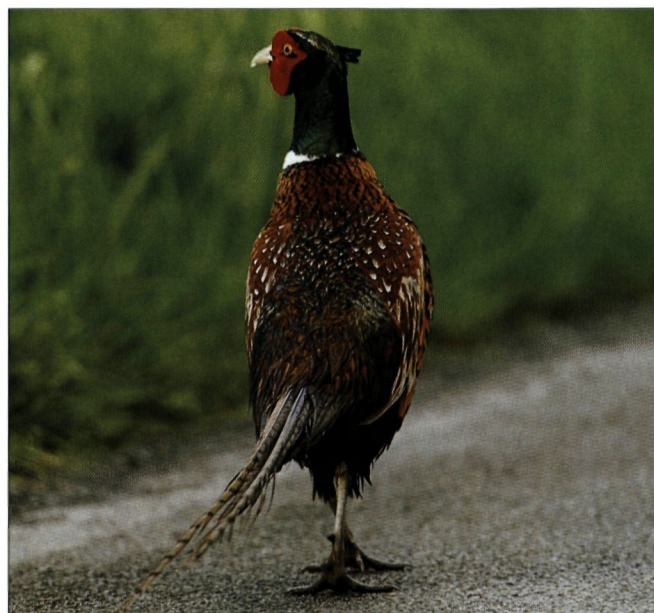
- In april-mei 1998 werd op een tiental kilometer ten noorden van Eilat een Bruine krooneend (*Netta erythrophthalma*) waargenomen. Enkele vooraanstaande ornithologen (o.a. S. Gantlett en J.-Ph. Siblet) hebben deze waarneming – de eerste voor Israël en het West-Palearctisch – bevestigd. Een jaartje eerder (6 mei 1997) namen Zweedse ornitholo-

gen tijdens een boottrip een Afrikaans waterhoen (*Gallinula angulata*) waar op het Nassermeer. Ook deze soort uit tropisch Afrika was een primeur voor het WP. (*Sandgrouse*, 22 (2) '00)

- De voortbeweging van vogels is verschillend naargelang het gaat om loopvogels of niet-rechtoplopende soorten. Wanneer loopvogels moeten versnellen verhogen zij de frequentie van hun bewegingen terwijl niet-rechtoplopende soorten (eenden bijvoorbeeld) de amplitude opdrijven. (*Canadian Journal of Zoology*, 78 (11) '00)

- Het gedrag van Marmer-eend (*Marmaronetta angustirostris*) overdag werd in Spanje en Marokko bestudeerd tijdens de maanden oktober tot maart. De soort paart vrij laat. Nauwelijks 35 % van de individuen had half maart een partner gevonden. Marmereenden zoeken hoofdzakelijk 's nachts naar voedsel. Slechts 2 % van hun dagactiviteit wordt aan voedsel besteed. Een gestage toename van de zwemactiviteit viel samen met de balts, waarbij de soort bescherming zocht in de nabijheid van de oevers. (*Canadian Journal of Zoology*, 78 (12) '00)

- Tijdens een studie naar echtscheiding en buitenechtelijke paren, gespreid over

Fazanthaan

(foto: J. Verbanck)

acht jaren en 144 koppels Amerikaanse matkop (*Parus atricapillus*), werden 11 echtscheidingen en 38 trouwe paren gevolgd. Hieruit is gebleken dat wijfjes meestal tussen het eerste en het tweede broedsel kiezen voor een andere partner van een sociaal hogere rangorde. Deze keuze werd niet beïnvloed door het broedsucces voordien en leverde ook geen hogere reproductie op. (*Behavioral Ecology and Sociobiology*, 49, (1) '00)

• Witoogeend (*Aythya nyroca*) is een vrij zeldzame soort in het West-Palearctisch gebied. De wereldpopulatie wordt op minder dan 100 000 broedparen geschat. Het verspreidingsgebied strekt zich grosso modo uit van het oosten van West-Europa tot westelijk Mongolië. De voornaamste Europese populaties bevinden zich in de Roemeense Donaudelta (6000 à 15 000 paren), Turkije (1000 à 3000 paren) en de Oekraïne (3500 à 5000 paren). De totale Europese populatie wordt geschat op tussen 14 000 à 25 000 paren. In september 1953 werden in Nederland minstens 100 exemplaren waargenomen. In de jaren '80 werd de soort onregelmatig als broedvogel vastgesteld. Nu telt men gemiddeld 10 overwinterende individuen, voornamelijk in Limburg. (*Limburgse Vogels*, 11 (2) '00)

• Sinds de eerste waarneming in september 1965 is Grauwe fitis (*Phylloscopus trochiloides*) een "gewonere" dwaalgast geworden in Nederland. Tot en met 1999 waren er 23 gevallen, waarvan 6 in 1996. In 2000 werd deze positieve trend verdergezet. (*Dutch Birding*, 22 (4) '00)

• Rode wouw (*Milvus milvus*) is momenteel op Mallorca de meest bedreigde gewervelde diersoort. Van de acht nog aanwezige paren zijn er zes tot broeden overgegaan. Zij brachten acht jongen groot die allen met een radiozender werden uitgerust. In geval van verdwijning tracht

men zo de doodsoorzaak te achterhalen. (*L'Ecologiste*, 27 '00)

• De Markiezenmuskaatduif (*Ducula galeata*) komt, dankzij de inzet van de Société d'Ornithologie de Polynésie "Manu" weer voor op Ua Huka. De soort kwam voor de komst van de Polynesiërs algemeen voor op de Markiezen. Overal werden, tijdens opgravingen, beenderen aangetroffen en de majestueuze duif (55 cm van bek tot staart) leeft nog voort in de mythologie maar de vogel zelf kwam alleen nog op het eilandje Nuku Hiva voor, waar enkele exemplaren gevangen werden. Het was raadzaam een tweede gemeenschap te creëren omdat de soort op Nuku Hiva sterk bedreigd is. De totale populatie wordt op 150 à 300 individuen geschat (Del Hoyo, 1997). (*Te Manu*, 32 '00)

• Het aanleren van de zang is erg paradoxaal bij vogels. Zonder begeleiding kunnen zij geen normale zang ontwikkelen en ondanks dit onvermogen bezitten ze een uitgebreide voorkennis van de verschillende zangtypes van hun soort. Jonge vogels herkennen probleemloos geluiden van soortgenoten – aangeboden in een mengmoes van gemanipuleerde zangtypes – en zijn in staat deze na te bootsen. (*Animal Behaviour*, 60 (3) '00)

• Witkruingorzen (*Zonotrichia leucophrys*) leren als juveniel verscheidene zangtypes maar houden slechts één type over aan het einde van het eerste zangseizoen. Dit zangtype zullen ze hun ganse leven onthouden. Maar bij het begin van het tweede en de daarop volgende seizoenen zijn de gorzen perfect in staat zangtypes, die zij tijdens hun eerste zangseizoenen uit hun repertorium geschrapt hadden, weer boven te halen. (*Animal Behaviour*, 60 (3) '00)

• In de Franse Pyrénées-Orientales werden alle gekende en potentiële broed-

plaatsen van Mediterrane Geelpootmeeuw (*Larus cachinnans michahellis*) bezocht tussen half april en eind mei 2000. Op basis van mondelinge informatie werd op 13 mei aan het kunstmatig meer Les Bouillouses een nest met drie eieren aangetroffen. Daar het meer zich op een hoogte van 2020 meter bevindt is dit wel merkwaardig. Het meer is de enige natuurlijke reproductieplaats van Regenboogforel in Frankrijk. Vermoedelijk voedt de meeuw zich ook met het afval dat de talrijke wandelaars er achterlaten. (*La feuille de liaison du Groupe Ornithologique du Roussillon*, 17 '00)

• Op 18 februari 1996 werden op Sardinië, nabij Porto Torrès, temidden van circa 17 Drieteenstrandlopers (*Calidris alba*) en 20 Strandplevieren (*Charadrius alexandrinus*), drie exemplaren Paarse Strandloper (*Calidris maritima*) waargenomen. Het gaat hier om de eerste waarneming voor deze eeuw op Sardinië. (*Aves Ichnu-sae*, 1 (1) '00)

• Aan de Etang de Villepey (bij St-Aygulf), aan de Franse Azurenkust, werd op 23 april een eerste Provençaalse waarneming van Citroenkwikstaart (*Motacilla citreola*) gedaan. In de Camargue, op een boogscheut daarvan, werd een Kleinste strandloper (*Calidris minutilla*) waargenomen van 13 tot 15 mei. Een eerste waarneming voor Zuid-Frankrijk. (*LPO PACA Infos*, 11 '00)

• De wintertelling van Aalscholvers (*Phalacrocorax carbo*) in de regio Rhône-Alpes leverde in totaal 6221 individuen op verdeeld over volgende departementen: Ain (160), Ardèche (1862), Drôme (589), Isère (58), Loire (1470), Rhône (2082). De gegevens van Savoie en Haute-Savoie werden niet doorgegeven. Met 6221 Aalscholvers wordt de achteruitgang van de vorige jaren hersteld (1998, 5483 ex; 1999, 6011 ex.) en bereikt het bestand weer het aantal van 1996 (6157 ex.). Met de

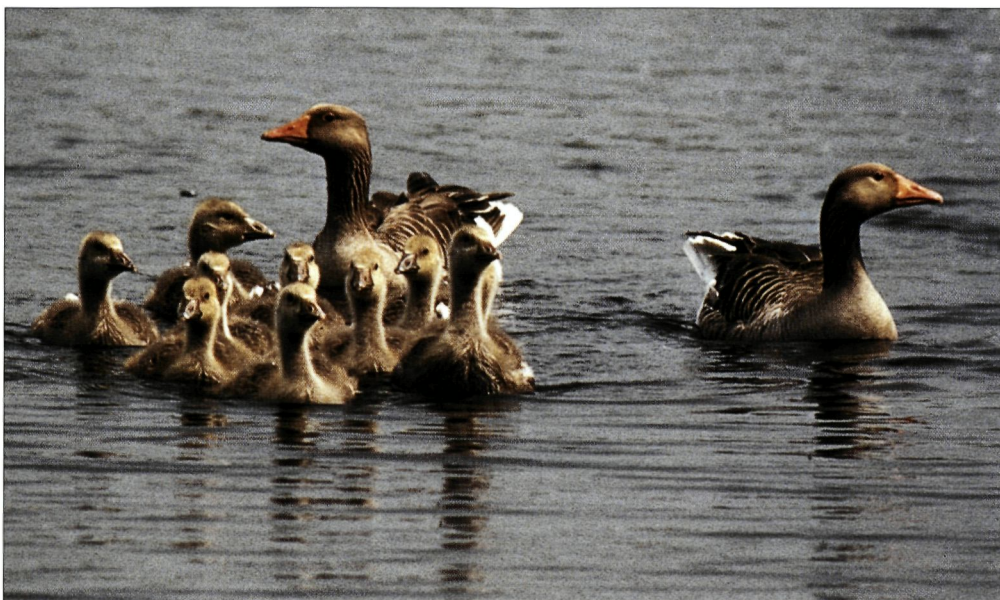
cijfers van de ontbrekende departementen zou het cijfer van 1997 (7781) waarschijnlijk geëvenaard worden. (*Circulaire du Cora*, 51 '00)

• Op 17 november 2000 stond het in de krant te lezen: Vera Dua, Vlaams minister van Leefmilieu, zet de nodige stappen om de Huismus (*Passer domesticus*) uit de vogelbeschermingswetgeving te schrappen. Dankzij een campagne van Vogelbescherming Vlaanderen wordt de Huismus binnenkort beter beschermd. (*Mens en vogel*, 38 (4) '00)

• Een stampvoetende Zilvermeeuw (*Larus argentatus*) in een weiland of langs de kustlijn heeft niets te maken met eventuele lage temperaturen. Zilvermeeuwen proberen op deze wijze aan voedsel te komen. Een Zilvermeeuw stamppt enkele seconden en zal dan kijken naar de plaats waar hij stond. Met wat geluk treft hij wat lekkers aan. Zandspiering laat zich door het getraptel misleiden en denkt dat een golf over het zand rolt en dat hij veilig zijn schuilplaats kan verlaten. Dit gedrag wordt ook bij andere vogels waargenomen al trappelt een Kievit (*Vanellus vanellus*) op één poot. (*Grasduinen*, februari '01)

• Zwarte kraaien (*Corvus corone*) getuigen van intelligentie, ze denken vooruit. Een Amerikaanse bioloog zag hoe Zwarte kraaien aan de kust van Alaska schelpdieren zochten tussen het wier. Ze verstopten hun buit in het gras op de heuvels om later de schelpdieren open te maken. Zwarte kraaien anticiperen hiermee. Indien ze de schelpdieren onmiddellijk hadden open geprutst, dan hadden ze alleen tijdens de periode van laagtij voedsel kunnen zoeken. Meeuwen, die op dezelfde plek aanwezig waren, zaten urenlang werkeloos naar het water te staren. (*Grasduinen*, februari '01)

• Het bedelend roepen van Boomzwaluwen (*Tachycineta bicolor*) heeft meerdere

Grauwe ganzen met jongen

(foto: A.C. Zwaga)

communicatieve functies. Uit een onderzoek bij grotere en kleine nestlingen bleek dat de jongen niet alleen om voedsel riepen maar ook om warmte. Bij een hongergevoel volgden de bedelroepen sneller op elkaar en werden ze langer. Bij grotere jongen nam ook de amplitude toe. Om een koudegevoel weer te geven namen de frequentie en de snelheid van de roep af. (*Animal Behavior*, 61 (1) '01)

- In het Zwitsers kanton Schwyz werd een achteruitgang vastgesteld van Korhoen (*Tetrao tetrix*) aan de noordelijke rand van het verspreidingsgebied. In 1975 werden nog 12 baltsende mannetjes geteld; 1977-1979 betekende het hoogtepunt met 15 mannetjes terwijl in 1999 nog slechts 8 baltsende mannetjes geobserveerd werden. De neerslag tijdens de zomermaanden en de slechte broedcondities, omwille van het late smelten van de sneeuw, veroorzaakten een hogere mortaliteit onder de jongen. (*Der Ornithologische Beobachter*, 97 (2) '00)

- Uit een onderzoek naar Ooievaars (*Ciconia ciconia*) die de oostelijke trekroute naar Afrika nemen is gebleken dat de Ooievaars de weg van hun broedgebied naar de Afrikaanse overwinte-

ringsgebieden zo snel mogelijk afleggen, met een dagelijkse vlucht van 8 tot 10 uren, afgewisseld met 14 à 16 uren rust. De circa 4600 km worden, zowel door jonge als volwassen exemplaren in 18 tot 19 dagen overbrugd. Een rustperiode van één of meerdere dagen is uitzonderlijk en is niet voorzien in hun endogeen trekprogramma maar wordt opgelegd door externe factoren. (*Journal Für Ornithologie*, 142 (1) '01)

- In het *LIKONA Jaarboek 1999* kunt u o.a. vernemen dat de populatie Grauwe ganzen (*Anser anser*) in 1999 aangroeide tot 120 à 130 broedparen. In 1991 noteerde men in Limburg het eerste broedgeval, nu waren er, op 8 locaties in de Maasvallei, minstens 100 paren aanwezig. (*Natuur*, 3 (3) '00)

- Alpenkauwen (*Pyrrhocorax graculus*) plukken soms de stampers en de bloemblaadjes van Witte krokussen (*Crocus albiiflorus*). Er is weinig bekend over de chemische samenstelling van deze plant en het is hoogst onwaarschijnlijk dat de voedingswaarde of de calorische inhoud van deze plantendelen een extra zouden betekenen voor de Alpenkauw. Wel bevatten ze veel caroteen, wat noodzakelijk is voor de gele bek en de rode

poten van volwassen exemplaren. Ook lijkt caroteen een goede gezondheid te bevorderen en een weerstand op te bouwen tegen parasieten. (*Der Ornithologische Beobachter*, 97 (4) '00)

- In de Britse West Midlands werd een enorme toename van Buizerd (*Buteo buteo*) vastgesteld tussen 1983 en 1996. Het aantal in de lente waargenomen individuen steeg met 118 % in het belangrijkste voorkomingsgebied, met 348 % aan de rand ervan en met 231 % over het totale gebied. Hoewel er geen lineaire trend werd vastgesteld in het broedsucces tussen 1950 en 1995, lag het aantal uitgevlogen jongen per broedsel het hoogst in de periode 1980-1995. De hoge productiviteit viel samen met een toename van Konijnen. De vervolging van de Konijnen, voornamelijk door het uitleggen van gif, daalde drastisch in de jaren 90. De populatieaangroei van Buizerd is ook elders in Groot-Brittannië en in Ierland merkbaar. Hun aantal ligt wellicht het hoogst sinds een eeuw. (*Bird Study*, 47 (2) '00)

- In Schotland werden van 1992 tot 1995, 63 drijvende kunstnesten voor Parelduikers (*Gavia arctica*) geplaatst. De vloten meten 2,4

x 3,6 meter en bestaan uit een blok in polystyreen op een houten structuur gemonteerd, bedekt met turf. De kunstnesten werden uitgezet in territoria waar het broedsucces laag lag of waar nesten overstroomd waren. Van 1980 tot 1997 werden nestplaatsen en broedsucces onderzocht in territoria met en zonder kunstnesten. In 44 territoria werden de kunstnesten in gebruik genomen, wat éénvierde van de nationale populatie vertegenwoordigt. De meeste nesten werden voor het eerst in gebruik genomen in het eerste of het tweede jaar na het plaatsen. In de territoria waar ze gebruikt werden steeg het aantal jongen met een factor 2.7. Hierdoor steeg de Schotse populatie van Parelduiker met 44 %. (*Bird Study*, 47 (2) '00)

- Van 1987 tot 1997 werd de broedbiologie van Kruisbek (*Loxia curvirostra*) in bossen van *Pinus uncinata* in de Franse Pyreneeën bestudeerd. Het broedseizoen liep van de late zomer tot de lente en volgde het rijpingsproces van de dennenappels. Paren met afhankelijke jongen werden vooral in november en maart-mei waargenomen. Het hoogste aantal broedsels (53 %) werd in december en januari opgetekend. De gemiddelde legselgrootte bedroeg 3.43 eieren en het aantal uitgevlogen jongen 1.32 per legsel. Het aantal geslaagde broedsels voor de periode winter-lente lag op 27,8 % en werd positief beïnvloed door het aantal dennenappels en negatief beïnvloed door de sneeuwhoogte. Alleen wanneer de populatiedichtheid steeg lag het broedsucces beduidend lager. (*Bird Study*, 47 (2) '00)

- De Zeearend (*Haliaeetus albicilla*) en de mens hebben elkaar voortdurend voor de voeten gelopen. Beiden hadden een voorkeur voor kust- en oeverlandschappen. Alle twee hadden ze belangstelling voor hetzelfde type voedsel: vis en watervogels. Zeearenden raakten vrijwel uitgeroeid in geheel

West-, Centraal- en Zuid-Europa. Alleen in de dunbevolkte en natuurrijke streken van Noord- en Oost-Europa vond de soort nog een uitwijkplaats. In Duitsland werden omstreeks 1900 de eerste beschermingsmaatregelen getroffen, toen daar nog een handjevol nesten over was. Tussen 1900 en 1950 steeg het bestand in Duitsland weer tot 120 broedparen. Toen het tijdperk van de gechloreerde koolwaterstoffen aanbrak stierven veel exemplaren of werden ze onvruchtbaar. De gevolgen bleven lang merkbaar maar de Duitse populatie steeg in 1991 tot 176 broedparen, in 1995 tot 267 en in 2000 tot 360 broedkoppels. Het verspreidingsgebied van Zearend schuift op in westelijke richting en bereikt nu de Weser, op zo'n 50 kilometer van de Nederlandse grens. Twintig jaar geleden bevond de westgrens van het broedgebied zich nog 250 à 300 km

van de Nederlandse oostgrens. Vermoed wordt dat deze verschuiving in westelijke richting te wijten is aan een alsmatig groter worden van de populatie. (*Het Vogeljaar*, 48 (6) '00)

• Nog geen vijf jaren geleden hing het voorkomen van Kwartelkoning (*Crex crex*) in Nederland aan een zijden draadje. Het aantal roepende mannetjes was tot enkele tientallen gedaald en de soort leek op het punt te staan als regelmatige broedvogel in Nederland te verdwijnen. Een eerste influx in 1997 vormde een keerpunt in deze ontwikkeling. In dat jaar werden ruim 250 territoria vastgesteld en de soort verscheen op verscheiden plaatsen waar ze al lang niet meer was gehoord. In 1998 volgde een tweede influx, vooral in het noordoosten van Nederland (Groningen, Drenthe en Overijssel). Er werden 575 territoria geteld en schattingen maken ge-

wag van 600 à 650 territoria. Toen reeds werd de vraag gesteld of het om een toeval ging of om een herstel van de populatie. Kwartelkoningen staan nu eenmaal bekend om hun erratisch voorkomen. Ook 1999 en 2000 zetten deze positieve trend verder. (*Het Vogeljaar*, 48 (6) '00)

• Twintig jaar geleden stond de Vale gier (*Gyps fulvus*) in Italië op uitsterven. Daarna werden herintroductie en diverse broedprojecten gestart met als resultaat dat er in 1997 in Sardinië 41 paren tot broeden kwamen. In 1998 daalde de populatie plotseling doordat er weer vergiftigd voedsel was uitgelegd. Er bleven slechts 11 paren over. Omdat Sardinië blijkbaar een uitstekende habitat voor Vale gieren bezit, heeft de Lega Italiana Protezione Uccelli (LIPU) een herintroductieprogramma opgesteld voor Gerei, in het zuidoosten van het eiland. Daarnaast

heeft de LIPU in juni 2000 een zestal jonge Vale gieren (3 x m. en 3 x w., afkomstig uit Spanje) losgelaten in het Parco delle Madonne op Sicilië, waar de soort al ruim 35 jaar was verdwenen. (*Het Vogeljaar*, 48 (6) '00)

Walter Belis

TE HUUR

Chalet voor 6 personen, gelegen in een bosrijke omgeving met prachtig vergezicht nabij de Ourthe, ideaal voor natuurliefhebbers. (Havik, Waterspreeuw, Oehoe, Vos, Das, Ree, Hazelworm, enz.)

Voor snelle beslissers: nog enkele perioden vrij in juli en augustus.

Een gedetailleerde dieren- en vogelchecklijst op aanvraag verkrijgbaar.

Vraag nu ook vrijblijvend inlichtingen betreffende onze begeleide vogel- en dierentrips voor 2002. Ardennen, Rusland (Centraal) en Alaska.

Contacteer ons voor informatie en prijzen, "Nature Spotters", tel/fax 09/385 94 84

Nieuw: ORNITHOLOGISCHE TRIPS MET 'TERRE D'AFRIQUE'

Terre d'Afrique, de beroemde Tour Operator, gespecialiseerd in Afrika (lic. A1886), stelt u Ornithologische Reizen voor. In 2001 blijft er nog plaats voor één exclusieve reis over: 'Zuid-Afrika Fly Away'.

Zuid-Afrika is bij uitstek "het droomland" voor de rijklijke fauna en de buitengewone landschappen. Dit land heeft eveneens alles te bieden wat de leefomstandigheden betreft om daar te verblijven: de condities zijn uitermate fantastisch en U kan er inderdaad met een hoog comfort het land verkennen.

De rondleiding die wordt voorgesteld, geniet van talrijke ontdekkingen. U zal er een overzicht krijgen van de verscheidene biotopen en de hoge rijkdom van de avifauna van de verschillende streken van Zuid-Afrika. Dankzij de hoogstaande Nationale Parken (Krüger National Park is dan ook 'het' voorbeeld bij uitstek), zal U meer dan 450 vogelsoorten kunnen ontdekken, waarvan de meeste endemische soorten.

U zal tegelijkertijd kunnen genieten van de Afrikaanse zoogdieren, zoals de Afrikaanse olifant, de Afrikaanse leeuw, de Witte neushoorn, de Bontebok, Giraffen, en andere...

Vertrek: 10/11/01. Duur: 22 dagen. Aantal deelnemers: 4 tot 8. Prijs: 127.930 F.

Gedurende deze reis zal u door twee ervaren leiders begeleid worden: Gilles Willem, een bekwaam ornitholoog en fotograaf, en Valéry Schollaert, een erkend Afrikaspecialist en professioneel ornithologisch leider.

Verder zullen er meerdere bestemmingen voorgesteld worden in 2002: Namibië, Zuid-Afrika, Madagascarië, Ethiopië, Senegambia, Kameroen, Marokko, en ook Skandinavië, Costa-Rica...

Voor meer inlichtingen en catalogussen kan u ons altijd informeren op:

Terre d'Afrique, Kleerkoopersstraat 17, Centrum Galerij (Blok 1, 4e verdieping),

B-1000 Brussel, tel. 02/218 03 55, fax 02/218 10 31,

www.afrikareizen.com, e-mail: contact@terredafrique.com

Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003: Formulier losse waarnemingen

Naam:..... Voornaam:.....
 Adres:..... Gemeente:..... Postcode:.....
 Tel:..... Email:.....
 Omschrijf hieronder zo gedetailleerd mogelijk waar de gegevens werden verzameld (utm 5x5 of 1x1 hok, indien niet
 geweten, stafkaarttoponiemen, straatnamen e.d., voeg indien nodig een gedetailleerde omschrijving of een plannetje
 toe!)

Zet voor elke waargenomen soort in kolom 1 een kruisje (+ eventueel het aantal koppels), in kolom 2 de
 broedzekerheid (ZOZ)

	①	②		①	②		①	②		①	②
Aalscholver			Gro Ge Kwik			Kuifleeuwerik			Spreeuw		
Appelvink			Gro Karekiet			Kuifmees			Sprinkhaanzan		
Baardman			Grau Klauwier			Kwak			Staartmees		
Barmsijs			Grau Vliegenv			Kwartel			Stadsduif		
Bergeend			Grauw Gors			Kwartelkon			Steenuil		
Bijeneter			Grau Kiek			Magelaeng			Steltkluut		
Blauw Reiger			Grasmus			Mandarijnee			Stormmeeuw		
Blauw Kiek			Graspieper			Matkop			Strandplevier		
Blauwborst			Grauwe Gans			Meerkoet			Tafeleend		
Bo Vliegenv			Groene Specht			Merel			Tapuit		
Boerenwaluw			Groenling			Monnikspark			Tjiftjaf		
Bontbekplev			Grote Lijster			Nachtegaal			Torenvalk		
Bonte Strandl			Grote Stern			Nachtzwaluw			Tortel		
Boomklever			Grutto			Nijlgans			Tuinfluit		
Boomkruiper			Halsb parkiet			Noordse Ste			Tureluur		
Boomleeuw			Havik			Oeverloper			Turkse Tortel		
Boompieper			Heggemus			Oeverzwaluw			Veldleeuwerik		
Boomvalk			Holenduif			Ooievaar			Velduil		
Bosrietzanger			Hop			Orpheusspot			Vink		
Bosuif			Houtduif			Paapje			Visdief		
Braamsluiper			Houtsnip			Patrijs			Vlaamse Gaai		
Brandgans			Huismus			Pijlstaart			Vuurgoudhaan		
Bruine Kiek			Huiszwaluw			Pimpelmees			Waterhoen		
Buidelmees			Ijsvogel			Porseleinho			Waterral		
Buizerd			Indische Gans			Putter			Watersnip		
Canad Gans			Kauw			Ransuil			Waterspreeuw		
Carolinaeend			Keep			Rietgors			Wespendief		
Casarca			Kerkuil			Rietzanger			Wielewaal		
Dodaars			Kievit			Ringmus			Wilde eend		
Draaihals			Kl Bo Specht			Ro Stekelstaa			Winterkoning		
Dwergstern			Kl Barmsijs			Rode Wouw			Wintertaling		
Ekster			Kl Karekiet			Roek			Witte Kwik		
Eng Ge Kwik			Kl Mantelmeeu			Roerdomp			Woudaapje		
Eur Kanarie			Klapekster			Roodb tapuit			Wulp		
Fazant			Kleine plevier			Roodborst			Zanglijster		
Fitis			Kluut			Roodhalsga			Zilvermeeuw		
Fluiter			Kneu			Roodmus			Zomertaling		
Fuut			Knobbelzwaan			Rouwkwik			Zwarte Kraai		
Geelgors			Koekoek			Scholekster			Zwarte Roodsta		
Gekr Roodst			Kokmeeuw			Sijs			Zwarte Wouw		
Gele Kwik			Kolgans			Slechtvalk			Zwarte Zwaan		
Geoarde Fuut			Koolmees			Slobeend			Zwarte Mees		
Gierzwaluw			Krakeend			Snor			Zwarte Specht		
Glanskop			Kramsvogel			Soepeend			Zwartkop		
Goudhaantje			Krooneend			Soepgans			Zwartkopmeeu		
Goudvink			Kruisbek			Sperwer					
Gro Bo Specht			Kuifeend			Spotvogel					

Tabel met broedzekerheidscategorieën: (voor het invullen van kolom ②)

- Gebruik onderstaande codes om bij elke soort in kolom ② de broedzekerheidscode (op basis van je waarnemingen van de bezoekdag) te noteren
- Enkele voorbeelden:
 - Als een soort in een geschikt broedbiotoop zit, zonder bijkomend gedrag, vul je als code **1.1** in
 - Als je een paar ziet baltsen in een territorium, dan vul je **2.3** in.

code	mogelijk broedend
1.1	soort waargenomen in het broedseizoen, in het broedbiotoop
1.2	éénmalige waarneming van zingende of baltsende vogel in het broedseizoen in het broedbiotoop
code	waarschijnlijk broedend
2.1	waarneming van een paar in geschikt broedbiotoop in het broedseizoen
2.2	territoriumgedrag (zang, gevechten) op ten minste twee dagen, die meer dan een week uit elkaar liggen, op dezelfde plaats vastgesteld
2.3	baltsend paar (ook paring) in het territorium
2.4	bezoek van een vogel aan waarschijnlijke nestplaats
2.5	angstkreten of ander gedrag (alarmeren), dat wijst op de aanwezigheid van een nest of jongen
2.6	vogel met broedvlekken (naakte huid die in direct contact met de eieren wordt gebracht)
2.7	transport van nestmateriaal, nestbouw of uithakken van nestholte
code	zeker broedend
3.1	afleidingsgedrag
3.2	pas gebruikt nest of verse eischalen gevonden
3.3	pas uitgevlogen jongen van nestblijvers of donsjongen van nestvlieders
3.4	bezoek door ouders aan nest met onbekende inhoud, waarneming van broedende vogel
3.5	transport van ontlastingspakketje of voedsel voor jongen
3.6	nest met eieren, nest met jongen gezien, of de jongen in het nest gehoord

Formulier terugsturen naar:

Project Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003
P/a Glenn Vermeersch,
Instituut voor Natuurbehoud
Kliniekstraat 25
1070 Brussel

Meer info op:

<http://www.instnat.be/broedvogels/>

Het Zuidelijk Eiland te Wintam: eindelijk een natuurlijke toekomst!

HISTORIEK

Het nieuwe kanaaltraject van het Zeekanaal Brussel-Schelde heeft ter hoogte van Bornem en Puurs een 'eiland' doen ontstaan tussen het kanaal en de Rupel. Het eiland heeft ten gevolge van een smalle insnoering in het middendeel twee deelgebieden: het Noordelijk Eiland en het Zuidelijk Eiland.

De naamgeving is complex en verwarrend, zeker wat het Zuidelijk Eiland betreft. Deze naam slaat niet enkel op het zuidelijke deel van het eiland maar ook op een gebied tussen de oude sluis en de Rupel (in feite een 'schiereiland').

Het gedeelte van het Zuidelijk Eiland ten oosten van het oude sas is landschappelijk in de oorspronkelijke staat gebleven. Dit is de plaats waar vroeger de Vliet in de Rupel uitmondde. Het microreliëf in het vochtige weilandencomplex is nog steeds aanwezig en wordt gevormd door het landschap uit de 18e eeuw: de oude beekloop, de oude vlietdijk, een wiel,...

Het gedeelte van het Zuidelijk Eiland ten westen van het oude sas heeft door de aanleg van de nieuwe kanaalarm een sterke wijziging ondergaan. Het oorspronkelijke landschap van broekbossen met wielen en sloten is hier volledig vervangen door opgespoten terreinen.

De ecologische waarde van het Zuidelijk Eiland (18 hectare ten oosten van het oude sas) is te danken aan een samenloop van omstandigheden. Het weilandencomplex kende een geleidelijke vernatting sinds de jaren 1980. Dit samen met de aanwezigheid van Schelde en Rupel, een belangrijke trekroute voor vogels, zorgt er voor dat het

Zuidelijk Eiland op doortrekkende vogelsoorten werkt als een magneet.

EUROPEES HABITATGEBIED

De Vlaamse overheid heeft de natuurwaarde van het Zuidelijk Eiland erkend en beklemtoond door het op te nemen in de lijst van de "Habitatgebiëden". Dit wil zeggen dat deze zone van Europees belang is voor bepaalde soorten en dat er speciale beschermingsmaatregelen moeten genomen worden.

Tot daar het goede nieuws. Minder gunstig is dat de huidige planologische bestemming van het Zuidelijk Eiland nog steeds "Industriegebied" is. Het Noordelijk Eiland (50 hectare) had eenzelfde bestemming maar dit werd door middel van een Bijzonder Plan van Aanleg en een gewestplanwijziging omgevormd tot "Natuurgebied"; de afdeling Natuur van AMINAL staat in voor het beheer. (Het gebied werd wel eerst grotendeels opgehoogd met zand waardoor het oorspronkelijke laagveengebied volledig verdween).

De eigenaar van het Zuidelijk Eiland wil een maximale uitbouw als industriegebied en diende onlangs een bouw-aanvraag in voor het bouwrijp maken van het terrein. Industrialisering van het gebied zou onherroepelijk het einde betekenen van de natuurwaarde en het zou meteen zorgen voor een belangrijke hinder voor de omliggende woonkernen. De gemeenten Bornem, Puurs, Niel, Schelle en Boom verklaarden zich solidair met de vrijwaring als natuurgebied; in deze gemeenten weet men wat het betekent als milieubelastende bedrijven zich langs de Rupel vestigen.

BODEM EN HYDROGRAFIE

Het Zuidelijk Eiland behoort tot de alluviale vlakte van de Rupel. Kleiige, zeer natte bodems overwegen in dit gebied.

Door de verhoging van de Rupeldijk (Sigmaplan) bleef het gebied gespaard van overstromingen door het vervuilde Rupelwater. De enige wateraanvoer in het gebied bestaat uit regenwater en kwelwater dat door de Rupeldijk sijpelt en de bevoeiing door kanaalwater in drogere perioden. De afwatering van het gebied gebeurt naar het kanaal maar is afhankelijk van het waterpeil van dit kanaal. Een voldoende hoeveelheid van dit water blijft op het terrein aanwezig, genoeg om moerassige stroken en slikranden te creëren welke het gebied aantrekkelijk maken voor eenden, steltlopers en moerasvogels.

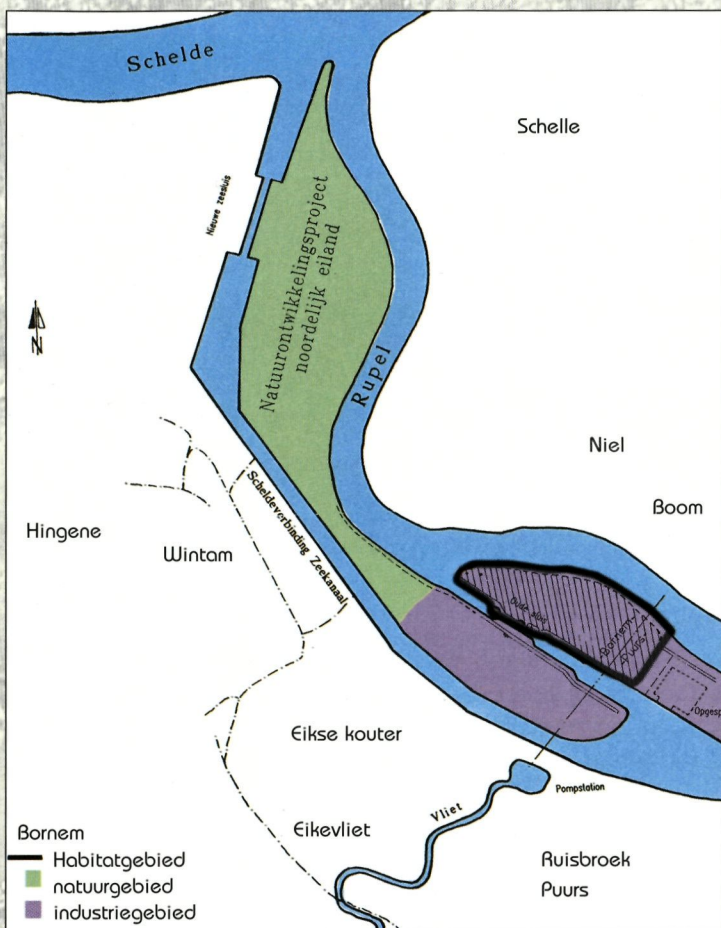
Een recente ingreep vanwege de eigenaar om het waterpeil te wijzigen door de afwatering naar het kanaal te blokkeren, kon ongedaan gemaakt worden dankzij de bescherming door de Habitatrictlijn.

BROEDVOGELPARADIJS

Het kanaalgebied wordt volledig geïnventariseerd door de Vogelwerkgroep van de Wielewaal Klein-Brabant. We kunnen nu al stellen dat er ruim 80 verschillende broedvogels voorkomen, waarvan verschillende soorten erg uniek zijn voor de wijde regio. Het Zuidelijk Eiland is in combinatie met het Noordelijk Eiland als biotoop zeer uitzonderlijk in het binnenland. De zandige strandjes en slikken

lokken een aantal 'speciale' broedvogelsoorten : Kluut (20-25p), Tureluur, Scholekster en Visdief zijn hiervan wel de opvallendste. Verder ook nog de 3 plevieren: vooral de Kleine plevier, maar ook wel de Bontbek- en Strandplevier. Ook de schuwe Waterral, en -mogelijk broedend- het Porseleinhoen komen in het gebied voor. De nabijheid van zowel Schelde en Rupel en de kanalen samen met de uitwijkmogelijkheid tussen Noordelijk en Zuidelijk Eiland zorgden ervoor dat deze gebieden een belangrijk bolwerk werden voor het broeden van verschillende watervogels. Op beide 'eilanden' broeden er heel wat: Dodaars, Fuut, Wilde Eend, Krakeend(>25p), Bergeend (ca.20p), Wintertaling, Slobeend (ca.10p), Zomertaling(3p), Kuifeend(>30p) en Tafeleend(ca.10p). De Pijlstaart en Watersnip waren al enkele keren broedverdacht. Voor roofvogels uit de directe omgeving vormt het gebied een uitgelezen jachtterrein: Buizerd, Torenvalk, Sperwer, Bruine kiekendief en Slechtvalk. Ook de schichtige IJsvogel broedt jaarlijks in het gebied. Voor zangvogels zijn de diverse moerasbiotopen dan weer belangrijk; verspreide rietstroken voor Rietzanger, Rietgors en Blauwborst, en ruigten voor Roodborsttapuit. De open en schraal begroeide terreinen op het Noordelijk Eiland zijn dan weer nodig voor Tapuit en Rouwkwikstaart die beiden al enkele jaren broedverdacht zijn. De begrazing door Heckrunderen en Konikpaarden moet de openheid van het terrein behouden. De zandafgravingen bieden al jaren onderdak aan de Oeverzwaluw, in wisselende aantallen, in 2000 werden 576 nestholten geteld, één van de grotere kolonies in Vlaanderen.

Luchtfoto: links de Rupel, centraal het oostelijk deel van het Zuidelijk Eiland, het Oude Sas van Wintam, rechts de aanzet van de nieuwe kanaalarm.
Foto: Eddy Van Ranst

Gearceerd gebied: situering van het weilandengebied.
Groen: natuurgebied op opgespoten terrein.

grote variatie aan te tonen: verschillende reigerachtigen b.v. Kleine zilverreiger, Lepelaar, strandlopers: Kanoet-, Drieteen-, Kleine-, Temmincks- en uiteraard de Bonte strandloper, en ook de ruiters zoals Zwarte Ruiter, Kempmaan, Tureluur, Groenpootruiter, Witgatje, Bosruiter, Oeverloper en Steenloper. Ook Grutto's, Watersnippen, Kieviten, Scholeksters en Bokjes zijn niet uit de lucht.

Bij meeuwen en sterns gaat het vooral om Zwarte stern, Visdief, maar ook jaarlijks Witwangstern, Dwergmeeuw en ook een enkele keer Dwergstern Zwartkopmeeuw.

Ook voor doortrekkende zangvogels vormt de Wintamse eilandenzone een rust-stop: voor zwaluwen, allerlei piepers (waaronder Grote-, Duin- Waterpieper), kwikstaarten (ook de Noordse gele) alsook voor diverse vinken en gorzen (zelfs IJsgors en Ortolaan). Grote zeldzaamheden als dwaalgast lokken op enkele dagen vaak honderden vogelkijkers naar de Wintamse kanaalzone tijdens voor- of najaar, b.v. Terekrutter, Poelruiter, geelpootruiters, Witvleugelstern en IJsgors.

ETAPPEHOTEL VOOR TREKVOGELS EN DWAALGASTEN

Tijdens de jaarlijkse trek van en naar de overwinteringsgebieden hebben watervogels en vooral steltlopers 'stapstenen' nodig om hun vetreserves aan te dikken en krachten op te doen. De Wintamse kanaalzone vervult zo'n stapsteenfunctie en deze is dan ook van (inter-) nationaal belang voor het voortbestaan van deze soorten. Belangrijk is het gebied alleszins voor een hele rij van water- en moerasvogels én steltlopers die hier telkens te gast zijn.

Vrijwel alle West-Europese strandlopers, snippen, ruiters, meeuwen en sterns passeren de revue, zelfs voor zangvogels vormt het gebied een rust-stop van belang, vnl. voor zwaluwen, piepers, kwikstaarten, vinken en gorzen.

Een korte opsomming past hier om de

Bijzondere waarneming: steltkluut

RUSTGEBIED VOOR WINTERVOGELS

Door de nabijheid van Schelde en Rupel zijn Zuidelijk en Noordelijk Eiland van groot belang voor overwinterende watervogels. Bergeenden en Pijlstaarten komen hier bij hoogwater telkens met enkele honderden overtijen. Van de Krakeend liepen de aantallen op het Noordelijk Eiland in september 2000 op tot 1.350ex.

Het Zuidelijk Eiland doet dienst als hoogwatervluchtplaats voor een groot deel van de Bonte strandlopers (tot 640) en Kieviten (soms meer dan 2.000) op de Scheldeslikken.

Tot de jaarlijkse wintergasten behoren Kolgans, Nonnetje en Brilduiker. Ook de Slechtvalk is sedert enkele jaren een vaste overwinteraar geworden.

WIL U HELPEN OM HET ZUIDELIJK EILAND TE BESCHERMEN?

- Geef Uw waarnemingen van interessante vogels, dieren, planten door aan de Vogelwerkgroep Klein-Brabant: p/a Luc De Wit,
Nieuwe Kouterstraat 62, 2880 Bornem,
e-mail: luc.de.wit@skynet.be
of C. Coeckelbergh,
Leemgaard 22, 2870 Puurs,
e-mail: coeckelbergh.puurs@global.net

SAMENVATTING

Het Zuidelijk Eiland heeft een enorme ornithologische betekenis en is door zijn ligging en door de omstandigheden een quasi onvervangbaar biotoop voor tal van zeldzame vogels die het gebied uitkiezen om er te broeden, te overwinteren, of op doortrek zijn. De planologische bestemming als industriegebied hypothekeert volledig het voortbestaan van dit natuurgebied.

De aanduiding als "Habitatgebied" is een eerste aanzet om de aanwezige natuurwaarden te beschermen. Voor een definitief behoud en voor de realisatie als een natuurontwikkelingsgebied is een verdere planologische bescherming nodig. Een bestemmingswijziging dringt zich op: van "industriegebied" naar "natuurgebied" door middel van een RUP (ruimtelijk uitvoeringsplan, vroeger BPA, uit te voeren door de gemeenten Bornem en Puurs) of door middel van een gewestplanwijziging (Vlaams Gewest).

Tekst samengesteld door De Wielewaal afdeling Klein-Brabant en afdeling Rupelstreek, Vogelwerkgroep en Groep Leefmilieu Klein-Brabant.

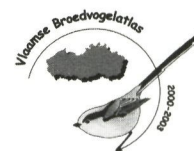
Illustraties: J. Verbanck, E. Van Ranst, A. Huysmans, H. Mees, K. Grolus

Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003: Formulier losse waarnemingen

Naam:..... Voornaam:.....
 Adres:..... Gemeente:..... Postcode:.....
 Tel:..... Email:.....

Omschrijf hieronder zo gedetailleerd mogelijk waar de gegevens werden verzameld (utm 5x5 of 1x1 hok, indien niet geweten, stafkaarttoponiemen, straatnamen e.d., voeg indien nodig een gedetailleerde omschrijving of een plannetje toe!)

Zet voor elke waargenomen soort in kolom 1 een kruisje (+ eventueel het aantal koppels), in kolom 2 de broedzekerheid (ZOZ)

	①	②		①	②		①	②		①	②
Aalscholver			Gro Ge Kwik			Kuifleeuwerik			Spreeuw		
Appelvink			Gro Karekiet			Kuifmees			Sprinkhaanzan		
Baardman			Grau Klauwier			Kwak			Staartmees		
Barmsijs			Grau Vliegenv			Kwartel			Stadsduif		
Bergeend			Grauw Gors			Kwartelkon			Steenuil		
Bijeneter			Grau Kiek			Magelaeng			Steltkluut		
Blauw Reiger			Grasmus			Mandarijnee			Stormmeeuw		
Blauw Kiek			Graspieper			Matkop			Strandplevier		
Blauwborst			Grauwe Gans			Meerkoet			Tafeleend		
Bo Vliegenv			Groene Specht			Merel			Tapuit		
Boerenzwaluw			Groenling			Monnikspark			Tjiftjaf		
Bontbekplev			Grote Lijster			Nachtegaal			Torenvalk		
Bonte Strandl			Grote Stern			Nachtzwaluw			Tortel		
Boomklever			Grutto			Nijlgans			Tuinfluit		
Boomkruiper			Halsb parkiet			Noordse Ste			Tureluur		
Boomleeuw			Havik			Oeverloper			Turkse Tortel		
Boompieper			Heggemus			Oeverzwaluw			Veldleeuwerik		
Boomvalk			Holenduif			Ooievaar			Velduil		
Bosrietzanger			Hop			Orpheusspot			Vink		
Bosuil			Houtduif			Paapje			Visdief		
Braamsluiper			Houtsnip			Patrijs			Vlaamse Gaai		
Brandgans			Huisbus			Pijlstaart			Vuurgoudhaan		
Bruine Kiek			Huiszwaluw			Pimpelmees			Waterhoen		
Buidelmees			Ijsvogel			Porseleinho			Waterral		
Buizerd			Indische Gans			Putter			Watersnip		
Canad Gans			Kauw			Ransuil			Waterspreeuw		
Carolinaeend			Keep			Rietgors			Wespendief		
Casarca			Kerkuil			Rietzanger			Wielewaal		
Dodaars			Kievit			Ringmus			Wilde eend		
Draaihals			KI Bo Specht			Ro Stekelstaa			Winterkoning		
Dwergstern			KI Barmsijs			Rode Wouw			Wintertaling		
Ekster			KI Karekiet			Roek			Witte Kwik		
Eng Ge Kwik			KI Mantelmeeu			Roerdomp			Woudaapje		
Eur Kanarie			Klapekster			Roodb tapuit			Wulp		
Fazant			Kleine plevier			Roodborst			Zanglijster		
Fitis			Kluut			Roodhalsga			Zilvermeeuw		
Fluiter			Kneu			Roodmus			Zomertaling		
Fuut			Knobbelzwaan			Rouwkwik			Zwarte Kraai		
Geelgors			Koekoek			Scholekster			Zwarte Roodsta		
Gekr Roodst			Kokmeeuw			Sijs			Zwarte Wouw		
Gele Kwik			Kolgans			Slechtvalk			Zwarte Zwaan		
Geeorde Fuut			Koolmees			Slobeend			Zwarte Mees		
Gierzwaluw			Krakeend			Snor			Zwarte Specht		
Glanskop			Kramsvogel			Soepeend			Zwartkop		
Goudhaantje			Krooneend			Soepgans			Zwartkopmeeu		
Goudvink			Kruisbek			Sperwer					
Gro Bo Specht			Kuifeend			Spotvogel					

Tabel met broedzekerheidscategorieën: (voor het invullen van kolom ②)

- Gebruik onderstaande codes om bij elke soort in kolom ② de broedzekerheidscode (op basis van je waarnemingen van de bezoekdag) te noteren
- Enkele voorbeelden:
 - Als een soort in een geschikt broedbiotoop zit, zonder bijkomend gedrag, vul je als code **1.1** in
 - Als je een paar ziet baltsen in een territorium, dan vul je **2.3** in.

code	mogelijk broedend
1.1	soort waargenomen in het broedseizoen, in het broedbiotoop
1.2	éénmalige waarneming van zingende of baltsende vogel in het broedseizoen in het broedbiotoop
code	waarschijnlijk broedend
2.1	waarneming van een paar in geschikt broedbiotoop in het broedseizoen
2.2	territoriumgedrag (zang, gevechten) op ten minste twee dagen, die meer dan een week uit elkaar liggen, op dezelfde plaats vastgesteld
2.3	baltsend paar (ook paring) in het territorium
2.4	bezoek van een vogel aan waarschijnlijke nestplaats
2.5	angstkreten of ander gedrag (alarmeren), dat wijst op de aanwezigheid van een nest of jongen
2.6	vogel met broedvlekken (naakte huid die in direct contact met de eieren wordt gebracht)
2.7	transport van nestmateriaal, nestbouw of uithakken van nestholte
code	zeker broedend
3.1	afleidingsgedrag
3.2	pas gebruikt nest of verse eischalen gevonden
3.3	pas uitgevlogen jongen van nestblijvers of donsjongen van nestvlieders
3.4	bezoek door ouders aan nest met onbekende inhoud, waarneming van broedende vogel
3.5	transport van ontlastingspakketje of voedsel voor jongen
3.6	nest met eieren, nest met jongen gezien, of de jongen in het nest gehoord

Formulier terugsturen naar:

Project Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003
P/a Glenn Vermeersch,
Instituut voor Natuurbehoud
Kliniekstraat 25
1070 Brussel

Meer info op:

<http://www.instnat.be/broedvogels/>

Mossen ten huize Van Spaendonk

WALTER VAN SPAENDONK

INLEIDING

Onder deze wat arrogante titel heb ik op 7 maart 1999 een mossenexcursie georganiseerd. We bezochten onze tuin en de onmiddellijke buurt. François Van Uffelen uit Schilde had geholpen bij de voorbereiding, een kwestie van determinatiefouten te voorkomen. Nooit heb ik een activiteit gekend waar nadien zo dikwijls naar werd verwezen. Ik was natuurlijk zo fier als een gieter. Achteraf bleef telkens weer dat de waardering niet uitging naar de mossen maar naar de monichen, de koeken die Ria gebakken had. Ik ben tenslotte wel een toontje lager gaan zingen. Toch zat er stof in voor meer. Het uitgangspunt was de gewone dingen, in dit geval de mossen, in onze eigen omgeving eens goed te bekijken en beter te leren kennen. Iedereen kan dat overdoen in zijn tuin of in het park om de hoek. De eenvoudige dingen zijn het belangrijkste, toch konden we enkele speciale soorten bestuderen zodat ook de specialisten ervan konden genieten.

Rond de jaarwisseling heb ik wat geëxperimenteerd met een digitale fotocamera en nog veel meer. Hieruit bleek dat het moest mogelijk zijn om voor originele beelden van de betrokken mossen te zorgen. Zo lag het voor de hand dat er een artikel moest worden gemaakt waarin deze beelden een belangrijke rol zouden spelen. Of dit gelukt is zal ik pas, samen met u, vaststellen als het gedrukt is.

SYSTEMATIEK

De mossen worden ingedeeld in enkele grote klassen, waarvan er hier twee relevant zijn, namelijk de bladmossen en de levermossen. De eerste hebben een stengel met bladeren en rhizoïden, een soort van wortels waarmee ze zich vastzetten op het substraat. De onderverdeling in slaapmossen en topkapselmossen is gebaseerd op de plaats waar het kapsel, het orgaan dat de sporen bevat, zich ontwikkelt. Dit kan zijn op de zijkant van de meestal liggende stengel, of op de top van de meestal rechtopstaande mosplant.

Levermossen hebben meestal geen steel en nooit een bladnerf. De thalleuze levermossen zijn samengesteld uit "flappen" die aan mekaar groeien en die zich ook met rhizoïden bevestigen. Het Paraplutjesmos *Marchantia polymorpha* is zo'n thalleus levermos. Als we toch een steel zien, maar met bladeren zonder nerf, hebben we te maken met een bebladerd levermos. Gewoon kantmos *Lophocolea bidentata* is hiervan een goed voorbeeld.

VOORTPLANTING

Het is altijd goed, voor wat men in televisietermen de kijkcijfers zou noemen, om iets over de seks van dieren en planten te vertellen. De mossen halen ongewone standjes uit die wel enige toelichting vragen. Dieren en de hogere planten zijn opgebouwd uit cellen die telkens twee sets chromosomen bevatten, een set vrouwelijke en een set mannelijke. Dit maakt dat normaal alle cellen, op een kleine fractie na, de twee sets chromosomen dragen. Bij de mossen is dit omgekeerd, het basisprincipe blijft wel. Maar hoe zit dat dan?

De groene mosplant (gametofyt) zoals we hem met het blote oog erkennen, kan geslachtsorganen ontwikkelen. De mannelijke anteridiën produceren de zaadcellen en de vrouwelijke archegoniën de eicellen. Het schema geeft de voortplanting weer van een tweehuizig

topkapselmos. Er bestaan ook eenhuizige mossen.

Op het geschikte moment gaan de zaadcellen op zoek naar een eicel. Ze zwemmen in het filmpje water dat de vochtige mosplant omhult. Hierbij worden ze enigszins geleid door de chemische stof die door de vrouwtjes wordt afgescheiden.

De mosplant, de zaadcellen en de eicellen zijn haploïd, iedere cel heeft dus maar één set chromosomen. Bij de versmelting van een zaadcel en een eicel, en bij de daaropvolgende celdelingen ontstaat de diploïde fase. Het sporenkapsel en al de bijhorende toeters en bellen bestaan dus uit cellen met twee sets chromosomen. In het kapsel ontwikkelen zich de sporen. Zodra deze rijp zijn verspreiden ze zich door de wind. Hiervoor moet het natuurlijk droog zijn, als het te vochtig is, houden de peristoomtanden het kapsel gesloten. Op een geschikt substraat ontwikkelen zich uit de sporen fijn groenwierachtige draden, de protenema. Hierop ontstaan de nieuwe mosplanten, waarmee we de cyclus sluiten. Bij de mossen dragen alle cellen, op enkele uitzonderingen na, slechts één set chromosomen.

SITE

We wonen in een verkaveling met alleenstaande woningen met tuinen van ongeveer 10 are. We zitten buiten de ring rond Lier in de richting van Boechout in de provincie Antwerpen. Onze tuin is niet opvallend anders dan deze van de burens. Hij ziet er heel gewoon uit, maar dat is hij natuurlijk niet. We hadden het in het verleden al eens over de Alsemambrosia (Van Spaendonk 2000-A) op dat zelfde lapje grond. Voor de verkaveling was er een traditionele boerderij. We liggen wel een heel eind van de Nete, de grond is er erg vruchtbaar, leemachtig. Toen we in 1974 hebben gebouwd is er grond aangevoerd vanaf de verbredingswerken van de Antwerpsesteenweg. Veel van de grond waarop de mossen groeien heeft dus

een eerder ongunstige oorsprong. Enkele jaren later heb ik een klein betonnen vijvertje gemaakt en er een plantenmuurtje achter gemetseld. De betonblokken vormen vele bloempotten met huislook, Muurleeuwebekje *Cymbalaria muralis*, Tripmadam *Sedum reflexum*, Grasklokje *Campanula rotundifolia* en vele mossen. Een bepaalde, voor mij onbekende mierensoort had al vlug het muurtje ontdekt en gekoloniseerd. Ze zijn zelden te zien omdat ze een stelsel van tunnels bouwen. Om van de ene bloempotachtige holte naar de andere te lopen en vooral om een verdieping hoger te klimmen, maken ze met zand overdekte banen. Dit heeft kort geleden geleid tot een enorme ravage. De Groene specht *Picus viridis* heeft de mieren ook ontdekt. Op zoek naar die mieren heeft ze alle bloemenholtes bovenaan leeggemaakt en zo de aanwezige mossen vernietigd. Buiten onze tuin bezochten we ook de wandelwegeltjes, een aantal trottoirs met aanpalende tuinafsluitingen en ook een stukje van het Zevenbergenbos. Dit is eigendom van het OCMW en is een vrij Wielewaalreservaat.

TECHNIEK

De beelden werden gemaakt met een digitale fotocamera (Olympus 1999). Voor de vergrotingen werd gebruik gemaakt van de helft van een binoculair. Moeten we dat dan een monoculair noemen? De beelden werden met een computerprogramma geconverteerd van het JPG-formaat naar BMP. Enkele softwareprogramma's waren er nodig om

de composities te maken. De schema's werden ingekleurd met cyaan en magenta (Van Spaendonk 2000-A). Als men de beelden bekijkt, krijgt men de indruk dat de paasklokken pas geweest zijn en in de plaats van eieren overal dubbele meters en potloodjes hebben gedropt. Dat is niet zo, ik heb die alleen aangebracht om de verhoudingen beter weer te geven. Met hetzelfde doel heb ik hier en daar millimeterpapier gebruikt als achtergrond

SLAAPMOSSEN

Een van de zeer algemene soorten is het **Gewoon dikkopmos** *Brachytecium rutabulum*. Het groeit zowel op de grond als op bomen. De geelachtige puntjes aan de mosplant zijn een hulp bij de determinatie. De kapselsteel zou korrelig moeten zijn, een beetje als schuurpapier, maar dan met een zeer fijne korrel. Met een goede loep en wat geduld is dit echt wel te zien. Het kapsel is iets compacter, wat korter dan de "servela" van het Boomsnavelmos *Rhynchostegium confertum* dat verder moeilijk te onderscheiden is van het Gewoon dikkopmos.

Zijn broertje, het **Bleek dikkopmos** *Brachytecium albicans* komt voor op de grond in gazons ook bij ons, elders vooral op plaatsen die kaal gevreten worden door de Konijnen. Een plukje van het Bleek dikkopmos kan gemakkelijk uit mekaar worden gepluisd. De mosplanten zitten niet in mekaar verstrengeld als bij de meeste vergelijkbare soorten. Het reeds genoemde **Boomsnavelmos** groeit op ooghoogte op de Vlier. Het is steviger aan het substraat gehecht dan het Gewoon dikkopmos. De gladde kapselsteel en de vorm van het kapsel kunnen uitsluitsel geven.

Van het **Gewoon pluisdraadmos** *Am-*

Rechts: Bladmossen van links naar rechts: Grijze haarmuts, Muurmos, Klei-vedermos, Gewoon muisjesmos, Boomsnavelmos, Gewoon klauwtjesmos, Gewoon dikkopmos, Achterlichtmos (foto's Walter Van Spaendonk)

blystegium serpens groeien er een aantal mooie "toefjes" op de vlierstruiken en tegen het muurtje. Veel plantjes, sterk aangehecht en met fijne blaadjes zijn de eerste kenmerken.

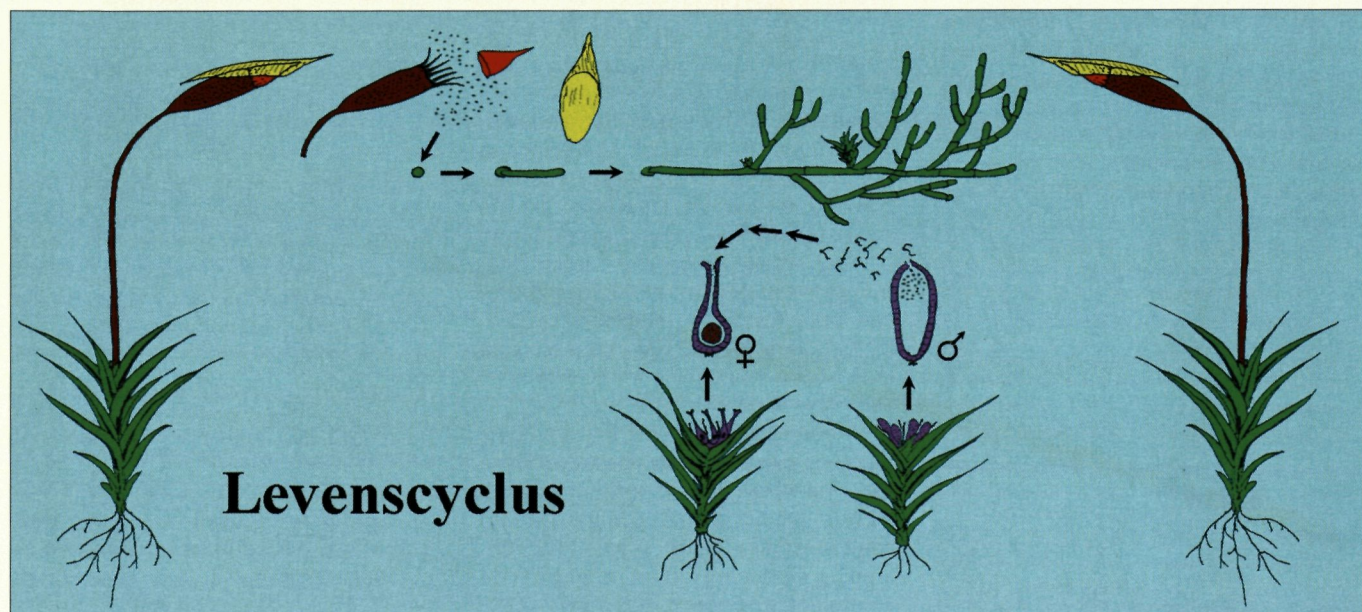
Fijn laddermos *Eurhynchium praelongum* groeit op vele verschillende plaatsen, vooral op de grond. Een eerste goede tip voor de determinatie is de structuur. Die lijkt wat op een tak van een kerstboom. Als we dan nog grotere blaadjes vinden op de centrale steel en kleinere op de zijtakken, dan zitten we al dicht bij de juiste soort.

In verschillende gazons in de buurt, die niet te veel met vergif worden behandeld, groeit zeer algemeen het **Gewoon haakmos** *Rhytidiadelphus squarrosus*. Het gazonmos, zo wordt het ook wel genoemd, heeft er vele jaren over gedaan om zich bij ons te vestigen. De haakvormige blaadjes rondom de stengel geschikt, maken de determinatie eenvoudig.

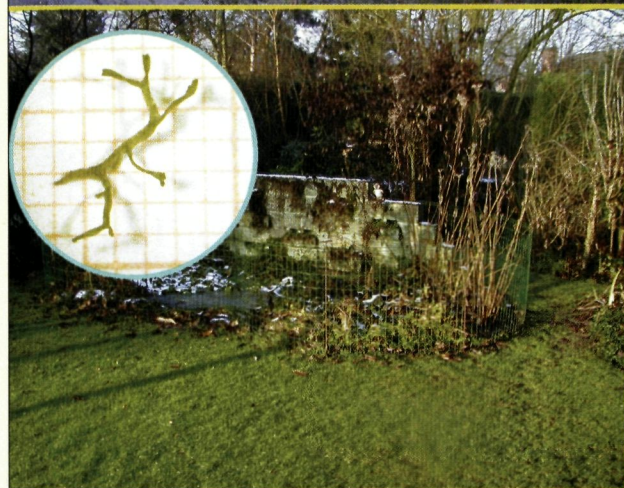
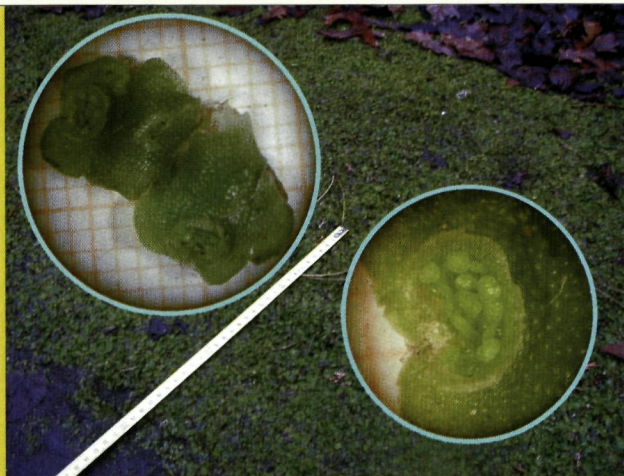
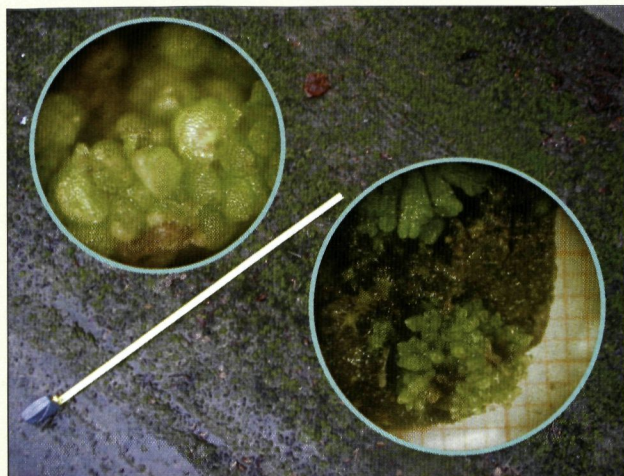
Waar het om haakvormige blaadjes gaat, kunnen we ook terecht komen bij het **Gewoon klauwtjesmos** *Hypnum cupressiforme*. Hier staan echter de haakjes allemaal in dezelfde richting, naar onder toe. Mogelijk door deze homotrope groeiwijze, geeft de bovenkant en vooral de top een beetje de indruk glanzend te zijn. De toppen van de mosplant zijn op afstand goed te erkennen. We kunnen echter partijen Gewoon klauwtjesmos tegenkomen waarop we al deze kenmerken niet terugvinden.

Onder:

Levenscyclus van een topkapselmos

Links: Levermossen van links naar rechts: Gerand blaasjesmos, Halvemaantjesmos, Watervorkje, Klein Landvorkje, Gewone pella, Kroosmos (op het achtergrondbeeld ook de bloem van Waterdrieblad, Kikkerbeet en Klein kroos), Gewoon kantmos, Parapluitjesmos (foto's Walter Van Spaendonck)

Dan wordt het natuurlijk moeilijker. Ze kunnen groeien op grond, hout en steen, dus zowat op alles. Er bestaat ook het Heide-klauwtjesmos *Hypnum jutlandicum* dat we onder andere op de Kalmthoutse Heide kunnen vinden. De verschillen zitten in kleine nuances, bijna niet te doen.

Het **Rondbladig boogsterrenmos** *Plagiomnium affine*, dat we kennen van op Fort 7 te Wilrijk, komt van tijd tot tijd eens te voorschijn tussen het gras en de Madeliefjes *Bellis perennis*, maar het verdwijnt dan weer zonder daarvoor een reden op te geven. De grote lichtgroene, doorschijnende bladeren trekken de aandacht.

Op de randen van het vijvertje heb ik moerassige zones gecreëerd. Deze worden gekoloniseerd door het **Gewoon puntmos** *Calliergonella cuspidata*. De lange spoelvormige punt die de top van de mosplant vormt, is kenmerkend. Ook de zijtakken die bijna loodrecht staan op de centrale stengel en zijn typische kleur helpen bij de soortbepaling.

In de Ardennen zien we op alle muurtjes het **Gewoon zijdemo** *Homalothecium sericeum*. Ook tegen ons muurtje hangen er enkele plakjes.

Het bos is de normale biotoop voor het **Gewoon pronkmos** *Isopterygium elegans*. Een bleekgroen, een beetje glanzend tapijt op de grond aan de voet een boom geeft de richting aan. Onder de loep zien we tussen de blaadjes, broeddraadjes. Dit zijn fijne groene draadjes die afbreken en dan gaan groeien, zo zorgen ze voor een vegetatieve voortplanting.

Tussen de tegels van het voetpad groeit, in gezelschap van Liggende vetmuur *Sagina procumbens* en Klein liefdegras *Eragrostis minor*, het **Vergeten smaragdsteeltje** *Barbula hornschiiana*. De lichtgroene blaadjes lijken smal omdat de randen opgerold zijn.

Het **Gewoon smaragdsteeltje** *Barbula convoluta* groeide op het muurtje, maar ... u weet wel die specht.

Op de rand van een groentetuin aan de Guido Gezellelaan vonden we ook het **Geelkorreltjes-knikmos** *Bryum barne sii*. In de boeken zien we de schrijfwijze Geel korreltjes-knikmos. Dat zou betekenen dat we te maken hebben met een geel mos met korreltjes, maar hier gaat het om gele korreltjes, dus schrijven we

Geelkorreltjes-knikmos of misschien Geel-korreltjes-knikmos. In dezelfde buurt groeide ook het **Gewoon krulmos** *Funaria hygrometrica* en het **Gedraaid knikmos** *Bryum capillare*

TOPKAPSELMOSSEN

Het **Muurmos** *Tortula muralis* groeit overal op muurtjes en paaltjes die niet te proper worden gehouden. Meestal staat het samen met **Gewoon muisjesmos** *Grimmia pulvinata*. Beide zijn ze klein en hebben een glashaar aan de punt van het blad. Toch zijn ze gemakkelijk te onderscheiden omdat de kapsels, die bij beide meestal aanwezig zijn, sterk verschillen. Muurmos heeft een lange rechtopstaande kapselsteel. Deze van het Gewoon muisjesmos is dermate gekromd dat het kapsel naar beneden gericht is en dat het zich tussen de mosplantjes bevindt. Op de oude betonnen dijkverhogingen in Zeeland staan vele mooie voorbeelden van beide soorten.

Het **Groot Duinsterretje** *Tortula ruraliformis* kennen we ook van Zeeland. Het kleurt er delen van de duinen geelachtig groen, een aparte kleur. Ook het asfalt van de dam van het Hellegatplein is er voor grote delen mee bedekt. Op ons muurtje stonden er ook enkele exemplaren, met de nadruk op "stonden". U weet wel die specht van hierboven. H. Stiepe raere vestigde de aandacht op het feit dat een volledige determinatie van deze soort moeilijk te doen is in het veld. We maken hier dus enig voorbehoud voor de determinatie van het Groot duinsterretje.

Het **Groot rimpelmos** *Atrichum undulatum* lijkt wat op een haarmos. De blaadjes zijn echter breder. Het is alsof ze gegolfd of gerimpeld zijn. In feite zijn het dwarsribbels die erop staan. Bij de meeste mossen zijn de blaadjes slechts één cel dik. Hier zijn er plaatselijk meer waardoor dit optisch effect ontstaat.

In het veld is het Gewoon haarmos *Polytrichum commune* en het **Fraai haarmos** *Polytrichum formosum* niet van mekaar te onderscheiden. Oude rotten in het mossenvak kunnen dat misschien wel. Gewoon haarmos kan groter worden dan tien centimeter, Fraai zelden of niet. In het bos of op beschaduwde plaatsen kunnen we het Fraai haarmos vinden. Daarbuiten zal het eerder Gewoon zijn. Van Dort (1998) trekt de aandacht op de vorm van het kapsel. Gewoon heeft vier scherpe ribben en een vernaauwing onderaan, Fraai is vijf- of zeskantig en heeft een geleidelijke overgang naar de kapselsteel. Uitsluitel kan alleen bekomen worden onder de microscoop. De lamellen die het blad volledig bezetten hebben een holle top (twee punten) bij het Gewoon haarmos en een ronde top bij Fraai.

In het bos vonden we **Gewoon sterrenmos** *Mnium hornum*, vooral op de rand van de beek. In de lente steken de frisse nieuwe mosplanten sterk af tegen de donkere exemplaren van vorig jaar. De dubbele tanden op de rand van de blaadjes met een nerf die stopt juist voor de top, zijn algemeen gekende eigenschappen.

Van het **Klei-vedermos** *Fissidens taxifolius* groeien er enkele exemplaren op het muurtje achter de vijver. Geen van de vedermossen is algemeen. Ze zijn echter wel moeilijk uit mekaar te houden. Missen is vooral mogelijk met het Gezoomd vedermos *Fissidens bryoides*. Er zat voldoende deskundigheid in de groep deelnemers om hier het Klei-vedermos te weerhouden.

Begin februari 2001 vond ik van het **Gezoomd vedermos** enkele plantjes in een plukje Gewone pella *Pellia epiphylla*, sierlijk kapselend met rode peristoomtanden.

Ik blijf het moeilijk vinden om volgende mossen uit mekaar te houden: Gewoon plujsjesmos *Dicranella heteromalla*, Geelsteeltje *Orthodontium lineare* en Sikkelderretje *Dicanowisia cirrata*. Onder de notenboom en recent ook op andere plaatsen, vinden we het **Gewoon Pluisjesmos**, alle blaadjes netjes in één richting gebogen. Die blaadjes zijn zo smal dat er geen bladschijf aan te zien is. Het zijn eerder zachte gekromde naalden.

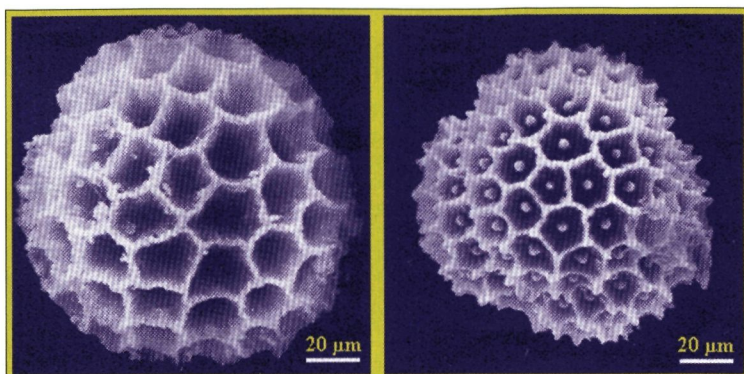
Het **Geelsteeltje** heeft ook smalle blaadjes, maar deze hebben wel een, zij het smalle bladschijf. De stand van de blaadjes is ook niet zo homotroop als bij vorige soort.

In Brussel vonden we de **Grijze haarmuts** *Orthotrichum diaphanum* (Van Spaendonck 2000-B, 2000-C) op arduin en beton. Hier groeit zij op Vlier en op een betonnen balkje. Het zijn kleine mosplanten met een glashaar aan de top van de blaadjes en een korte kapselsteel. Het huikje boven op het kapsel staat vol met haren, waardoor het op een muts lijkt, vandaar de naam. Pruikmos was misschien nog een betere naam geweest.

Een van de gemetselde paaltjes met een betonnen afdekplaat aan de Jan-Frans Willemslaan was een waar mosparadijs. Buiten het Gewoon muisjesmos, het Muurmos en het Purpersteeltje *Ceratodon purpureus* groeide er ook het **Gewoon achterlichtmos** *Schistidium apocarpum*. Vooral de bovenste blaadjes zijn verlengd met een glashaar. Er is een duidelijke steel te zien, wat niet het geval is bij Muurmos en Gewoon muisjesmos, die een nog meer uitgesproken glashaar hebben.

Het **Purpersteeltje** komt niet voor in de

Sporen van het Gerand blaasjesmos en het Stekelblaasjesmos, ingekleurd met magenta (foto's H. Stieperaere)

verslagen van genoemde excursie. Het groeit nochtans, nu toch zeker, op vele plaatsen, onder andere tussen de voegen van de tegels van het voetpad.

In een plukje "huiswerkmoss" van op een weinig betreden trottoir, vond ik onverwacht enkele mini-wijnglazen. Het waren de lege kapsels van het **Gewoon kleimos** *Pottia truncata*.

BEBLADERDE LEVERMOSSEN

De twee algemene kantmossen werden genoteerd. Het **Gewoon kantmos** *Lophocolea bidentata* met zijn sinterklaasmutsbladeren staat in het gazon op de vochtigste plaatsen. In de zomer, als alles droog is, verdwijnt het. Ook langs het wandelpad achter de tuin zijn er vierkante meters volledig bezet, en dit niet tegenstaande de stad er herbiciden sproeit, bij ons wel minder dan elders. Hier vinden we tussen het Gewoon kantmos ook het **Gedrongen kantmos** *Lophocolea heterophylla*. Het heeft een kenmerkende geur, deze van cederhout. Dit is dus een truc om te leren hoe cederhout ruikt.

Het **Gewoon maanmos** *Cephalozia bicuspidata* komt men niet zo maar tegen, men moet het gericht zoeken. De fijne sliertjes met de minuscule tweetoppige blaadjes waren te vinden in plukjes Gewone pelli.

THALLEUZE LEVERMOSSEN

De wandelpaadjes zijn blijkbaar een eldorado voor de levermossen. We noemden al de twee kantmossen, maar ook het **Halvemaanmoesmos** *Lunularia cruciata* bezet er een aanzienlijke oppervlakte. De korreltjes in de halve-maanvormige korfjes zorgen voor de vegetatieve voortplanting.

Het **Klein landvorkje** *Riccia sorocarpa*, en mogelijk ook het Gewoon landvorkje *Riccia glauca* pioniert er op de open grond en in de bloembakken.

De grootste verrassing, het **Gerand blaasjesmos** *Sphaerocarpos texanus*, komt ook voor op dezelfde plaats. Wat het "gerand" betreft, hiervoor moeten we enig voorbehoud maken. Er bestaat namelijk ook een Stekelblaasjesmos *Sphaerocarpos michelii*, dat veel zeldzamer is. Beide soorten kunnen alleen op de sporen worden gedetermineerd. Deze zijn te vinden in de blaasjes die de mosplant uitmaken. Bij Gerand zijn ze als versmolten in de tetraden, dit zijn sporenhooptjes, terwijl ze bij het Stekel-

blaasjesmos als korreltjes te erkennen zijn. De sporen zijn maar 144 µm en 125 µm (Stieperaere 1988) groot of kunnen we zeggen klein. Het verschil zit vooral in de ornamenten op de sporen. Het meest algemene van de levermossen is het **Paraplutjesmos** *Marchantia polymorpha*. Het is gekend voor zijn toleranties voor herbiciden, toch groeit het niet langs de besproeiende paadjes, maar in mijn gifvrije gazon.

Een van de zeldzaamste mossen van België is het **Kroosmos** *Ricciocarpus natans*. Het bedekt het open water van mijn vijvertje. Enkele jaren geleden domineerde dit voor mij onbekend plantje, ik zag er niet eens een mos in, plots de Kikkerbeet *Hydrocharis morsus-ranae* en het Klein kroos *Lemna minor*. Hubert De Meulder (1987) kon het direct als Kroosmos determineren. De vraag stelde zich waar dit vandaan komt. De jongste jaren had ik alleen enkele plantjes van de Grote kroosvaren *Azolla filiculoides* ingebracht. Een onderzoek op de plaats van herkomst leverde niets op. Achteraf bleek dat er in 1988 iemand, met mijn toestemming, enkele plantjes van het Kroosmos uit de Hobokense Polder in het vijvertje gedeponeerd heeft. Acht jaar is het onopgemerkt gebleven, terwijl het op zijn plaats van oorsprong verdween. Nu zijn er in België maar enkele groeiplaatsen gekend, namelijk Bornem en Hingene in Klein-Brabant en Kastel-Hamme aan de overkant van de Schelde. In de winter zijn er minder plantjes en zijn de schijnworteltjes minder ontwikkeld.

Het **Watervorkje** *Riccia fluitans* in mijn vijvertje werd voor het eerst opgemerkt op 1 maart 1999. Nu twee jaar later voert het strijd voor de suprematie met het Kroosmos en het Puntkroos *Lemna trisulva*. Van dit sierlijk mosje is de herkomst onbekend.

We kunnen de levermossen afsluiten met de **Gewone pelli** die in de winter algemeen is achter het huis in het beschaduwde vochtige gazon.

EVEN AFRONDEN

Graag bedank ik H. Stieperaere voor de toelating tot publicatie van de foto's van de sporen van het blaasjesmos. Hubert

De Meulder en Olivier Heylen mag ik danken voor hun opmerkingen op het manuscript van dit artikel.

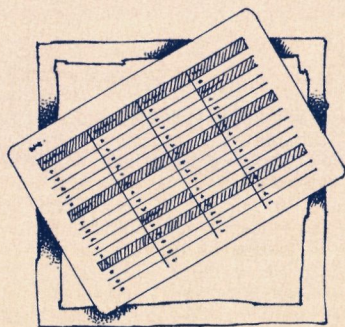
Dat waren dan, in een notendop, de mossen uit onze onmiddellijke omgeving. De meeste werden op de genoemde mossentocht besproken. Enkele vondsten dateren uit de periode dat ik met dit artikel bezig was, dus de twee maanden rond de jaarwissel 2000-2001. Op andere plaatsen of voor andere plantengroepen kan ongetwijfeld hetzelfde gedaan worden. Het is zo eenvoudig en toch zo boeiend.

Walter Van Spaendonk
Zevenbergen 50, 2500 Lier
Telefoon 03 480 54 24.

E-mail: Walter.Van.Spaendonk@village.uunet.be
Website: <http://gallery.uunet.be/Walter.Van.Spaendonk/index.htm>

Referenties

- Arts Theo, 1983. "De mosflora van het Bos van Zevenbergen te Lier". *Wielewaal* 49 augustus-september 1983.
- Arts Theo, 1987. "Wat zijn mossen?". *Wielewaal* 53 september 1987.
- Beurgs L., 1988. "De vegetatieve voortplanting bij de mossen". *Wielewaal* 54 juli 1988.
- De Meulder Hubert, 1987. "Ricciocarpus natans (L.) Corda (Hepaticae), in de Hobokense Polder (Antwerpen)". *Dumortiera* 39 31-12-1987.
- Olympus, 1999. *Digital camera C-920 Zoom*. 1.3 Megapixel.
- Stieperaere H., Arts Th., De Bock P., 1988. "Sphaerocarpos michelii Bellardi in Belgium, with some remarks on the diagnostic value of spore diameter and ornamentation". *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg.* 121: 12-17.
- Van den Balck Els & Hoffmann Maurice, 1998. "Ricciocarpus natans (L.) Corda (Kroosmos) in België". *Dumortiera* 69 31-05-1998.
- Van Dort Klaas, Buter Chris, Van Wielink Paul, 1998. "Veldgids Mossen". KNNV Utrecht
- Van Spaendonk Walter, 2000-A. "Alsemambrosia Ambrosia artemisifolia". *Wielewaal* 66/6 november 2000.
- Van Spaendonk Walter, 2000-B. "Brussel-Noord - een botanische sensatie". *Wielewaal* 66/3 mei 2000.
- Van Spaendonk Walter, 2000-C. "Brussel-Noord - een botanische sensatie". Internet-website <http://gallery.uunet.be/Walter.Van.Spaendonk/index.htm>.

activiteiten kalender

* Activiteiten aangeduid met een sterretje staan onder begeleiding van cursusleiders van Natuur- en milieu-educatie De Wielewaal.

JULI

AANVULLING

3

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Lichtervelde -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

7

's Heerenbosch. Beheerswerken in Den Wiestermeersch te Wieze -b- 9 u ingang reservaat -l- Pol Meert 052/41 18 85 -e- 12 u -m- laarzen en veiligheidshandschoenen.

8

***Rupelstreek.** Natuureducatieve wandeling in de Oude Nete-Arm -b- 14 u ingang natuurgebied, hoek Schoolstraat en Kerkstraat, Rumst -l- Fried Happaerts 03/888 81 15 -e- 16u30 -m- stevige wandelschoenen en laarzen bij regenweer.

10

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Zwevezele -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

14

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Houthulst -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

15

***Antwerpen-Centrum.** Natuureducatieve wandeling in Klein Zwitserland en Fort IV te Mortsel -b- 13u30 station Oude God, Lode Dossellei, aan gemeentehuis, Mortsel -l- Roger Huysmans en Jean Venekens -e- 17 u -m- laarzen bij regenweer.

***Antwerpen-Zuid.** Natuureducatieve libellentocht te Mol -b- 9 u station Oude God, Lode Dossellei, Mortsel -l- Kris Lauwers 0486/71 11 08 -e- 17 u -m- loop, verrekijker, stevig waterdicht schoeisel, libellen-netje, libellen- en/of insectengids en picknick met drank.

***Noorderkempen.** Natuureducatieve vlinder- en libellenwandeling in bos en heide -b- 14 u P. NEC De Vroente, Putsesteenweg 129, Kalmthout -l- Michaël Vandevenne en Joris Pinseel 03/667 57 97 -e- 17 u -m- verrekijker, loop, stevig schoeisel en determinatiewerken.

***s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling in de Vlassenbroekse Polder (Thema: Water -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Ruben Meert en Frans Arijns -e- 12 u -m- laarzen en ev. schepnetje.

***Stern.** Natuureducatieve landschapswandeling in de Scheldevallei met aandacht voor zomerbloei en libellen -b- 14 u dorp van Zevergem -l- Pieter Blondé en Walter Galle 09/281 05 94 -e- 17 u.

17

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Veldegem -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve wandeling langs het Jan De Lichtepad met bezoek aan het reservaat Vijvermeers -b- 19u30 kerk van Velzeke -l- Bart Magherman 09/360 38 05 -e- 22u30.

19

***Gent.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van de Helsepoort te Beervelde (PWG) -b- 18u30 kerk van Beervelde -l- Jean De Prez -e- 21u30 -m- verrekijker, loop en veldgidsen.

21

***Antwerpen-Zuid.** Natuureducatieve dagtocht naar het Mechels Broek en de Barebeek -b- 7u45 station Oude God, Lode Dossellei,

Mortsel -l- Jos Stessens 03/455 51 19 -e- 19 u -m- veldgidsen, foto-toestel, laarzen bij regenweer, verrekijker, picknick en 50 F voor de gids.

Lier. Educatieve kanotocht op de Nete -b- 8 u Kanoclub Het Spui, Lier -l- Goemmer Verstockt 03/488 40 10 -e- 18 u -m- picknick met drank -info- inschrijven voor 7 juli door storting van 200 F/leden en 300 F/niet-leden op rekening 000-0606834-02, Antwerpsestraat 120, Lier.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie te Heist-aan-Zee -b- 9 u kerk van Heist-aan-Zee -l- René Van Outryve en Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 16 u.

's Heerenbosch. Educatieve fietstocht in de omgeving van Malderen -b- 14 u kerk van Malderen -l- Willy Van Ingelgem -e- 18 u -m- fiets en herstelgerief.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001 : Wandeltentoonstelling monumentale beeldende kunst : 30 kunstenaars stellen hun werk tentoon op de Scheldedijk en in het centrum van Vlassenbroek. De opbrengst is bestemd voor aankoop van natuurgebied. Gratis toegankelijk van 30 juni t.e.m. 16 september. Galerij Salix is open zaterdag en zondag van 14 tot 18 u. Een bezoek aan deze tentoonstelling kan gecombineerd worden met deelname aan de natuurzoektocht -info- meer inlichtingen bij Pol Meert 052/41 18 85.

***Waregem.** Natuureducatieve plantenwandeling op de oude spoorwegberm -b- 10 u Waterzuiveringsinstallatie, Slekkeputstraat, Waregem, dichtbij het station -l- Xavier Coppens 09/380 32 73 -e- 12u15 -m- wandelschoenen of laarzen, verrekijker en veldgidsen.

22

***Gent.** Natuureducatieve libellen- en insectenwandeling in de Muyn- tebossche -b- 14 u kerk van Munte -l- Jean De Prez -e- 17 u -m- verrekijker, loop en veldgidsen.

***Rupelstreek.** Natuureducatieve wandeling in Het Niels Broek -b- 14 u t.h.v. ingang RVT Maria Boodschap, einde Ridder Berthoutlaan, Niel -l- Erik De Keersmaecker 03/887 13 72 -e- 16u30 -m- laarzen.

***s Heerenbosch.** Natuureducatieve insectenwandeling in de Vlassenbroekse Polder -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Ruben Meert -e- 12 u -m- schepnetje, bokaaltje en laarzen bij regenweer.

25

***Plantenwerkgroep Vlaams-Brabant.** Natuureducatieve plantenwandeling : Op zoek naar de Grote Pimpernel -b- 18u30 kerk van Weerde -l- Jeanne Peeters en André Van den Bergh -e- 21u30 -m- flora's en loop.

26

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Oostkerke -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

28

***Land van Waas-Noord.** Natuureducatieve avondwandeling in het Krekengebied -b- 19 u Natuurhuis Panneveel, Krekeldijk 2, Sint-Gillis-Waas -l- Jan D'Hollander -e- 22 u.

***Meetjesland.** Natuureducatieve nachtvlinderwandeling in het Dron- gengoed -b- 21u30 restaurant Pilkam, weg Ursel-Knesselare, Ursel -l- Diego Van de Keere -e- 24 u.

***Merelbeke-Melle.** Natuureducatieve wandeling in het Krekenge- gebied van N-O-Vlaanderen op zoek naar de Bruine kiekendief -b- 9 u kerk van Merelbeke-Centrum -l- Eddy Gadeyne -e- 12 u -m- vogel- gids, verrekijker en laarzen.

***Nationale Werkgroep Botanie.** Natuureducatieve plantenwande- ling te Burcht -b- 9 u kerk van Burcht, Kerkplein -l- René Maes en André Jacobs -e- 17 u -m- laarzen, loop, flora's en picknick met drank.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve planten- wandeling -b- 9 u Kerk Zonnebeke -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

29

***Bree.** Natuureducatieve insectenwandeling te Beek -b- 9 u kerk van Beek -l- Luc Crèvecoeur -e- 12 u.

Brugge. Educatieve fietstocht langs de Oostendse vaart naar het Paddegat en de Schorreweiden -b- 13u30 Scheepsdalebrug -l- Guido Orbie -e- 17u30.

***Netevallei.** Natuureducatieve wandeling op de Balenberg -b- 14 u kerk van Baal -l- Danny Schoovaerts 016/53 64 47 -e- 16u30.

***NME De Wielewaal.** Natuureducatieve insectenwandeling te Korpel -b- 14 u kerk van Korpel -l- Nobby Thys 014/ 47 29 55 -e- 17 u -m- insectengidsen -info- i.s.m. Natuurreservaten Heppen-Leopoldburg-Beverlo.

***Schelde-Leie.** Natuureducatieve wandeling langs de oude Leie te Grammene (Deinze) -b- 14 u kerk van Grammene, Koffiebeekstraat -l- Karel De Waele 09/386 45 60 -e- 17 u -m- verrekijker, veldgidsen en stevig schoeisel.

****s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling (Thema: Leven in en onder water) -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Frans Arijns -e- 12 u -m- laarzen bij regenweer.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve landschapswandeling in Etikhove met aandacht voor geologie, fauna en flora -b- 14 u Gemeentehuis van Etikhove, Dorpsplein -l- Johan Cosijn 055/30 98 10 -e- 17 u -m- laarzen of stevig schoeisel, verrekijker, loop en veldgidsen.

31

***Gent.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van de 'Warande' te Sint-Kruis-Winkel (PWG) -b- 18u30 kerk van Sint-Kruis-Winkel -l- Jean De Prez -e- 21u30 -m- verrekijker, loop en veldgidsen.

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve wandeling in de Middenloop te Zwalm -b- 19u30 watermolen, Zwalmbeek, Boembekestraat, grens van Michelbeke en Sint-Goriks-Oudenhove -l- Joris Otte 09/360 44 82 -e- 22u30.

AUGUSTUS

3

***Gent.** Natuureducatieve driedaagse van 3 tot 5 augustus langs de Maas in België en Nederland (PWG) -info- Daniel Danhieux 09/228 06 12.

4

***Lier.** Natuureducatieve plantenwandeling op de heideterreinen ten noorden van Brasschaat (PWG) -b- 9 u kerk van Maria-ter-Heide -l- Joris Pinseel -e- 16u30 -m- flora, loop en picknick met drank.

***Meetjesland.** Natuureducatieve vlinderwandeling in de Zwinstreek (VLWG) -b- 13u30 sporthal van Eeklo of 13u45 brug, weg naar Aardenburg, Strobbrugge-Maldegem -l- Diégo Van de Keere -e- 17 u.

***NME De Wielewaal.** Natuureducatieve insectendeterminatieavond te Turnhout -b- 19 u Wielewaalhuis, Graatmaker 11, Turnhout -l- Nobby Thys 014/47 29 55 -e- 22 u.

***Plantenwerkgroep Antwerpen.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van de Braekeleer -b- 9 u kerk van Oud-Turnhout -l- Dirk Geysels en Evie Verboven -e- 17 u -m- flora's en loop.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Woumen -l- Hugo Ruyssveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli
Westland. Beheerswerken in de Kleiputten te Ploegsteert -info- José Tahon 056/55 50 41.

Zuid-Limburg. Beheerswerken : Stal herstellen -b- 9 u Natuur Educatief Centrum De Kevie, Oude Blaarstraat 7, Tongeren -l- Roger Nijssen -e- 12 u.

5

***Bree.** Natuureducatieve wandeling in De Luysen -b- 14 u P. De Luysen, einde Mariahofstraat, Bree -l- Jaak Janssen -e- 17 u.

***Demervallei.** Natuureducatieve wandeling in de omgeving van Averbode -b- 14 u Binnenplein, Abdij van Averbode -l- Günther Geeraerts 013/77 86 67 -e- 16u30.

***Klein-Brabant.** Natuureducatieve rondleiding in het Arboretum van Puurs -b- 14 u ingang van Arboretum, Overheide 21, Puurs -info- Koen Grolus 0496/53 06 69 -e- 17 u.

***Krekel-Anzegem.** Natuureducatieve dagtocht naar Louise-Marie -b- 9u30 kerk van Louise-Marie -l- Erik Cooman 056/68 12 60 -e- 17 u -m- picknick -info- inschrijven door storting van 150 F/gezin en 100 F/persoon op rekening 462-1105061-35 met vermelding van naam; de inschrijvingen zijn beperkt!

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve voormiddagwandeling in de Wateringen -b- 9u30 Fam. Wijnen, Bredase Dijk 59, Bergeyk, ten noorden van blok 6 -l- Albert Van Otten -e- 12 u.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve namiddagwandeling in de Vloeiweiden -b- 14 u Wateringhuis, einde Koloniestraat, Lommel-Kolonie -l- A. Janssen en H. Cuyvers -e- 17 u.

***Ronse.** Natuureducatieve wandeling in het Patersbos te Ronse -b- 15 u Paterskerkje, Steenweg op Elzele, tegenover Mgr. Beylstraat -l-

Walter Vandermeulen 055/21 32 22 -e- 18 u -m- laarzen, verrekijker en veldgidsen.

***Rupelstreek.** Natuureducatieve wandeling in de kleiputten van Terhagen -b- 14 u P. Kardinaal Cardijnstraat, t.h.v. Korte Veerstraat, Terhagen -l- Patrick Smits 03/844 81 92 -e- 16u30 -m- verrekijker, stevig schoeisel en laarzen bij regenweer.

***s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling (Thema: Alles over nestkasten) -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Paul Van Geet -e- 12 u -m- laarzen bij regenweer en verrekijker.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

***Turnhout.** Natuureducatieve wandeling in Weelde-Statie -b- 14 u Oud Station, Weelde Statie, Steenweg op Merksplas, Weelde -l- Gilbert Loos -e- 17 u.

***Wulp.** Natuureducatieve wandeling in en rond de Goorbossen te Retie -b- 9u15 P. aan E34-plas, bewegwijzerd vanaf afrit 26 -l- Danny Van der Veken 014/37 22 50 -e- 12 u -m- verrekijker.

***Zuid-Limburg.** Natuureducatieve wandeling in De Kevie -b- 14 u Natuur Educatief Centrum De Kevie, Oude Blaarstraat 7, Tongeren -l- Nico Mathias -e- 17 u.

6

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve Nachtzwaluwenwandeling in Het Pijnven te Lommel-Eksel -b- 20u30 P. van staatsbos, nabij bosmuseum, Kiefhoekstraat, weg van Eksel naar Kerkhoven -l- Albert Geuens -e- 23 u.

7

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie in de omgeving van Oudenburg en Jabbeke : Invullen van "zwarte gaten" -b- 9 u kerk van Roksem -l- Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 16 u.

8

***Meetjesland.** Natuureducatieve plantenwandeling aan de Oudemansdijk te Watervliet (PWG) -b- 9 u kerk van Watervliet -l- William White -e- 12 u.

***Plantenwerkgroep Vlaams-Brabant.** Natuureducatieve plantenwandeling : Op zoek naar de Grote pimperl -b- 18u30 kerk van Weerde -l- Jeanne Peeters en André Van den Bergh -e- 21u30 -m- flora's en loop.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie in de omgeving van Oudenburg en Jabbeke : Invullen van "zwarte gaten" -info- Olivier Heylen 014/47 29 50.

9

***Gent.** Natuureducatieve plantenwandeling in de Poelstraat te Lemberge (PWG) -b- 18u30 kerk van Lemberge -l- Jean De Prez -e- 21u30 -m- verrekijker, loop en veldgidsen.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie in de omgeving van Oudenburg en Jabbeke : Invullen van "zwarte gaten" -info- Olivier Heylen 014/47 29 50.

11

***Brugge.** Natuureducatieve sterrenwandeling in en rond de Romboutswerv en de Verse Vaart -info- Guido Orbie.

***Nationale Werkgroep Botanie.** Natuureducatieve plantenwandeling in het havengebied rond Dudzele -b- 9 u kerk van Dudzele, Dorpsplein -l- Hedy Leconte 050/54 49 24 -e- 17 u -m- laarzen, loop, flora's en picknick met drank.

***Plantenwerkgroep Antwerpen.** Natuureducatieve plantenwandeling in het Beerzelbroek en de omgeving -b- 13u30 kerk van Beerzel -l- Lucien Verschoren en Louis Schellens -e- 17 u -m- flora's en loop.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli
Westland. Beheerswerken in de Kleiputten te Ploegsteert -info- José Tahon 056/55 50 41.

***Zwalmvallei.** 6de natuurmarathon - Middenloop Zwalm -b- 6 u vroege ochtendwandeling en bezoek aan erkende vogelringer, 8 u mogelijkheid tot ontbijt, 9 u plantenwandeling, 11u30 bezoek aan erkende vogelringer, 12 u mogelijkheid tot picknick, 14 u tot 17 u namiddagwandeling, 18 u tot 20 u barbecue, 20 u theoretische beschouwing over zoogdieren, 21 u vleermuizenwandeling, 23 u nachtvlinderwandeling -info- Johan Cosijn 055/30 98 10 of Jan François 09/361 03 00.

12

***Antwerpen-Zuid.** Natuureducatieve stelltopertocht in Zeeland (NL) -b- 8 u station Oude God, Lode Dosfellei, Mortsel -l- Luc Van Schoor 03/353 09 77 -e- 18u30 -m- verrekijker, telescoop, vogelgids, foto-toestel, stevig schoeisel, laarzen bij regenweer, picknick en enkele guldens -info- mits de leiding te verwittigen kan men om 13u30 aansluiten aan café Heerenkeet, terzijde weg Zierikzee-Serooskerke.

***Avelgem.** Natuureducatieve dagvlinderwandeling in De Coupure Deweer -b- 9 u Coupure Deweer -l- Eddy Dejaeghere -e- 12 u.

***Netevallei.** Natuureducatieve wandeling op en om de berg van Heist -b- 14 u kerk van Heist-op-den-Berg -l- Chris Segaeert 015/22 01 06 -e- 16u30.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve op de Blekerheide en het Riebos -b- 14 u einde van "In de Putten", straat links ten noorden van het kanaal op weg van Lommel naar Luycksgestel, Lommel -l- André Geypen 011/54 61 13 -e- 17 u -m- plantengids en verrekijker.

***Rupelstreek.** Natuureducatieve wandeling in het natuurontwikkelingsgebied Kelderijlei met aansluitend bezoek aan een ecologische groenten- en siertuin -b- 10 u ingang Natuurontwikkelingsgebied, hoek Steenwinkelstraat en Kelderijlei, Schelle -l- Francis Mertens 03/887 15 24 -e- 12 u.

***Scheldevallei.** Natuureducatieve wandeling langs de oude Scheldearmen te Elzegem -b- 14 u dancing Scene, Kortrijkstraat 58, Wortegem-Petegem -l- Paul Cardon 055/31 19 92 -e- 17 u -m- laarzen, verrekijker en veldgidsen.

***s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling (Thema: Geneeskrachtige kruiden) -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Moniek De Clerq -e- 12 u -m- laarzen bij regenweer.

***Turnhout.** Natuureducatieve vissenwandeling aan de Looiendse Nete -b- 14 u brug E34, afrit 25, kant Retie -l- Mark Smets -e- 18 u.

***Zemst.** Natuureducatieve Pimpernelwandeling te Eppegem -b- 14 u P. Café Het Jagershof, Grimbergsesteenweg, Eppegem -info- Jeanne Peeters 015/61 20 86 -e- 17 u.

14

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve wandeling in de natuurreservaten langsheen de Sassegembeek en de Dorenbosbeek -b- 19 u P. Brakelbos, Brakelbosstraat, Opbrakel -l- Frank De Waele 055/42 78 40 -e- 22 u.

15

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd : Maaien en afvoeren van maaisel -b- 9 u en 13u30 ingang reservaat, Oostmalsesteenweg 94c, Emblem -info- gelieve een seintje te geven wanneer je kan komen bij Elke Hermans 03/489 14 81 of via mail : verellen.hermans@planetinternet.be.

***Lier.** Natuureducatieve fauna- en florawandeling in de omgeving van Meerhout -b- 13u30 station van Lier of 14u15 kerk van Zittaart, afrit 24 van E313, richting Meerhout -l- Tom Brichau -e- 17u30 -m- stevig schoeisel.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie te Oostkamp -b- 9 u kerk van Oostkamp -l- Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 16 u.

16

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

17

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

18

***Antwerpen-Zuid.** Natuureducatieve libellen- en vlinderwandeling langs het Geitenpad en in de Vuile Plas -b- 13u30 station Oude God, Lode Dosfellei, Mortsel -l- Armand Cuypers 03/440 29 01 -e- 17 u -m- verrekijker, veldgidsen, fototoestel, stevig schoeisel en laarzen bij regenweer de vorige dagen -info- bij regen of erg koud weer gaat deze tocht niet door aangezien er dan geen libellen of vlinders vliegen.

***Geraardsbergen.** Natuureducatieve wandeling in het Raspailbos -b- 19 u P. Natuur Educatief Centrum De Helix, Hoogvorst 2, Grimminge -l- Koen Steenhoudt 054/58 67 58 -e- 22u30.

***Lier.** Natuureducatieve plantenwandeling rond het Arboretum en langs de spoorlijn te Kalmthout (PWG) -b- 9 u station van Kalmthout -l- Dré Vansteenvoort -e- 16u30 -m- flora, loop en picknick met drank.

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

***Plantenwerkgroep Oost-Vlaanderen.** Natuureducatieve plantenwandeling in de Jeronimusvolder -b- 9 u kerk van Watervliet -l- William White -e- 12 u -m- flora's en loop.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Westland. Beheerswerken in de Kleiputten te Ploegsteert -info- José Tahon 056/55 50 41.

***Zuid-Limburg.** Natuureducatieve avondwandeling in De Kevie -b- 20 u Natuur Educatief Centrum De Kevie, Oude Blaarstraat 7, Tongeren -l- Roger Nijssen -e- 23 u.

19

***Brussel.** Natuureducatieve steltloperwandeling te Wintam -b- 9 u kerk van Wintam -l- C. Nelißen 02/726 49 46 -e- 12 u -m- wandelschoenen, verrekijker en gidsen.

Kievit. Educatieve fietstocht in het landschap rond Beerse -b- 13u30 kerk van Beerse-Centrum, Kerkplein -l- Daniel Josten -e- 17 u -m- verrekijker, laarzen en gidsen.

***Noord-Limburg.** Aanvang van vogeltrekwaarnemingen en ornithologisch ringwerk -b- 9 u Bergeyke Dijk, grenzen aan Hagevenreservaat, Neerpelt -l- Fam. Beyen -e- 12 u -m- verrekijker.

***Noord-Limburg.** Aanvang van vogeltrekwaarnemingen en ornithologisch ringwerk -b- 9 u reservaat De Kiefoek, Veewei, Eksel -l- Albert Geuens 011/73 27 44 -e- 12 u -m- verrekijker.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve wandeling naar De Heuvelse Heide te Lommel-Kolonie -b- 14 u Wateringhuis, Oude Maai, Lommel-Kolonie -l- Albert Mertens 011/64 94 00 -e- 17 u -m- verrekijker.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve glimwormenwandeling in De Veewey te Eksel -b- 20u30 P. autokeuring, langs baan Hasselt-Eindhoven -l- Albert Geuens 011/73 27 44 -e- 23 u.

***Rupelstreek.** Natuureducatieve wandeling in de Walenhoek -b- 14 u Natuurcentrum De Paardenstal, Boomsestraat 221, Niel -l- Ivan Bogaerts 03/887 16 46 -e- 16u30 -m- verrekijker, stevig schoeisel en laarzen bij regenweer.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling te Geite -b- 9 u kerk van Geite (Sint-Jozef) -l- Hugo Ruysseveldt -e- 15 u -info- enkel na telefonische afspraak bij Hugo 058/52 29 42 (voor 19 u).

***Schelde-Leie-Waregem.** Natuureducatieve landschapswandeling van Wannegem-Lede naar Mullem -b- 14 u kerk van Wannegem, Wannegemdorp -l- André Wandels 09/383 66 25 -e- 17 u -m- wandelschoenen of laarzen, verrekijker en veldgidsen.

***s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling (Thema: Kelten en hun natuurlijke levenswijze) -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- François Van Den Broeck -e- 12 u -m- laarzen bij regenweer.

***s Heerenbosch.** Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

***Turnhout.** Natuureducatieve wandeling in het Zwart Water -b- 14 u hoek Bremstraat en Steenweg op Baarle-Hertog, Turnhout -l- Mark Smets -e- 17 u.

***Voorkempen.** Natuureducatieve dagtocht naar de Westhoek -b- 7u30 Toverfluit, Kapellei 264, Halle of 7u40 Markt van Wijnegem of 9u30 Westhoekreservaat, Duinhoekstraat, Adinkerke -l- Valentijn Brems -e- 16 u -m- verrekijker, loop en picknick.

20

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Zarren -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

21

***Gent.** Natuureducatieve plantenwandeling in de 'Halewijn' te Drongen (PWG) -b- 18u30 kerk van Drongen -l- Jean De Prez -e- 21u30 -m- verrekijker, loop en veldgidsen.

***Meetjesland.** Natuureducatieve plantenwandeling in het Maldegemveld te Maldegem (PWG) -b- 19u30 Jagershof, Ursel -l- William White en Chris Bruggeman -e- 22u30.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling -b- 9 u Kerk Moorslede -l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) -e- 16 u -m- laarzen, loop en determinatiewerken.

22

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve plantenwandeling te Lommel-Kattenbos (PWG) -b- 9 u P. station van Lommel-Kattenbos -l- André Geypen 011/54 61 13 en Olivier Heylen -e- 12 u -m- plantengids.

24

***Avelgem.** Natuureducatieve vleermuizenwandeling in de Coupure van Kerkhove -info- Alex Libbrecht 056/75 60 87.

***Noorderkempen.** Natuureducatieve wandeling op het Groot Schietveld -b- 18u30 kerk van Wuustwezel, Achter de Hoven -l- Dirk Gabriëls -e- 22u30 -m- laarzen, verrekijker, telescoop en muggenmelk.

***Zemst.** Natuureducatieve insectenwandeling te Weerde -b- 20 u Kerkplein van Weerde -info- Jeanne Peeters 015/61 20 86 -e- 23 u.

25

Demervallei. Beheerswerken in Asdonk -b- 9 u restaurant Kiewithoeve, Goor 12, Engsbergen -l- Florent Mangelschots 013/66 46 18 -e- 12 u of 15 u (naar keuze) -m- laarzen, werkhandschoenen en hooihark -info- bij deelname Florent vooraf verwittigen (na 20 u).

***Groot-Haaltert.** Nacht van de Vleermuis : Natuureducatieve diareeks en wandeling te Pollare -b- 19u30 bat-café Zwarte Fles, Schoonderhaege, Pollare -info- Axel Neuckermans 054/32 45 29.

***Klein-Brabant.** Nacht van de Vleermuis : Doorlopende activiteiten in het Fort van Bornem -b- 20 u ingang Fort van Bornem -l- Kurt Sannen 0478/20 92 89.

***Nationale Werkgroep Botanie.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van Bellegem bij Kortrijk -b- 9 u kerk van Belleghem, Bellegemplaat -l- Karel De Waele 09/386 45 60 -e- 17 u -m- laarzen, loop, flora's en picknick met drank.

***Nete en Aa.** Nacht van de Vleermuis : Natuureducatieve diareeks en wandeling in de omgeving van Bouwel -b- 19u30 Parochiezaal, Dorp 43, Bouwel -l- Alex Lefèvre -e- 22u30.

Netevalllei. Bio-barbecue te Hallaar -b- 17 u Parochiezaal, Broekstraat, Hallaar -l- Chris Segaeert 015/22 01 06.

Noord-Limburg. Beheerswerken in De Veewey -b- 9 u Kiefoekstraat, Eksel -l- Albert Mertens 011/64 94 00 -e- 12 u.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie te Bellegem -b- 9 u kerk van Bellegem -l- Karel de Waele en Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 17 u.

's Heerenbosch. Beheerswerken in de Vlassenbroekse Polder -b- 8u30 Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dendermonde -l- Jan Van Belle -e- 12u30 -m- veiligheidshandschoenen en laarzen.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Waregem. Maai- en hooibeheer op de oude spoorwegberm -b- 8 u Waterzuiveringsinstallatie, Slekkeputstraat, Waregem, dichtbij het station -l- Peter Depodt 056/61 04 55 en J.M. V.D. Meerschaut 09/383 87 12 -e- 17 u -m- aangepaste werkkledij, werkhandschoenen, stevig schoeisel en ev. picknick -info- drank (koffie, frisdrank, bier) wordt gratis aangeboden; iedereen is op gelijk welk moment van de dag van harte welkom.

***Westland.** Natuureducatieve nachtvlinderwandeling in de Palingbeek -b- 21 u restaurant De Palingbeek, Palingbeekstraat 18, Zillebeke -l- Erik Vanhee -e- 23 u -m- verrekijker, vlindergids, glazen bokaaltjes en vlindernetje.

Westland. Beheerswerken in de Kleiputten te Ploegsteert -info- José Tahon 056/55 50 41.

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve dagtocht naar Bulskampveld en Lippensgoed (PWG) -b- 9 u P. Provinciaal Domein, E40, afrit Beer- nem, enkele 100 m richting Wingene -l- Koen Verhoeyen 09/380 42 77 -e- 17 u -m- flora's, determinatietabellen, loop, laarzen en pick- nick met drank.

26

Antwerpen-Centrum. Educatieve fietstocht naar Rammegors en Philipsdam (NL) -b- 9 u kruispunt Driehoek (genaamd Stabroekse Steenweg) en Kapelsesteenweg -l- Louis Vanhooydonck -e- 18 u -m- regenkleidij, herstelgerief, fiets in goede staat, picknick met drank en enkele guldens.

***Brussel.** Natuureducatieve stelloepertocht naar Zeeland (NL) -b- 8u15 brug over E19 (Brussel-Antwerpen), afrit Weerde-Hofstade -l- Eric De Leeuw 02/726 49 46 -e- 18u30 -m- aangepaste kledij en schoeisel, gidsen, verrekijker, picknick en enkele guldens -info- car- pooling.

***Gent.** Natuureducatieve dagtocht naar West-Zeeuws-Vlaanderen (PWG) -b- 9 u Sint-Pietersplein, Gent -l- Jean De Prez -e- 18 u -m- verrekijker, telescoop, veldgidsen en picknick.

***Mechelen.** Reserveaat in de kijker : Natuureducatieve wandeling in het Mechels Broek -b- 8 u P. Ciné City, Spuibekstraat, Mechelen -l- Steven Vansteenkiste 016/65 02 27 -e- 12 u -m- laarzen, verrekijker en determinatiewerken.

***Mechelen.** Natuureducatieve wandeling in Den Battelaer -b- 14 u Gentsesteenweg, ter hoogte van het voetbalveld en P. van Covée (nr. 171), Mechelen -l- Rudy Willockx -e- 17 u -m- laarzen en verrekijker.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve wandeling in Het Plat -b- 14 u Schapenstal, Palisstraat, Overpelt -l- Luc Winters en Theo Renekens -e- 16u30 -m- verrekijker.

***Plantenwerkgroep Vlaams-Brabant.** Natuureducatieve planten- wandeling in de omgeving van Herfelingen -b- 9 u kerk van Herfelin- gen -l- Chris De Caluwé en André Van den Bergh -e- 17 u -m- flora's en loep.

***Scheldeland.** Natuureducatieve wandeling in de Hoofdplaat en het Verdrongen Land van Saeftinge -b- 8u30 Markt van Wetteren of 13u30 Bezoekerscentrum, Emmaweg 4, Nieuwnamen -l- Antoon Blondeel -e- 19 u -m- verrekijker, laarzen, vogelgids en reservekledij voor na tocht.

***Scheldevallei.** Natuureducatieve wandeling in de Spitaelsbossen te Wortegem -b- 14 u café 't Stokerijtje, hoek Pontstraat en Ware- gemseweg -l- Lieven Kinds 09/383 71 39 -e- 17 u -m- laarzen, ver- rekijker en veldgidsen.

***'s Heerenbosch.** Natuureducatieve wandeling (Thema: Over leven en overleven) -b- 10 u Galerij Salix, Vlassenbroek 186a, Dender- monde -l- Steven De Saegher -e- 12 u -m- verrekijker en laarzen bij regenweer.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Westland. Barbecue -b- 11 u School De Potyze, Zonnebeekseweg, Ieper -l- Damienne Ronsse 057/21 24 50 of Mario Hanssens 056/53 05 73.

28

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve avondwandeling in de Perlinkbeek- vallei -b- 19 u kerk van Sint-Denijs-Boekel -l- Marcel Gezels 09/360 12 77 -e- 22 u.

30

***Plantenwerkgroep Oost-Vlaanderen.** Natuureducatieve planten- wandeling in de Gentbrugse Meersen -b- 18u30 kerk van Gentbrug- ge-Centrum -l- Jean Deprez -e- 21u30.

SEPTEMBER

1

***Brugge.** Natuureducatieve theorieles over vlinders en vervolgens een excursie -b- 9 u Stadsnatuurcentrum Beisbroek -info- Guido Or- bie 050/39 60 92.

Dubbelloof-Westerlo. Beheerswerken in de Kwarekken -b- 9 u Marly-brug, Westerlo -l- Louis Schellens 014/54 90 16 -e- 12 u -m- werkkledij.

***Lier.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van Pul- derbos -b- 9 u kerk van Pulderbos -l- Evie Verboven 03/455 35 30 -e- 16u30 -m- flora, loop en picknick met drank.

Noord-Limburg. Beheerswerken in De Dommelvallei -b- 9 u kerk van Eksel -l- Albert Mertens 011/64 94 00 -e- 12 u.

***Plantenwerkgroep Oost-Vlaanderen.** Natuureducatieve planten- wandeling in de Wiestermeersch en omgeving -b- 9 u kerk van Wieze (Lebbeke) -l- Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 17 u -m- flora's en loep.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Planteninventarisatie te Koolkerke -b- 9 u kerk van Koolkerke -l- Filip Verloove -e- 16 u.

***'s Heerenbosch.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omge- ving van Den Wiestermeersch (PWG) -b- 9 u ingang Den Wiester- meersch, Kloosterstraat, Wieze -l- Olivier Heylen 014/47 29 50 -e- 16 u -m- loop, laarzen bij regenweer, flora, schrijfgerief en picknick.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Zuid-Limburg. Beheerswerken -b- 9 u Natuur Educatief Centrum De Kevie, Oude Blaarstraat 7, Tongeren -l- Roger Nijssen -e- 12 u.

2

***Bree.** Natuureducatieve wandeling in De Luysen -b- 14 u P. De Luysen, einde Mariahofstraat, Bree -l- Joris Vandervelden -e- 17 u.

***Brussel.** Natuureducatieve najaarstrekwandeling in Tienen -b- 8u30 afrit 25 richting Tienen, E40 Brussel-Luik -l- Paul Herroelen 016/73 40 69 -e- 12 u -m- gepaste kledij, laarzen, gidsen en verrekij- ker.

***Klein-Brabant.** Natuureducatieve rondleiding in het Arboretum van Puurs -b- 14 u ingang van Arboretum, Overheide 21, Puurs -info- Koen Grolus 0496/53 06 69 -e- 17 u.

***Krekel-Anzegem.** Natuureducatieve dagtocht naar Schorisse -b- 9u30 kerk van Schorisse -l- Erik Cooman 056/68 12 60 -e- 17 u -m- picknick -info- inschrijven door storting van 150 F/gezin en 100 F/per- soon op rekening 462-1105061-35 van afdeling Krekel-Anzegem met vermelding van naam; inschrijvingen zijn beperkt.

***Lier.** Natuureducatieve dagtocht naar Nismes -b- 7u30 station van Lier -l- Fons Ceusters 014/21 79 34 en Jean-Pierre Pihay 03/411 11 45 -e- 17 u -info- vervoer met eigen wagens.

***Mechelen.** Natuureducatieve spinnen- en insectenwandeling in het Vrijbroek Park -b- 14u30 ingang Vrijbroek Park, einde Ridder Des- sainlaan, Mechelen, afspraak aan educatief centrum in park -l- Ste- ven Vansteenkiste 016/65 02 27 -e- 17 u -m- verrekijker, en potloep.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve voormiddagwandeling in de Wateringen -b- 9u30 Fam. Wijnen, Bredase Dijk 59, Bergeyk, ten noorden van blok 6 -l- Albert Van Otten -e- 12 u -m- verrekijker.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve namiddagwandeling in de Vloeiweiden -b- 14 u Wateringhuis, einde Koloniestraat, Lommel-Ko- lonie -l- Albert Mertens 011/64 94 00 -e- 17 u -m- verrekijker.

***Pajottenland.** Natuureducatieve seizoenwandeling in het Liedeker- kebos -b- 9u30 P. Liedekerkebos, Schelfhoutstraat, Liedekerke -l- Erik De Block 053/68 35 88 -e- 12 u -m- laarzen en verrekijker.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

***Turnhout.** Natuureducatieve wandeling op de Dombargheide -b- 14 u parkeerstrook aan Ring, Steenweg op Baarle-Hertog, Turnhout -l- Kris Verheyen -e- 17 u.

***Vlaamse Ardennen.** Natuureducatieve vogelobservatiewandeling aan de moerassen van Harchies -b- 8 u kerk van Leupegem, Dr. De Wolfplein -l- Willy Aelvoet 055/31 67 30 -e- 13 u -m- laarzen, ver- rekijker, ev. telescoop en vogelgidsen.

Westland. Watervogeltelling in de Verdrongen Weide -b- 9u30 Vij- verhuis, Vijverdreef, Zillebeke -l- Rudy Claeys 057/20 24 54 -e- 12 u -m- laarzen, verrekijker en telescoop.

***Zuid-Limburg.** Natuureducatieve wandeling in De Kevie -b- 14 u Natuur Educatief Centrum De Kevie, Oude Blaarstraat 7, Tongeren -l- Nico Mathias -e- 17 u.

4

***Meetjesland.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van de sporthal van Eeklo (PWG) -b- 19 u P. sporthal van Eeklo, Pus- semierstraat -l- William White -e- 22 u.

5

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

6

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

7

Kleine Nete. Bijzondere algemene ledenvergadering -b- 20 u De Hut, Spaans Hof, Herentals -info- Eddy Vercammen 014/22 41 70 -e- 22 u.

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

***Meetjesland.** Natuureducatieve vleermuizen- en muizenwandeling in de Bellebargiebossen -b- 19u30 sporthal van Eeklo of 19u45 jeugdheem, Oostmoer, Waarschoot -l- Christine De Bie en Jean- Pierre Nicaise -e- 22u30.

8

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

***Nationale Werkgroep Botanica.** Natuureducatieve plantenwandeling in de Viroinstreek –b- 9 u kerk van Olloy-sur-Viroin –l- Karel De Waele 09/386 45 60 –e- 17 u –m- laarzen, loep, flora's en picknick met drank.

***Noord-Limburg.** Natuureducatieve plantenwandeling op de Riebosserheide (PWG) –b- 9 u einde van 'In de Putten', straat links ten noorden van kanaal op weg Lommel naar Luycksgestel –l- André Geypen 011/54 61 13 –e- 12 u –m- plantengids.

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling –b- 9 u Kerk Bovekerke –l- Hugo Ruysseveldt 058/52 29 42 (voor 19u) –e- 16 u –m- laarzen, loep en determinatiewerken.

***Rupelstreek.** Natuureducatieve infoavond: Vleermuizen en kleine zoogdierjes in de Walenhoek –b- 19u30 Natuurcentrum De Paardenstal, Boomsestraat 221, Niel –l- Sven Verkem 014/ 47 29 55 –e- 22u30 –m- warme kledij, stevig schoeisel en laarzen bij regenweer.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

***Zwalmvallei.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van Langemunte (PWG) –b- 14 u kerk van Sint-Maria-Lierde –l- Koen Verhoeyen 09/380 42 77 –e- 17 u –m- flora's, determinatietabellen, loep en laarzen.

9

***Antwerpen-Zuid.** Natuureducatieve fauna- en florawandeling in de Hoge Venen –b- 7u30 station Oude God, Lode Dosfellei, Mortsel –l- Hugo Waeterschoot 03/455 22 12 –e- 17 u –m- loep, verrekijker, veld- en vogelgidsen, fototoestel, stevig schoeisel, laarzen bij regenweer en picknick met drank –info- inschrijven voor 26 augustus door storting van 500 F, 450 F of 400 F op rekening 000-0178083-88; gezinnen betalen niet meer dan 1000 F.

***Avelgem.** Natuureducatieve bessenwandeling in De Coupure Deweer –b- 9 u Coupure Deweer –l- Eddy Dejaeghere –e- 12 u.

***Brussel.** Natuureducatieve steltloperwandeling in Waals-Brabant –b- 14 u kerk van Longchamps –l- Eric De Leeuw 02/726 49 46 –e- 17 u –m- gepaste kledij, laarzen, gidsen en verrekijker.

***Gent.** Natuureducatieve paddestoelenwandeling in het Gentbos –b- 14 u P. Provinciaal Domein, Poelstraat, Merelbeke –l- Eric Van Renterghem –e- 17u30 –m- verrekijker, loep en veldgidsen.

***Kleine Nete.** Natuureducatieve rolwagenwandeling door de Teunenberg te Olen –b- 14 u Teunenberg, Boerenkrijglaan, Olen –l- Leo Meylemans 014/21 70 81 –e- 16u30.

Lier. Beheerswerken in het Kartelbladbeemd: zie 15 augustus.

***Scheldebos.** Natuureducatieve wandeling in het Heidebos te Moerbeke-Waas –b- 13u30 Marktplaats van Wetteren of 14 u hoofdingang Heidebos –l- Marc Du Cheyne 09/345 83 33 –e- 17u30 –m- laarzen, verrekijker, plantengids en ev. vergrootglas.

***Scheldevallei.** Natuureducatieve initiatiewandeling rond steltlopers en trekvogels te Escanaffles –b- 17 u kerk van Escanaffles –l- Jurgen De Wolf 055/38 92 60 –e- 20 u –m- laarzen, verrekijker, vogelgidsen en ev. telescoop.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Westland. Educatieve fietstocht met aandacht voor fauna en flora –b- 9 u station van Ieper –l- Patrick Verhalle 057/21 24 50 –e- 18 u –m- verrekijker, fiets en picknick.

***Zemst.** Natuureducatieve wandeling in het Steentjesbos –b- 14 u kerk van Weerde –info- Jeanne Peeters –e- 17 u.

***Zwalmvallei.** 20 jaar Wielewaal Zwalmvallei – Open Monumentendag: Natuureducatieve wandelingen –b- 9 u, om het half uur, laatste vertrek 11 u Boembekemolen –info- Johan Cosijn 055/30 98 10 of Jan François 09/361 03 00.

***Zwalmvallei.** 20 jaar Wielewaal Zwalmvallei – Open Monumentendag: Officiële gedeelte met toespraken, rondgang in de molen, receptie en wandelingen –b- 14 u –info- Johan Cosijn 055/30 98 10 of Jan François 09/361 03 00.

11

***Land van Waas-Zuid.** Natuureducatieve plantenwandeling in het Schauselbroek (PWG) –b- 18u30 zwembad van Temse –info- Christel Strybos 052/46 00 58 of Johan Vercauteren 03/777 89 26.

12

Schelde-Leie. Vergadering van de vogelwerkgroep –b- 20 u vergaderzaaltje achteraan het Stedelijk Centrum, Heurnestraat, tegenover de Maalderijstraat, Heurne –l- Nico Geiregat 0476/98 33 39 –e- 22u30.

13

Plantenwerkgroep West-Vlaanderen. Natuureducatieve plantenwandeling –b- 9 u Kerk Reningelst –l- Hugo Ruysseveldt enkel na telefonische afspraak 058/52 29 42 (voor 19u) –e- 15 u –m- laarzen, loep en determinatiewerken.

14

***NME De Wielewaal.** Natuureducatieve insectendeterminatieavond te Turnhout –b- 19 u Wielewaalhuis, Graatakker 11, Turnhout –l- Nobby Thys 014/47 29 55 –e- 22 u.

15

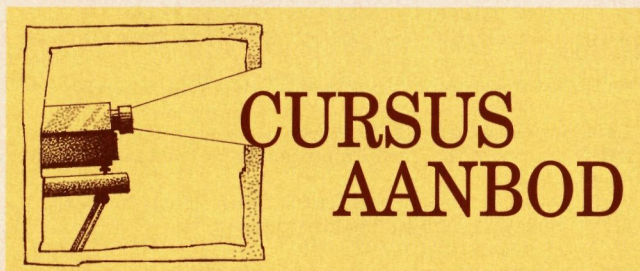
***Kievit.** Natuureducatieve dagtocht naar het Verdrongen Land van Saefinge –b- 7 u kerk van Beerse-Centrum, Kerkplein –l- Henk Castelijns –e- 17 u –m- laarzen, verrekijker, gidsen –info- eigen vervoer.

***Lier.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van Poulseur (PWG) –b- 9 u kerk van Poulseur –l- André Van den Bergh –e- 17 u –m- flora, loep en picknick met drank.

Noord-Limburg. Beheerswerken in De Dommelvallei –b- 9 u kerk van Eksel –l- Albert Mertens 011/64 94 00 –e- 12 u.

***Plantenwerkgroep Vlaams-Brabant.** Natuureducatieve plantenwandeling in de omgeving van Zoutleeuw –b- 9 u kerk van Zoutleeuw –l- Olivier Heylen 014/47 29 50 –e- 17 u –m- flora's en loep.

's Heerenbosch. Vlassenbroek Open 2001: zie 21 juli

Het cursusaanbod wordt georganiseerd door NME De Wielewaal en staat onder begeleiding van cursusleiders van NME De Wielewaal.

PADDESTOELEN

Antwerpen-Zuid

Cursus "Paddestoelen" (voor beginners)

Theorie: op 07/09 van 20 tot 22u30

Lokaal De IJsvogel, Legerstraat 40, Wilrijk

Praktijk: 8 excursies van 08/09 tot 27/10, telkens van 9 tot 12 u

In de omgeving van Antwerpen

Prijs: 700 F/leden en 1400 F/niet-leden (worden automatisch lid)

Inschrijven: bij Catherine Vandercruyssen : 03/288 81 07 en storten op rekening 000-0178083-88 van afdeling Antwerpen-Zuid, J.F. Kennedylaan 22, Aartselaar met vermelding "Paddestoelen beginners of gevorderden" + naam en telefoonnummer

Antwerpen-Zuid

Cursus "Paddestoelen" (voor gevorderden)

Theorie: op 07/09 van 20 tot 22u30

Lokaal De IJsvogel, Legerstraat 40, Wilrijk

Praktijk: 7 of 8 excursies van 08/09 tot 27/10, telkens van 9 tot 12 u

in de omgeving van Antwerpen

Prijs: 700 F/leden en 1400 F/niet-leden (worden automatisch lid)

Inschrijven: bij Catherine Vandercruyssen : 03/288 81 07 en storten op rekening 000-0178083-88 van afdeling Antwerpen-Zuid, J.F. Kennedylaan 22, Aartselaar met vermelding "Paddestoelen beginners of gevorderden" + naam en telefoonnummer

Bezoekerscentrum Landschap De Liereman i.s.m. NME De Wielewaal vzw

Cursus "Paddestoelen"

Theorie: op 18/09 en 25/09, telkens van 9 tot 12 u

Bezoekerscentrum Landschap De Liereman, Broederspleinen,

Schuurhovenberg, Oud-Turnhout

Praktijk: excursies op 02/10 en 09/10, telkens van 9 tot 12 u

Bezoekerscentrum Landschap De Liereman, Broederspleinen,

Schuurhovenberg, Oud-Turnhout

Prijs: 400 F/leden Wielewaal en leden samenwerkende partners van

Bezoekerscentrum Landschap De Liereman en 700 F/niet-leden

Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail

nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME,

Graatakker 11, Turnhout met vermelding "cursus paddestoelen Liereman" + telefoonnummer.

Lesgever: Hans Vermeulen : 014/47 29 55

Klein-Brabant

Cursus "Paddestoelen"

Theorie: op 20/09 en 26/09, telkens van 20 tot 23 u

Hof van Coolhem, Coolhemstraat 64, Kalfort (Puurs)

Praktijk: excursies op 29/09, 07/10, 13/10 en 21/10, telkens van 9 tot 12 u

Vindt plaats in Klein-Brabant

Prijs: 600 F/leden en 1000 F niet-leden

Inschrijven: bij Paul Ceunen : 03/889 88 19 en storten op rekening 000-0674062-09, afdeling Klein-Brabant, Prieelland 6, Puurs

Natuurvereniging Mark en Leij i.s.m. NME DE Wielewaal vzw

Cursus "Paddestoelen"

Theorie: op 27/09 en 11/10, telkens van 19u30 tot 22u30
Cultureel Centrum, Pastoor de Katerstraat 5, Baarle-Hertog, voormalig klooster vlakbij Bels Lijntje
Praktijk: excursies op 06/10 en 20/10, telkens van 14 tot 17 u
Prijs: 12 Euro (484 F)/leden Natuurvereniging Mark en Leij en Wielewaal en 20 Euro (807 F)/niet-leden
Inschrijven: bij Frans Vermeer, Postbus 24, 4860 AA Chaam, Nederland, 0031 13 5079609, e-mail markenleij@ghil.demon.nl; betalen ter plaatse

Vlaamse Ardennen

Cursus "Paddestoelen"

Theorie: op 06/09 en 13/09, telkens van 19u30 tot 22u30
Stedelijk Centrum, Heurnestraat 235, nabij kerk, Heurne (Oudenaarde)
Praktijk: excursies op 22/09, 06/10, 20/10 en 27/10, telkens van 14 tot 17 u
- 22/09 : kerk van Everbeek-Boven om 13u45
- 06/10 : Hotondmolen, hoek Zandstraat en Hotondstraat, Kluisbergen om 13u45
- 20/10 : Paterskerkje, Steenweg op Ellezelles, Ronse om 13u45
- 27/10 : kerk van Everbeek-Boven om 13u45
Prijs: 500 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: bij Jacques Vanheeuverswijn : 09/324 09 42 en storten op rekening 891-2540218-89 van afdeling Vlaamse Ardennen, Ceuterickstraat 18, Asper
Meebrengen: laarzen

Land van Waas-Zuid

Cursus "Paddestoelen"

Theorie: op 14/09 en 21/09, telkens van 20 tot 23 u
Praktijk: excursies op 22/09 en 29/09, telkens van 14 tot 17 u
Prijs: nog te bepalen
Inschrijven: bij Tine Crève : 03/772 65 47 en storten op rekening 001-2187669-07 van afdeling Land van Waas-Zuid, Belseledorp 16 bus 4, Belsele
Lesgever: Hans Vermeulen : 014/47 29 55

Meetjesland

Cursus "Paddestoelen"

Theorie en praktijk: op 18/09 en 23/10, telkens van 20 tot 23 u
UNIZO-lokaal, Lijnendraaiersstraat 10, Eeklo
Prijs: gratis
Inschrijven: is niet nodig

PLANTEN

Schelde-Leie en Vlaamse Ardennen

Cursus "Schermbloemigen"
Praktijk: excursies op 07/07 en 15/09, telkens van 14 tot 17 u
- 07/07 : kerk van Kerkem, Kerkemstraat
- 15/09 : kerk van Leupegem, Dr. De Wolfplein
Prijs: gratis
Inschrijven: is niet nodig
Meebrengen: laarzen, loep en flora's

Ronse en Schelde-Leie

Cursus "Composieten"

Praktijk: excursies op 29/09 en 13/10, telkens van 14 tot 17 u
- 29/09 : hoofdingang kerkhof van Ronse, Ommegangstraat
- 13/10 : kerk van Klijpe, Zonnestraat
Prijs: gratis
Inschrijven: is niet nodig
Meebrengen: laarzen, loep en flora's

ZOOGDIEREN

Dubbelloof-Westerlo

Cursus "Sporzoeken"
Theorie: op 28/09 en 05/10, telkens van 20 tot 23 u
Vesperzaal, abdij van Tongerlo, Tongerlo (Westerlo)
Praktijk: excursies op 21/10 en 28/10, telkens van 9 tot 12
Telkens afspraak aan de kerk van Westerlo
Prijs: 300 F/leden en 400 F/niet-leden
Inschrijven: bij Marc Niclot : 014/54 05 74

Netevallei

Cursus "Zoogdieren"

Theorie: op 29/09 en 06/10, telkens van 20 tot 22u30

Wielewaallokaal, Leopoldlei 81, Hallaar

Praktijk: excursie op 14/10 van 7 tot 12 u

Prijs: 300 F/leden en 400 F/niet-leden

Inschrijven: bij Wilfried Wouters : 015/24 25 73

ONGEWERVELDEN

Provincie Antwerpen

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie: op 10/07 en 17/07, telkens van 14 tot 17 u
Wielewaalhuis, Graatakker 11, Turnhout
Praktijk: excursies op 24/07 van 14 tot 17 u en 31/07 van 9 tot 12 u
Prijs: 400 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "cursus sprinkhanen Antwerpen"

Lier

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie: op 24/08 en 31/08, telkens van 19u30 tot 22u30
Zaaltje boven taverne Het Schaeckbert, Zimmerplein 12, Lier
Praktijk: excursies op 02/09 en 09/09, telkens van 14 tot 17 u
beide wandelingen starten aan café 't Badhuis, Emblemsesteenweg 73, Kessel
Prijs: 400 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: te storten op rekening 000-0606834-02 van Yves Peeters, afdeling Lier, Antwerpsestraat 120, Lier voor 15 augustus

Provincie West-Vlaanderen

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie: op 12/07 en 19/07, telkens van 14 tot 17 u
Provinciaal Domein Bulskampveld, Beernem
Praktijk: excursies op 26/07 van 14 tot 17 u en 02/08 van 9 tot 12 u
Prijs: 400 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "cursus sprinkhanen West-Vlaanderen"

Provincie Oost-Vlaanderen

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie: op 12/07 en 19/07, telkens van 9 tot 12 u
Biologisch Centrum De Elzenhoeve, A. Catriestraat 183, Drongen (Gent)
Praktijk: excursies op 26/07 van 9 tot 12 u en 02/08 van 14 tot 17 u
Prijs: 400 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "cursus sprinkhanen Oost-Vlaanderen"

Provincie Limburg

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie: op 10/07 en 17/07, telkens van 9 tot 12 u
Gemeentenzaal De Geer, Groenstraat z/n, Eksel
Praktijk: excursies op 24/07 van 9 tot 12 u en 31/07 van 14 tot 17 u
Prijs: 400 F/leden en 700 F/niet-leden
Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "cursus sprinkhanen Limburg"

CVN i.s.m. NME De Wielewaal vzw en BRAKONA

Cursus "Sprinkhanen"

Theorie en praktijk: op 10/08, 11/08 en 12/08, telkens een hele dag
NME-Centrum, Provinciaal Domein "Halve Maan", via Leopoldsvest, Diest
Prijs: 800 F/leden JNM, 1600 F/leden Wielewaal en Natuureservaten en 2000 F/niet-leden
Inschrijven: door storting op rekening 404-3076041-29 van CVN Antwerpen, met vermelding van naam + "Sprinkhanencursus Diest"; meer info en programma te verkrijgen op het CVN-secretariaat : Erik Spiessens : 016/35 30 96

LIKONA i.s.m. NME De Wielewaal vzw

Cursus "Libellen"

Theorie: op 07/07 en 14/07, telkens van 14 tot 17 u
Groene Huis, Domein Bokrijk, Genk
Praktijk: excursies op 21/07 en 28/07, telkens van 14 tot 17 u
- 21/07 : Groene Huis, Domein Bokrijk, Genk
- 28/07 : parking camping Heidestrand, Zwanenstraat, Zonhoven

Prijs: 500 F/leden Wielewaal en JNM en 800 F/niet-leden
 Inschrijven: bij Tineke Thijs, tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be en storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "libellen Bokrijk"

Westland

Cursus "Insecten"

Theorie: op 10/07 en 12/07, telkens van 20 tot 22 u

Auditorium van de Sterrenwacht bij hoeve Hagereke, Provinciaal Domein De Palingbeek, Zillebeke

Praktijk: excursie op 14/07 van 9 tot 12 u en van 22 u tot 24 u

- 14/07 : hoeve Hagereke, Provinciaal Domein De Palingbeek, Zillebeke (9 tot 12 u)

- 14/07 : caf  teria, grote parking van Domein De Palingbeek, Zillebeke (22 u tot 24 u)

Prijs: 500 F

Inschrijven: bij Rudy Claeys : 057/20 24 54 en vervolgens storten op rekening 467-3863771-57 van afdeling Westland met vermelding "cursus insecten"

Stichting Limburgs Landschap en NME De Wielewaal vzw i.s.m. LIKONA

Cursus "Mieren"

Theorie: op 11/08, gedurende de hele dag

Domherenhuis, Dekenstraat 39, Heusden-Zolder

Praktijk: excursie op 01/09, gedurende de hele dag

Groene Huis, Domein Bokrijk, Genk

Prijs voor 11/08: 400 F te storten op rekening 456-4022001-20 met vermelding "Vorming mieren"

Prijs voor 01/09: 200 F/leden Wielewaal, JNM en Stichting Limburgs Landschap en 300 F/niet-leden te storten op rekening 068-2218241-72, NME, Graatakker 11, Turnhout met vermelding "Cursus mieren praktijk"

Meer info bij Stichting Limburgs Landschap, Dekenstraat 39, Heusden-Zolder, Nadine Moens, 011/53 02 51

VOGELS

Kleine Nete

Cursus "Roofvogels"

Theorie: op 17/09 en 24/09, telkens van 19u30 tot 22u30

De Pastorie, Lichtaartseweg 128, Sint-Jozef (Olen)

Praktijk: excursies op 30/09, 05/10 en 25/11

- 30/09 : Taverne Sas, Postel om 13 u

- 05/10 : zaal Nieuwland, Nederrij 100, Herentals om 20 u

- 25/11 : nog te bepalen (hele dag)

Prijs: 500 F/leden en 800 F/niet-leden

Inschrijven: bij Eddy Vercammen : 014/22 41 70 of Swa Pauwels : 014/21 64 69

Natuurreservaten Meeuwen-Gruitrode i.s.m. NME De Wielewaal vzw

Cursus "Roofvogels"

Theorie: op 06/09 en 13/09, telkens van 20 tot 23 u

Buurthuis Ellikom, Weg naar Ellikom 243, Meeuwen

Praktijk: excursies op 16/09 en 04/11

- 16/09 : Buurthuis Ellikom, Weg naar Ellikom 243, Meeuwen van 14 tot 17 u

- 04/11 : nog te bepalen (hele dag)

Prijs: 500 F/leden en 700 F/niet-leden

Inschrijven: bij Michel Broeckmans : 011/79 39 64

Brugge

Cursus "Zeevogels"

Theorie: op 07/09 en 14/09, telkens van 19 tot 22 u

CM-lokaal, Astridlaan 2, aan Gemeenteplein, Sint-Michiels

Praktijk: excursie op 23/09 van 9 u tot 12 u

Station Brugge, aan de kant van Sint-Michiels om 8u30

Prijs: 300 F

Inschrijven: door storting op rekening 380-0806321-31 van afdeling Brugge, p/a Bessendreef 7, Loppem met vermelding "Cursus Zeevogels"

AQUA-TEKENEN IN DE NATUUR

Land van Waas-Noord

Cursus "Aqua-tekenen in de natuur"

Praktijk: op 06/07, 07/07 en 08/07, telkens van 16 tot 21 u

Natuurhuis Panneweel, Krekeldijk 2, Meerdonk (Sint-Gillis-Waas)

Prijs: 1800 F

Inschrijven: bij Marcel Van Puymbroeck : 03/770 62 38 (na 18 u) en storten op rekening 000-0105608-72 van afdeling Land van Waas-Noord, De Klinge

NATUURBEHEER

Zwalmvallei

Cursus "Natuurbeheer"

Theorie: op 10/08, 17/08, 24/08 en 31/08, telkens van 19u30 tot 22 u

Grote zaal van café Meileken, Stationsplein 9, Zottegem

Praktijk: excursies op 25/08 en 01/09, telkens van 14 tot 17 u

Prijs: 400 F/leden en 600 F/niet-leden

Inschrijven: bij Johan Cosijn : 055/30 98 10 en storten op rekening 001-3426660-17 van afdeling Zwalmvallei, p/a Kapellestraat 36/2, Zottegem met vermelding "cursus natuurbeheer"

KOFFERS

Provincie Antwerpen

Cursus "Waterkoffer"

Theorie en praktijk: op 15/09 van 9u30 tot 12u30 en van 13u30 tot 16u30

In de omgeving van Turnhout

Prijs: gratis/conservators en hulp-conservators en 400 F/niet-conservators

Inschrijven: bij Tineke Thijs : tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be

Provincie Antwerpen

Cursus "Waterkoffer"

Theorie en praktijk: op 22/09 van 9u30 tot 12u30 en van 13u30 tot 16u30

In de omgeving van Lier

Prijs: gratis/conservators en hulp-conservators en 400 F/niet-conservators

Inschrijven: bij Tineke Thijs : tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be

Provincie Oost-Vlaanderen

Cursus "Waterkoffer"

Theorie en praktijk: op 29/09 van 9u30 tot 12u30 en van 13u30 tot 16u30

In de omgeving van Oudenaarde

Prijs: gratis/conservators en hulp-conservators en 400 F/niet-conservators

Inschrijven: bij Tineke Thijs : tel 014/47 29 55, fax 014/47 29 51, e-mail nme@wielewaal.be

INSECTENDETERMINATIE-AVONDEN

De Wielewaal NME organiseert enkele determinatie-avonden voor wie insecten en andere ongewervelden van naderbij wil bestuderen !

In het Wielewaalhuis in Turnhout zijn stereomicroscopen en diverse insectenboeken aanwezig.

Daarnaast nodigen we op deze determinatie-avonden verscheidene specialisten (o.a. voor spinnen, vliegen, kevers, vliesvleugeligen,...) uit.

Voor bepaalde groepen zoals kevers, wantsen, spinnen,... is ook vergelijkingsmateriaal ter beschikking.

Tijdens de avonden mag je zelf diertjes meebrengen of meewerken aan de determinatie van dieren waarnaar op dat moment onderzoek lopende is (poelenproject, bodemvalonderzoek,...).

Ervaring is niet nodig. Enig doorzettingsvermogen is mooi meegenomen. Alle begin is immers moeilijk. We zullen je echter zo goed mogelijk begeleiden.

Ook gevorderden zijn uiteraard van harte welkom op de determinatie-avonden!

Wielewaal-huis, Graatakker 11, Turnhout

telkens van 19 tot 22 uur:

* Za 4 augustus

* Vr 14 september

* Za 20 oktober

Meer info:

Nobby Thys (014/47 29 55 of Nobby.Thys@wielewaal.be)

VERENIGINGSBERICHTEN

ONTDEK SPELENDERWIJS DE NATUUR LANGS DE SCHELDE: 8STE GROTE ZOMERZOEKTOCHT VAN 1 JUNI TOT 30 SEPTEMBER 2001 IN DE VLASSENBOEKSE POLDER

Wie het piepkleine gehuchtje Vlassenbroek kent, kent dit ofwel als kunstenaarsdorpje of is er ooit op culinaire zoektocht geweest naar... Muskusratten.

Tussen Dendermonde en Baasrode vinden we een 300 ha grote Scheldepolder met amper enkele huizen. De pracht en de rust van dit gebied hebben menig kunstschilder aangezet om zich hier te vestigen. De Schelde die hier op haar mooist is maakt er grillige kronkels. Haar idyllische meander draagt hier dan ook de naam "Kramp", wat veelzeggend is. Binnenschippers moeten hier heel wat stuurmanschap aan de dag leggen om hun vaartuig, tegen eb of vloed in, door de scherpe bochten te manoeuvreren. Het centrummetje met z'n kleine St. Gertrudiskerkje past wonderwel in dit landschap.

Muskusratten zijn heuse waterdieren. In een polder (laag gelegen gebied) voelen deze planteneters zich dan ook goed thuis. Met de dijken van de Schelde vlakbij is het nodig dat de populaties zoveel mogelijk in toom gehouden worden. In Vlassenbroek worden ze als lekkernij geserveerd als "waterkonijn".

Wie in de buurt woont heeft dit gebied leren waarderen als heerlijk wandel- of fietseldorado. Geef toe, waar vind je in de driehoek Brussel-Antwerpen-Gent nog zo'n rustige oppervlakte?

Waar het stil en rustig is, waar grootschalige landbouw geen voet aan wal gekregen heeft, waar ruilverkaveling niet alle typisch Vlaamse landschapselementen verdreven heeft, daar voelt de natuur zich goed. Wielewaalafdeling 'sHeerenbosch heeft dit goed begrepen en concentreert zich meer dan 100 % op dit gebied. Het aankoop- en beheersbeleid (meer dan 30 ha in beheer) zijn er op gericht om een zo variabel mogelijk landschap te bekomen. Bosstroken met inheemse bomen en struiken wisselen elkaar af met verschaald hooiland. Op de drassigste plaatsen vind je moeras- en rietvegetatie. Voeg daarbij de Schelde, de grootste zoetwateroppervlakte in Vlaanderen welke jaar na jaar een betere waterkwaliteit krijgt, en je hebt een hele waardevolle brok natuur.

Wielewaal 'sHeerenbosch nodigt iedereen uit om, individueel of in groep, deze regio te komen verkennen via haar grote zomerzoektocht. Aan de hand van een wegbeschrijving wordt je langs de mooiste plaatsjes van Polder, Broek en Schelde geloodst. Een vijftiental vrij eenvoudige vragen (zonder strikvragen) dienen opgelost te worden. Voor de fanatieke zoektochter is er een vragenreeks toegevoegd die je mag, maar niet moet oplossen.

De beste deelnemer zal zich eigenaar van een dames- of herenfiets mogen noemen. Er wordt een zo rijk mogelijk gevulde prijzentafel voorzien. Onder de deelnemers die buiten deze prijzen vallen, worden 2 fietsen en een tiental boekenpakketten verloot.

Inschrijven kan alle dagen van juni, juli, augustus en september in de Vlassenboekse horecazaken. Vanaf 11u30 is er dagelijks minstens één zo'n zaak open. De deelnamebrochure betaalt je 150 F.

Het traject is ongeveer 5 km lang en kan zowel te voet als met de fiets afgelegd worden. De aard van de vragen is zeker niet zó dat je bioloog of ingenieur moet zijn om deze tot een goed einde te brengen. Vorig jaar telde onze zoektocht 670 inschrijvingen. Hiervan waren er 136 foutloos, 130 telde één foutje, 65 met 2 foutjes enz... Niemand was gebuisd.

Info bij Paul Van Geet, Neerveldstraat 149, 1745 Opwijk, tel./fax 052/35 73 50

VLASSENBOEK OPEN 2001: OPENLUCHTTENTOONSTELLING VOOR BEELDDE KUNST

Van zaterdag 30 juni tot zondag 16 september 2001

Net als in 1997 en 1999 organiseert De Wielewaal v.z.w. afdeling 'sHeerenbosch opnieuw een openluchttentoonstelling voor hedendaagse beeldhouwkunst te Vlassenbroek, onder de benaming Vlassenbroek Open, waarbij werken van verschillende kunstenaars langs de Scheldedijk, in en rond het centrum van Vlassenbroek en in Galerij Salix te bekijken zijn. De beeldenroute loopt van zaterdag 30 juni tot en met zondag 16 september 2001 en is gratis toegankelijk voor het publiek.

Deze zomer kan men kennismaken met een 40-tal kunst-

werken, zowel figuratief als abstract, verspreid over een wandelparcours van 2 km. Een bezoek aan de tentoonstelling kan gecombineerd worden met een natuurwandeling in de Vlassenbroekse polder (een natuurgebied van 300 ha), met een fietstocht in de regio of met een bezoek aan het pittoreske kunstenaarsdorpje met zijn ateliers en terrasjes, of een bezoek aan de stad Dendermonde.

Vlassenbroek: een plek waar kunst en natuur elkaar ontmoeten

Het schilderachtige landschapsbeeld dat Vlassenbroek kenmerkt heeft steeds een inspirerende invloed gehad op talrijke kunstenaars die vanuit de omgeving Dendermonde hier zijn komen wonen en werken. De Scheldedijk, de Vlassenbroekse polder en het mooie, beschermde Sint-Gertrudiskerkje in gotische stijl werden door heel wat schilders vastgelegd op doek. De vele kunstenaarsateliers, verlaten of nog in dienst en een aantal kunstgalerijen getuigen van de dynamiek van dit kunstenaarsdorpje tot vandaag. Buiten de dorpskern ligt het prachtige natuurgebied de Vlassenbroekse polder met schorren, weilanden en enkele poelen. Door het herstel van de oorspronkelijke vegetatie en het aanplanten van streekeigen groen probeert De Wielewaal v.z.w. de natuurwaarden in dit Scheldegebied te behouden en te ontwikkelen.

In combinatie met dit 300 ha grote natuurgebied is Vlassenbroek een plek waar kunst en natuur elkaar ontmoeten. De organisatie van tentoonstellingen in Galerij Salix en de tweejaarlijkse openluchttentoonstelling voor beeldende kunst is ten voordele van de aankoop en bescherming van waardevolle natuurgebieden in de streek. Kunst voor Natuur: met de aankoop van een kunstwerk help je de natuur een handje.

Galerij Salix met beeldentuin

Natuurvereniging De Wielewaal 'sHeerenbosch v.z.w. startte in april 1994 met de organisatie van tentoonstellingen in Galerij Salix te Vlassenbroek. Wandelaars, fietsers en liefhebbers van kunst en natuur krijgen zo de kans om kennis te maken met het werk van verschillende beeldende kunstenaars van binnen en buiten de regio.

Kunst en Natuur ontmoeten elkaar in Galerij Salix met beeldentuin. Elke maand stelt een kunstenaar zijn werk tentoon, waarbij verschillende kunst disciplines aan bod komen. De verhuring van de galerij en een deel van de opbrengst van de verkoop van kunstwerken gaat integraal naar De Wiele-

waal v.z.w. en wordt ingezet voor de aankoop van natuurgebied. De Wielewaal wil op die manier het kunstgebeuren en het behoud van waardevol natuurgebied in deze streek opnieuw stimuleren.

Vlassenbroek Open 2001

Met de vierde editie van Vlassenbroek Open wil De Wielewaal de bezoekers en bewoners van Vlassenbroek opnieuw laten genieten van een ruim aanbod aan beeldhouwwerken in verschillende vormen, materialen en stijlen. Deelnemers van deze editie zijn: Pol De Visscher, Pol De Bont, Lucie Gosseye, Midji Laghvasuren, Peter Meyers, Rik Poot, Koen Rossaert, Willy Segers, Peter Spittaels, Jurgen Van Crombruggen, Hugo Van Der Wilt, David Vanorbeek, Staf Vinck en Marijke Walgraeve. In Galerij Six stellen Mike Van Der Stappen en Martin Claessens tentoon. Samen met een 40-tal kunstwerken te kijk (en te koop) langsheen de Schelde, in het centrum van het dorpje en in Galerij Salix met tuin.

Meer informatie, een folder met bewegwijzerde wandelpaden en een info-wandelbrochure met het beeldenparcours is te bekomen in Galerij Salix, in de Vlassenbroekse tavernes en in het V.V.V.-kantoor te Dendermonde (Stadhuis, Grote Markt, 052/21 39 56).

Vlassenbroek Open: van zaterdag 30 juni tot en met zondag 16 september 2001, is elke dag gratis toegankelijk. Galerij Salix met beeldentuin is open op zaterdag, zon- en feestdagen, telkens van 14 tot 18 uur.

Elke eerste zondag van de maanden juli, augustus en september organiseert De Wielewaal een begeleide wandeling langsheen de kunstwerken: vertrek telkens om 10 uur aan Galerij Salix, vlakbij het kerkje van Vlassenbroek. Deelname is gratis.

Natuurgebied de Vlassenbroekse polder

Over haar loop van 160 km vormt de Schelde heel wat meanders, één ervan omvat de Vlassenbroekse polder, een 300 ha groot natuurgebied in de regio Baasrode-Dendermonde, deels onder beheer van De Wielewaal v.z.w., afdeling 'sHeerenbosch. Door zijn verscheidenheid aan structuren, van plassen en moerassen tot weilanden en hooilanden, is de plantengroei en de vogelpopulatie in dit gebied erg gevarieerd. Verschillende wandelpaden (3 tot 9 km) en een natuurleerpad leiden de bezoeker doorheen dit landschap. De Vlassenbroekse polder is dan ook een trekpleister voor wandelaars en natuurliefhebbers. Tijdens de zomermaanden juli, augustus en september kunnen zij een bezoek aan dit natuurgebied perfect combineren met een wandeling langsheen de beeldenroute tijdens de openluchttentoonstelling Vlassenbroek Open. Op die manier komen Kunst en Natuur, kunst- en natuurliefhebber hier samen.

Meer informatie Vlassenbroek Open:

052/22 46 66, 052/33 61 19 of 052/41 18 85

Meer informatie De Wielewaal 'sHeerenbosch v.z.w.:

052/33 44 56 of 052/33 61 19

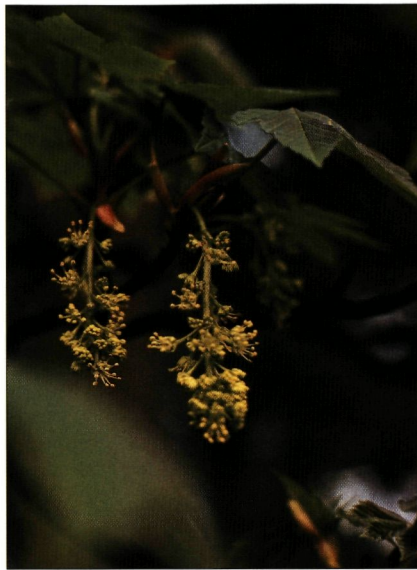
BOMEN EN STRUIKEN

Wellicht stond je er nog nooit bij stil, maar bomen en struiken bepalen in belangrijke mate het landschap. Denk maar aan het typische Vlaamse landschap met knotwilgen. Niettegenstaande hun opvallende verschijning zijn bomen en struiken bij plantenliefhebbers vaak minder gekend en geliefd dan

kruidige planten. De reden hiervoor moet je ongetwijfeld zoeken bij de afwezigheid van opvallende bloemen bij het gros van onze inheemse bomen en struiken. Bovendien zitten die bloemen meestal hoog in de kruin. Bijgevolg maken de meeste determinatiesleutels voor bomen en struiken geen gebruik van de structuur van de bloem, maar wel van de kenmerken van blad en twijg. Lees je er de gebruikelijke flora's op na dan merk je dat bij de beschrijving van blad en twijg nogal wat subjectieve begrippen om het hoekje komen kijken. Zo bijvoorbeeld het begrip 'leerachtig'. Probeer maar eens een exacte definitie van dit begrip te formuleren! Bovendien vind je in geen enkele flora volledige beschrijvingen van blad en twijg.

Twee leerkrachten op rust die lid zijn van onze vereniging staken enkele jaren terug de koppen bijeen om een jeugd-droom te realiseren. André Vermeulen en Raf Messely uit Torhout werkten meer dan 3 jaar lang aan een computerprogramma om bomen en struiken te determineren aan de hand van blad en twijg op basis van exacte en vergelijkende kenmerken.

Om volledige beschrijvingen van blad en twijg bij bomen en struiken te kunnen opstellen, definieerden zij ruim 4000 ken-

merken. Een titanenwerk! Het resultaat is een baanbrekende methode om bomen en struiken te determineren. Maar ook hier zit een spreekwoordelijk addertje onder het gras. Immers kunnen André en Raf op hun eentje nooit alle inheemse en in cultuur gebrachte bomen en struiken in Vlaanderen volgens deze nieuwe methode beschrijven. Dit zou immers tientallen jaren in beslag nemen. Meteen de reden waarom zij bij De Wielewaal aanklopten met de vraag om medewerking.

Op de laatste studiedag stelden zij hun programma reeds aan het Wielewaal-publiek voor en niet zonder succes. Er bleken immers verschillende mensen sterk geïnteresseerd. Meteen de reden waarom wij hierbij een warme oproep doen tot

medewerking!

Zin om mee te werken aan het project Bomen en Struiken? Neem dan via de telefoon of e-mail contact op met het secretariaat te Turnhout met de verwijzing naar:

Project Bomen en Struiken.

e-mail : info@wielewaal.be

telefoon : 014 / 47 29 50, vragen naar Hans of Olivier

van aalscholver tot ZEIS

GRONDWATERMONITORING IN NATUUR ZATERDAG 22 SEPTEMBER 2001

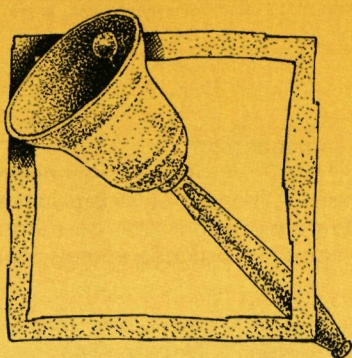
De Wielewaal en Natuurreservaten organiseren in samenwerking met het Instituut voor Natuurbehoud een infodag over het opvolgen van (grond)waterstanden in natuurgebieden. Sinds het recente uitvoeringsbesluit over de monitoring in de erkende natuurreservaten staat dit volop in de belangstelling. De evolutie van de waterstanden in een groot aantal gebieden is voor de overheid een belangrijke indicator van de verdrogingsproblemen in de natuur. Naast dit algemene belang is het ook voor de lokale beheerder van belang zijn reservaat hydrologisch te doorgronden. De uitbouw van een waarnemingsnet en het regelmatig opvolgen van waterstanden kunnen daarbij helpen. Een goede peilreeks is een levensverzeke-

ring voor het gebied: nieuwe verdrogingsproblemen kunnen daarmee zwart op wit aangetoond worden. Deze dag geeft een inleiding in het hoe en waarom van peilmetingen.

Na een eerdere cursus in de provincie Antwerpen willen we deze cursus vooral warm aanbevelen aan de conservators uit het westelijk deel van Vlaanderen.

PROGRAMMA

10u00-10u30:	ontvangst met koffie
10u30-11u15:	inleiding waterhuishouding en natuurbeheer
D. Boeye
11u15-11u45:	de opbouw van een meetnet, dataverwerking en -interpretatie
P. De Becker
11u45-12u15:	peilbuizen plaatsen en peilen meten
W. Huybrechts
12u15-13u30:	lunch (meegebracht lunchpakket, koffie en thee aanwezig)
14u00-16u00:	velddemonstratie plaatsen peilbuis
Plaats:	Natuur- en Milieueducatief centrum "De Helix", Hoogvorst 2, 9506 Grimminge
Informatie:	014/47 29 55

GOED OM TE WETEN

BOTANISCHE BIODIVERSITEIT EN DE BELGISCHE EXPERTISE BBB 2001 - SYMPOSIUM 19-20 OKTOBER 2001

Botany in Belgium and Belgium's botanical diversity

De Nationale Plantentuin van België en het project BIODIV (Biodiversity Resources in Belgium) organiseren een tweedaags symposium rond de thema's:

- Belgische expertise in de botanie en
 - de botanische diversiteit van België.
- Het symposium omvat het vakgebied plantkunde in de historische betekenis, met inbegrip van Prokaryota, "Algae" en "Fungi". De focus ligt op fundamenteel onderzoek van de wilde botanische diversiteit.

Wetenschappelijk comité

Het wetenschappelijk comité bestaat uit:
NPB/JBN, Meise: Jan Rammeloo, Guido Rappé (organisatoren)
KULeuven: Erik Smets (vervanger: Pieter Caris), Martin Hermy
RUG, Gent: Wim Vyverman
VUB, Brussel: Ludwig Triest
UA, Antwerpen: Louis Beyens (campus RUCA)
KMMA/MRAC, Tervuren: Hans Beeckman
FSAGX, Gembloux: Grégory Mahy (vervanger: Olivier Guillote)
UCL, Louvain la Neuve: Anne-Laure Jacquemart (vervanger: Olivier Raspé)
FUL, Arlon: Daniel Thoen
ULg, Liège: J. Lambinon
ULB, Bruxelles/UHM, Mons: Pierre Meerts
IN, Anderlecht: Maurice Hoffmann
CRNFB, Gembloux: Jean-Louis Gathoye
BCCM, DWTC/SSTC, Brussel: François Guissart

Het secretariaat berust bij BIODIV (JBN/NPB), contactpersoon Guido Rappé (guido.rappe@br.fgov.be).

PLAATS EN PROGRAMMA

Het symposium gaat door in het kasteel van het domein van Bouchout, Nationale Plantentuin van België, gelegen naast de A12, te Meise.

Vrijdag, 19 oktober 2001

- Thema: Professioneel botanisch onderzoek in België.
- Doelgroep: voornamelijk professionelen, doctorandi en laatstejaarsstudenten.

- Voertaal voor de voordrachten: Engels, Frans of Nederlands.

Aan de hand van voordrachten en posters wordt die dag een overzicht geboden van het onderzoek, aan universiteiten en andere onderzoeksinstituten, op het vlak van de botanische biodiversiteit (zoveel mogelijk het thema van de tweede dag vermijdt). Er wordt gestreefd naar een voorstelling van elke onderzoeksgroep in België.

Vrijdag 20 oktober 2001

- Thema: De botanische biodiversiteit van België
- Doelgroep: een breed publiek (professionelen, particulieren, verenigingen,...)
- Voertaal van de voordrachten: Frans of Nederlands

Die dag kunnen zowel professionelen als particulieren of leden van Belgische, Vlaamse en Waalse verenigingen en werkgroepen hun lokaal, regionaal en/of nationaal biodiversiteitsonderzoek voorstellen. Ook worden de resultaten van de enquête van de Nationale Monografie, partim plantkunde (coördinatie Nationale Plantentuin) toegelicht. De publicatie van de Nationale Monografie is een verplichting voor elk land dat de *Convention on Biological Diversity* heeft geratificeerd.

Wij vragen u om precieze voorstellen (aantal onbeperkt) voor voordrachten en posters te doen die passen binnen de beide thema's. Dit kan door een overzicht of een illustratief voorbeeld van de wetenschappelijke werkzaamheden van uw onderzoeksgroep/vereniging te presenteren. Vooral verenigingen en werkgroepen worden uitgenodigd zich voor te stellen.

De voorstellen moeten ingediend worden als abstract (bij voorkeur vóór 30 juni), conform de richtlijnen, met de melding of het een voorstel voor een voordracht of poster betreft. De organisatoren houden zich, om praktische redenen, het recht voor zelf over de aard van presentatie te beslissen.

De posterstand blijft gedurende de twee dagen staan. Er wordt gevraagd alle posters (ook die betreffende het thema van zaterdag) zo mogelijk de vrijdagochtend op te hangen en pas op

het einde van het symposium weg te nemen, zodat alle deelnemers de gelegenheid krijgen om van zoveel mogelijk informatie kennis te nemen.

RICHTLIJNEN VOOR ABSTRACTS, VOORDRACHTEN EN POSTERS

Een brochure met het programma en de abstracts wordt aan de deelnemers bezorgd bij de registratie.

Abstracts zijn in het Engels, Frans of Nederlands opgesteld, zijn niet langer dan 400 woorden en bevatten:

- de titel (niet langer dan 75 karakters);
- naam en adres van de auteurs (in het geval van een voordracht de naam van de spreker onderlijnen);
- een overzicht van de vraagstelling(en), de gebruikte methoden, resultaten en besluiten.

Voordrachten worden strikt beperkt tot 15 minuten, gevolgd door 5 minuten voor vraagstelling.

Diaprojectors voor 24 x 36 dia's positieven zijn voorhanden. Voor een goede leesbaarheid verdient het aanbeveling dat de oorspronkelijke tekst of tabel niet groter is dan 120 x 180 mm. Een overhead en LCD projector zijn ook beschikbaar.

Posters voldoen aan volgende criteria:

- ze zijn maximaal 80 cm breed en 150 cm hoog;
- titel, auteursnamen en hun werkadres of vereniging bevinden zich bovenaan;
- ze bieden een overzicht van de vraagstelling(en), de gebruikte methoden, resultaten en besluiten;
- foto's, figuren en tabellen hebben een nummering, legende en benoemde assen;
- ze zijn leesbaar van een meter afstand en begrijpelijk zonder de aanwezigheid van de auteur(s).

PROCEEDINGS

De proceedings van het symposium (lezingen en posters) zullen gepubliceerd worden door de Nationale Plantentuin van België.

REGISTRATIE

Geïnteresseerden nemen zo vlug als mogelijk contact op met de organisatoren, p/a Guido Rappé, tel. 02/260 09 66, fax 02/270 09 45, e-mail: guido.rappe@br.fgov.be

KASTEELFEESTEN WESTERLO

Dé ideale uitstap voor de hele familie!

Zaterdag 7 en zondag 8 juli 2001 van 10 tot 19 uur

Byzantijnse bloemenweelde in kasteel de Merode

Een keer per jaar stelt Prins de Merode het Kasteel van Westerlo een weekend lang open voor het publiek. Op zaterdag 7 en zondag 8 juli is het weer zover. Bezoekers worden rondgeleid door de sublieme antieke interieurs en maken kennis met tal van waardevolle kunstschaten, in zalen versierd met een Byzantijnse bloemenpracht.

Verder zijn er tal van buitenactiviteiten. Er is de Groen- en Lifestylebeurs. Ook

Wielewaalafdeling Dubbelloof staat er met een stand.

Wie graag een stapje in de natuur zet, komt volop aan zijn trekken. Het hele weekend kan men deelnemen aan geleide wandelingen door het parkgebied. Valkeniers geven shows met hun getrainde valken, retrievers en zweethonden demonstreren hun kunnen bij de grote kasteelvijver. Om het tafereel helemaal af te maken zorgen jachthoornblazers voor de nodige muzikale opluistering.

Voor de kinderen is er het 'kinderparadijs' van Extra-Muros met een boel prettige creatieve activiteiten, een dierenknuffelhoek, een kinderboerderij enz.

Feest voor iedereen

Het hele weekend brengen verschillende groepen optredens in het parkdomein, zangers uit de eigen regio, sportverenigingen en nog veel meer.

Kasteelfeesten Westerlo praktisch

Locatie: Kasteel de Merode, Ring Westerlo: E313, uitrit Geel West, dan richting Aarschot.

Toegangsprijs: 200 F, kinderen tot 12 jaar gratis.

Organisatie: Feestcomité Westerlo en Gil Claes Producties.

Info: VVV Westerlo 014/54 54 28.

boekbesprekingen

Desmet Rik, Van Den Berge Koen & Norbert Huys, Argonne, toekomst voor een verleden?, Turnhout, De Wielewaal vzw, 2001, 214 blz.

Een boek bespreken houdt in dat men praat over het boek. Maar praten over betekent onvermijdelijk praten naast of letterlijk praten over het boek heen. Men tracht de kern te vatten en men beschrijft het omhulsel zonder het essentiële te bereiken, want de kern is het boek zelf en dat kan men niet verhalen.

De lezer die wil weten waarover deze publicatie gaat kan best Wielewaal 66: 105-106, 2000 even nalezen. Hij treft er een uitstekende inleiding aan. Een invitation au voyage, om de Franse dichter Charles Baudelaire te citeren. Maar de werkelijke ontdekkingsreis begint pas wanneer men het boek openslaat. De reis start in een rijk verleden, vertelt over het leven nu en geeft een sleutel tot de toekomst.

De Argonne, een dun bevolkte en – op het eerste gezicht – arme streek is prachtig voor wie kijken, luisteren en aanvoelen kan. De auteurs en de fotograaf zijn daar meesterlijk in geslaagd.

Tijdens de persvoorstelling in Clermont-en-Argonne hadden we heel even – u verneemt zo dadelijk waarom – de kans om een ander boek over de Argonne in te kijken. Het werk van Koen Van Den Berge, Rik Desmet en Norbert Huys staat in schril contrast met de koele en

oppervlakkige publicatie van de Editions Serpenoise uit Metz. De teksten van het Franse boek zijn niet slecht, maar onpersoonlijk. De foto's missen diepte en zijn amateuristisch. Kortom deze Franse uitgave mist totaal wat het boek dat we hier bespreken juist uitspraakt. Argonne, toekomst voor een verleden? is een hartig en warm boek met zéér persoonlijke, doorleefde impressies en teksten die op een unieke wijze geïllustreerd worden door de foto's van Norbert Huys. De Franse taal vertaalt dat heel mooi: le livre sort des tripes. Het komt van heel diep, uit de ingewanden.

Tekst en foto's vullen elkaar aan zonder overlappingsen, een perfecte symbiose. Zowel de tekstschrijvers als de fotograaf hebben het uiterste uit de kan gehaald, met een magistrale veeleisendheid voor zichzelf en de ganse ploeg.

Wat perfect is of de volmaaktheid zéér dicht benadert, wordt bewonderd. Om eerlijk te zijn ervoeren we, tijdens de voorstelling in Deinze op vrijdagavond 4 mei, een stille en attente verwondering, rakend aan de sprakeloosheid. In Frankrijk – één dag later – ging het hek van de dam. Wie kon zich inbeelden dat een ware boekenstorm doorheen de Argonne zou waaien? Terwijl in een eivol toerismekantoor duchtig gehandtekend en gespeecht werd, ging het boek als zoete broodjes over de toonbank. Men kocht niet één maar meerdere exemplaren. Nonkels, tantes, nichten, neven, zussen en broers zullen weldra met een mooi cadeau bedacht worden. Vlamingen voelen waarschijnlijk hetzelfde als onze zuiderburen maar zijn, door hun aangeboren bescheidenheid, meer ingetogen. Fransen zijn exuberanter en zegt men ook niet chauvinistisch?

Vooraleer een Fransman een goed woord over de lippen krijgt over werk van vreemde bodem, dan gaat er iets mis in zijn hoofd, ligt er een overdaad aan godendrank aan de grondslag ofwel moet hij gewoon toegeven dat het resultaat hem overweldigt. Het was in Clermont-en-Argonne manifest het laatste. Vlamingen worden dan heel stil, Fransen niet. De lof werd van de daken geschreeuwd.

Van de senator, volksvertegenwoordiger, plaatselijke burgervader tot de bakker, de slager of de huisvrouw, iedereen stond te drummen voor een handtekening van Monsieur Rik.

In Deinze deed Koen het woord, hier was het Rik Desmet en Norbert was op beide locaties van de partij. Zijn fotomateriaal maakte de reis naar de Argonne en sierde nadien een tentoonstelling in het naburige Beaulieu-en-Argonne.

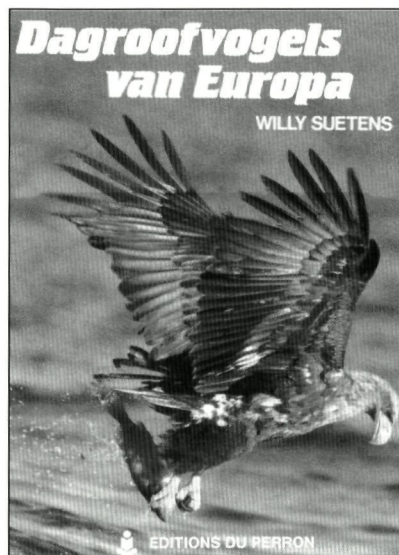
Wat in Wielewaal 66: 105-106 tussen de lijntjes te lezen stond en door Wouter Mertens in Deinze werd vermeld, werd hier nogmaals benadrukt: de Argonne is een stukje Vlaanderen. Een pluim voor de veldwerkers die een betere toekomst voor de Argonne aan de plaatselijke politici hebben aangereikt.

Bedankt Rik, Koen en Norbert. Dankzij jullie publicatie kunnen hopelijk nog vele generaties genieten van deze uitzonderlijke streek. De Argonne is een reis waard en elke reis begint met een voorbereiding of een invitation.

En zo staan we weer bij de kern: het boek.

Walter Belis

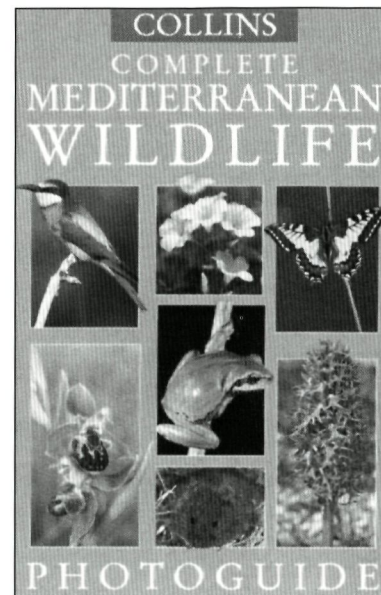
NIEUWS UIT DE BOEKHANDEL

1.350,-

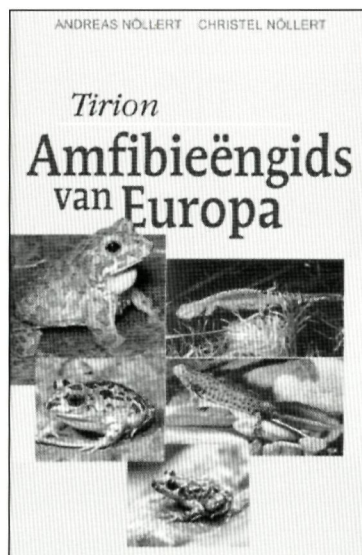
1.790,-

1.299,-

770,-

1.395,-

1.920,-

Openingsuren Wielewaalwinkel: dinsdag tot zaterdag van 9 tot 12 uur en van 13 tot 17 uur.

Kempendag 2001

*Op
ontdekkingstocht
in het
Landschap
De Liereman*

Reeds voor de 3de maal is het Landschap De Liereman te Oud-Turnhout één van de blikvangers tijdens de Kempendag.

Hoog tijd voor een vernieuwde kennismaking met dit landschap waarin een erkend natuurreserveaat uitgebouwd werd van meer dan 245 ha en dat op een educatief én recreatief verantwoorde wijze.

Maak kennis met:

- het bezoekerscentrum met landschapstentoonstelling
- een educatief leerp pad
- nieuwe knuppelpaden
- een imposante vogelkijktoren
- het vogelkijkplatform
- een uniek kleuterleerp ad
- de pracht van dit Kempens landschap

Activiteiten:

- bezoekerscentrum doorlopend geopend vanaf 8.30u
- geleide wandelingen langs de nieuwe infrastructuur:
 - voormiddag: 09.00u, 10.00u, 11.00u
 - namiddag: 13.00u, 14.00u, 15.00u, 16.00u
- deelnameprijs: 50 F kortingsbon Gageleer inbegrepen
- het Bos van 'Bo': voor de allerkleinsten een boeiende kennismaking met de natuur in de onmiddellijke omgeving van het Bezoekerscentrum
- bewegwijzerde wandeling: op een zelfgekozen vertrektijdstip kan elke wandelaar het voorgestelde traject volgen.

De cafetaria van het bezoekerscentrum is doorlopend geopend.

**Voor meer inlichtingen contacteer je tijdens de kantooruren
het Bezoekerscentrum Landschap De Liereman,
Schuurhovenberg 43 te 2360 Oud-Turnhout.
tel: (014) 42 99 66**

of

**De Wielewaal vzw, Graatakker 11 te 2300 Turnhout. Tel: (014) 47 29 50
Groepen kunnen op eenvoudig verzoek een gegidste wandeling reserveren.**

